
Η πολιτική
οικονομία
των
κοινωνικών
τάξεων
στην
περίοδο
της κρίσης

Φύτρου Ναταλί
(Α.Μ. : 185)

Επιβλέποντες καθηγητές:
Σπύρος Λαπατσιώρας,
Γεωργία Πετράκη,
Φραγκίσκος Κουτεντάκης

Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Φεβρουάριος 2015

Περίληψη:

Στην εργασία αυτή έχουμε επιλέξει να ψηλαφίσουμε τις κοινωνικές τάξεις στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό από την έναρξη της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008 και κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης που την ακολούθησε. Μελετάμε τις μεταβολές που συντελέστηκαν στην κοινωνική δομή κατά την περίοδο 2008- 2013 ανά τομέα, ομάδες ατομικών επαγγελμάτων, θέση στο επάγγελμα, μονοψήφιο κλάδο, ενώ λαμβάνουμε υπόψιν το βαθμό αστικότητας και το φύλο. Διερευνούμε, επιπλέον, τους μετασχηματισμούς στους ανέργους, τους εργαζόμενους υπό το νέο καθεστώς και τους μετανάστες. Ταυτόχρονα, με βάση τα στοιχεία των εθνικών απογραφών 2001 και 2011, συγκρίνουμε τις μεταβολές στον κοινωνικό ιστό σε βάθος δεκαετίας.

Abstract:

In this paper we are trying to investigate the social classes in the greek social formation counting from the beginning of the 2008 financial crisis and during the economic recession that followed it. We are studying the variations on the social structure during 2008- 2013 by sector, groups of individual occupations, occupational status and branch and we take into account the degree of urbanization and the gender. We investigate as well these variations on the unemployed, the employed under the new working regime and the migrants. At the same time, based on the data by the national inventories of 2001 and 2011, we compare the changes that have affected the greek society in a decade.

Περιεχόμενα

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
i. Προοίμιο.....	3
ii. Οικονομική κρίση, νεοφιλελευθερισμός και Ελλάδα.....	5
iii. Υποθέσεις εργασίας για τις κοινωνικές τάξεις.....	10
II. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	
i. Απασχόληση ανά τομέα.....	20
ii. Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας και βαθμό αστικότητας.....	22
iii. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων.....	24
iv. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και βαθμό αστικότητας.....	25
v. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων, βαθμό αστικότητας και φύλο.....	31
vi. Η απασχόληση των μεταναστών ανά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων.....	34
vii. Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα.....	37
viii. Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα και κατά βαθμό αστικότητας.....	39
ix. Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα, βαθμό αστικότητας και φύλο.....	41
x. Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα, βαθμό αστικότητας και φύλο στις εθνικές απογραφές.....	44
xi. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων, θέση στο επάγγελμα και βαθμό αστικότητας.....	48
xii. Απασχόληση κατά μονοψήφιο κλάδο και κατά θέση στο επάγγελμα.....	52
xiii. Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων για την κάθε θέση στο επάγγελμα.....	61
1) Οι μισθωτοί.....	61
2) Οι εργοδότες.....	63
3) Οι αυτοαπασχολούμενοι.....	66
4) Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση.....	69
xiv. Ανεργία και νέοι άνεργοι.....	71
xv. Εκπαιδευτικό επίπεδο κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων.....	74
xvi. Ταξική ισχύς.....	79
III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	81
IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	84

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Προοίμιο

«Όταν εξετάζουμε μια δοσμένη χώρα από τη σκοπιά της Πολιτικής Οικονομίας αρχίζουμε με τον πληθυσμό της, την κατανομή του σε τάξεις, σε πόλη, ύπαιθρο και θάλασσα, τους διάφορους παραγωγικούς κλάδους, εξαγωγές και εισαγωγές, ετήσια παραγωγή και κατανάλωση, εμπορευματικές τιμές, κλπ.

Το σωστό φαίνεται πως είναι να αρχίζει κανείς με το πραγματικό και συγκεκριμένο, με την πραγματική προϋπόθεση για παράδειγμα λοιπόν, στην οικονομία με τον πληθυσμό, που είναι η βάση και το υποκείμενο ολόκληρης της κοινωνικής παραγωγικής πράξης. Ωστόσο μια πιο προσεκτική εξέταση δείχνει πως αυτό είναι λάθος. Ο πληθυσμός είναι μια αφαίρεση αν παραλείψω, για παράδειγμα, τις τάξεις που τον αποτελούν. Αυτές οι τάξεις είναι πάλι λόγος κενός αν δεν γνωρίζω τα στοιχεία πάνω στα οποία βασίζονται. Πχ. μισθωτή εργασία, κεφάλαιο, κλπ. Αυτά προϋποθέτουν ανταλλαγή, καταμερισμό της εργασίας, τιμές, κλπ. Το κεφάλαιο, για παράδειγμα, δεν είναι τίποτα χωρίς τη μισθωτή εργασία, χωρίς την αξία, το χρήμα, την τιμή, κλπ. (Μαρξ 1989). »

Από τα σπάργανά της η Πολιτική Οικονομία παρατηρούσε τις αλλαγές στην οικονομία σε σύνδεση με την κοινωνία και την ασκούμενη πολιτική. Οι φυσιοκράτες ήταν αυτοί που καθιέρωσαν την έννοια της οικονομικής τάξης (Ντομπ, 1976: 60). Σύμφωνα με αυτούς, στις μεγάλες γεωργικές εκτάσεις που χρησιμοποιούσαν μισθωτή εργασία μπορούσε να επιτευχθεί πλεόνασμα, σε αντίθεση με τις μικρές καλλιέργειες που παρήγαν για αυτοκατανάλωση. Το πλεόνασμα αυτό διατίθετο ως εμπόρευμα για τους εργάτες των πόλεων που δεν παρήγαν την τροφή τους και ανακυκλωνόταν στην παραγωγική διαδικασία (Μαυρουδέας 2006: 99), αφού με τη σειρά τους οι εργάτες παρήγαν βιομηχανικά προϊόντα, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι αγρότες. Έτσι οι φυσιοκράτες διέκριναν όσους παρήγαν το πλεόνασμα από όσους το κατανάλωναν, αποκαλώντας τους πρώτους παραγωγική τάξη και τους δεύτερους στείρες τάξεις (Rubin 1993: 149).

Ο πιο φημισμένος από τη σχολή αυτή, ο Francois Quesnay (1694-1774) εμπνεύστηκε τη θεωρία της αναπαραγωγής, περιγράφοντάς τη στο έργο του Tableau économique (Quesnay 1973). Στο έργο του αυτό, θεωρούσε δεδομένη μία ορισμένη κοινωνική διάρθρωση και μάλιστα όρισε τρεις τάξεις: τους αγρότες- καπιταλιστές, τους γαιοκτήμονες και τη βιομηχανική τάξη. Αυτές οι τάξεις, αναπαράγονταν με τον εξής τρόπο: οι μεν αγρότες παρήγαν το προαναφερθέν πλεόνασμα. Από αυτό κατακρατούσαν ένα μέρος, ενώ ένα άλλο το έδιναν, με τη μορφή της προσόδου, στους γαιοκτήμονες. Οι δε βιομηχανικοί εργάτες, λάμβαναν ένα τρίτο μέρος αυτού του πλεονάσματος και το επέστρεφαν με βιομηχανικά προϊόντα στις άλλες δύο τάξεις. Στο ίδιο σχήμα, το χρήμα διέγραφε την αντίστροφη πορεία (Rubin, 1993 : 472). Σε αυτόν τον πίνακα δηλαδή, ο Quesnay έδειξε με ποιο τρόπο το πραγματοποιηθέν πλεόνασμα κυκλοφορούσε μεταξύ των τάξεων που ο ίδιος όρισε καθώς και με ποιο τρόπο αναπαράγονταν (Roll, ό.π.).

Στο ίδιο πνεύμα με τον Quesnay υπήρξε και ο Turgot (1727-1781), ο οποίος δήλωνε πως η βιομηχανική εργασία δεν προσθέτει αξία στο εμπόρευμα, αλλά απλά το μεταμορφώνει (Roll, ό.π.: 125). Ωστόσο, κατέληξε σε ένα σχήμα πέντε κοινωνικών τάξεων, μιας και χώρισε τους αγρότες σε τρεις τάξεις, δηλαδή σε καπιταλιστές- αγρότες, και καπιταλιστές του μη αγροτικού τομέα (Μηλιός 1995).

Ο Άνταμ Σμιθ (1723- 1790), περιέγραψε και αυτός τρεις κοινωνικές τάξεις. Οριοθέτησε την κάθε τάξη ξεχωριστά, βάση του εκάστοτε ρόλου της στην παραγωγή. Επιπρόσθετα, οι τάξεις στη θεωρία του, ορίζονταν και βάσει του εισοδήματος που αποκόμιζαν. Για το Σμιθ παραγωγική εργασία δεν ήταν αποκλειστικά η αγροτική. Παραγωγική ήταν η εργασία που παρήγε ένα πλεόνασμα, εκτός από το να αναπληρώνει τις δαπάνες της παραγωγής και τους μισθούς¹. Έτσι, ο βιομηχανικός εργάτης παρήγε και αυτός αξία, αφού πλην του μισθού του, παρήγε και το κέρδος που αποκόμιζε ο κεφαλαιοκράτης. Με βάση αυτά τα κριτήρια, ο Σμιθ όρισε τους γαιοκτήμονες (με έσοδό τους την πρόσοδο), τους καπιταλιστές (οι οποίοι λάμβαναν ως έσοδό τους το κέρδος) και τους εργάτες (με εισόδημά τους το μισθό) (Smith 1981).

Ο Ντέιβιντ Ρικάρντο (1772- 1823), με τη σειρά του, μελετώντας συγκεκριμένα τη διανομή του προϊόντος στην κοινωνία, εντόπισε και αυτός τις ίδιες τάξεις με τον Άνταμ Σμιθ². Στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας του περί διανομής, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα κέρδη αυξάνονταν αντιστρόφως ανάλογα με τους μισθούς, οι οποίοι εξαρτιόνταν άμεσα από το ύψος των βασικών αναγκών. Τόνιζε, επίσης, ότι η πρόσοδος θα είχε αυξητικές τάσεις ενόσω ο πληθυσμός θα αυξανόταν, θα έστρεφε ένα κομμάτι του στην καλλιέργεια λιγότερο γόνιμης γης, η οποία θα συνεπαγόταν υψηλότερο κόστος καλλιέργειας (Ρικάρντο 1989).

Γι' αυτό και ο Καρλ Μαρξ (1818- 1883), που βάσισε ολόκληρη τη θεωρία του στις κοινωνικές τάξεις και στους μεταξύ τους αγώνες (Αλτουσέρ 1999: 63), στην επιστολή του στον J. Weydemeyer (Marx & Engels 1983) ανέφερε πως η «επιστημονική τιμή» της ανακάλυψης των τάξεων και της ταξικής πάλης δεν ανήκε στον ίδιο και αναφέρθηκε σε κάποιους από τους οικονομολόγους που περιγράψαμε. Ωστόσο, έγραψε ότι ο ίδιος απέδειξε ότι η ύπαρξη των τάξεων είναι συνδεδεμένη με καθορισμένες ιστορικές φάσεις της ανάπτυξης της παραγωγής³.

---

1 Ο Σμιθ δίνει έναν ακόμη ορισμό για την παραγωγική εργασία. Βάσει αυτού, παραγωγική είναι η εργασία που με κάποιο τρόπο “ενσωματώνεται” στο παραγόμενο εμπόρευμα, το οποίο δύναται να επαναπωληθεί (Ντομπ, ό.π. : 78-9). Κατά αυτόν τον ορισμό, μη παραγωγική είναι η άυλη εργασία, η οποία δεν ενσωματώνεται κάπου. Ως παράδειγμα τέτοιας εργασίας, ο Σμιθ ορίζει την εργασία των υπηρετών.

2 Ειδικότερα, υιοθέτησε αυτούσια την εργασιακή θεωρία της αξίας του Σμιθ, με βάση την οποία η αξία κάθε εμπορεύματος συνίστατο στην εργασία που είχε δαπανηθεί για την παραγωγή του. Ενώ όμως ο Σμιθ θεώρησε ότι η θεωρία αυτή είχε ισχύ μόνο στις πρωτόγονες κοινωνίες, ο Ρικάρντο θεώρησε πως είχε καθολική ισχύ.

³ “Now as for myself, I do not claim to have discovered either the existence of classes in modern society or the struggle between them. Long before me, bourgeois historians had described the historical development of this struggle between the classes, as had bourgeois economists their economic anatomy. My own contribution was 1. to show that the existence of classes is merely bound up with certain historical phases in the development of

Γενικότερα, μπορούμε να πούμε ότι η ύπαρξη τάξεων συνδέεται με την κατανομή του πλεονάσματος, η οποία προκύπτει ανάλογα με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Οι παραγωγικές σχέσεις, όμως, μπορούν να επιταχύνουν ή να επιβραδύνουν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ιστορικά δημιουργούνται νέες τάξεις και ίσως νέα διάρθρωση των υπαρχόντων, η οποία να είναι “συμβατή” με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Έχοντας υπόψιν, λοιπόν, τον καίριο ρόλο που παίζει η ταξική διάρθρωση της κοινωνίας στην Πολιτική Οικονομία, θα επιχειρήσουμε κι εμείς, να την προσεγγίσουμε στη σύγχρονη πραγματικότητα. Πρωτού γίνει όμως αυτό, θα πρέπει να δούμε αυτήν την πραγματικότητα και συγκεκριμένα όσον αφορά τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών.

ii. Οικονομική κρίση, νεοφιλελευθερισμός και Ελλάδα

Δύο δεκαετίες πριν από την κρίση είχε ήδη μπει σε πορεία εφαρμογής η αναδιάρθρωση του εργασιακού τοπίου στην Ελλάδα, ώστε αυτή να συμβαδίζει με τις παγκόσμιες μεταβολές σε οικονομικό και πολιτικό πεδίο. Αυτές τις μεταβολές μπορούμε να τις συμπυκνώσουμε σε μία μόνο λέξη, το νεοφιλελευθερισμό.

Το νέο δόγμα παρουσιάστηκε ήδη από τη δεκαετία του 1970 ως «μια κριτική της ανορθολογικότητας που χαρακτηρίζει την υπερβολή διακυβέρνησης, και σαν επιστροφή σε μια λιτή τεχνολογία διακυβέρνησης (Foucault 2012: 294⁴)» και ταυτίστηκε με πολιτικές «φιλικές προς την αγορά», σε αντίθεση με το κεϋνσιανό μοντέλο που είχε ακολουθήσει την κρίση του 1929 και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Mann 2010). Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι το κράτος, με βάση αυτό το δόγμα, δεν παίζει κάποιο ρόλο στις εξελίξεις. Τουναντίον, είναι αυτό που θα φτιάξει το θεσμικό πλαίσιο που ζητούν οι αγορές, θα χρησιμοποιήσει όλους τους μηχανισμούς του (ιδεολογικούς και κατασταλτικούς) για να διασφαλίσει την απρόσκοπτη λειτουργία τους και επιπλέον, θα δημιουργεί νέες αγορές, όπου αυτές δεν υπάρχουν, για παράδειγμα σε τομείς όπως η πρόνοια ή το περιβάλλον (Χάρβεϊ 2005: 4- 5).

Διάφορες χώρες ακολούθησαν το μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού με διαφορετικό τρόπο η κάθε μία. Σε κάποιες, εφαρμόστηκε σαν μοντέλο λόγω της εξωτερικής πίεσης, σε άλλες λόγω της εσωτερικής πίεσης από την εκάστοτε εθνική ελίτ, ενώ στην πλειοψηφία των περιπτώσεων εφαρμόστηκε με τη συνεργασία των δύο (Χάρβεϊ 2005: 8- 9). Πολύ σημαντικό ρόλο, πάντως,

---

production; 2. that the class struggle necessarily leads to the dictatorship of the proletariat; 3. that this dictatorship itself constitutes no more than a transition to the abolition of all classes and to a classless society (Marx 2000).’’

⁴ Ο Foucault χρησιμοποιεί σαν case studies το γερμανικό φιλελευθερισμό της περιόδου 1948- 1962 και τον αμερικανικό φιλελευθερισμό της Σχολής του Σικάγου. Παρόλα αυτά, κατά τη γνώμη μας τα ίδια πρόσβευε και ο νεοφιλελευθερισμός στη συνέχεια.

διαδραμάτησαν σε αυτή τη διαδικασία το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και η Παγκόσμια Τράπεζα, που «με το επιχείρημα της σταθεροποίησης της παγκόσμιας οικονομίας και της διαρθρωτικής προσαρμογής αποτελούν πλέον τον βασικό κορμό της παγκόσμιας διακυβέρνησης (Μιχοπούλου 2012: 9)».

Επιπλέον, το 1992 ο ΟΟΣΑ υιοθέτησε τις ελεύθερες ροές κεφαλαίου και στη συνέχεια οι χώρες του χορήγησαν αυτονομία στις κεντρικές τράπεζές τους και η καταπολέμηση του πληθωρισμού θεωρήθηκε σημαντικότερος στόχος από τη μείωση της ανεργίας (Mann 2010).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ήδη από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) το 1992 ξεκίνησε η προσπάθεια αναμόρφωσης των θεσμών και κατ'επέκταση των εργασιακών σχέσεων στις χώρες- μέλη, στα πρότυπα των μεταρρυθμίσεων που είχαν ήδη περάσει στην Αγγλία επί της Μάργκαρετ Θάτσερ και στις ΗΠΑ επί Ρόναλντ Ρέγκαν.

Ο πυρήνας της ΕΕ, η Γερμανία, ήταν αυτή που άρχισε να υλοποιεί το πρόγραμμα αυτό το 2003 με τις «μεταρρυθμίσεις Hertz» επί καγκελαρίας Γκέρχαρντ Σρέντερ. Χρησιμοποιώντας μια ρητορεία, με βάση την οποία, οι χαμηλότερες τάξεις του πληθυσμού κατανάλωναν περισσότερους πόρους από όσους παρήγαν (μέσω των επιδομάτων, των κοινωνικών παροχών, κοκ.), ξεκίνησε μια κατά μέτωπο επίθεση στο κοινωνικό κράτος. Η επίσημη δικαιολόγησή της ήταν ότι έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος για να «κινητοποιηθούν» οι χαμηλότερες τάξεις που έμεναν για πολύ καιρό άνεργες⁵, οι οποίες ήταν και τα κύρια θύματα αυτών των πολιτικών.

Ο Dörte (2014) συνοψίζει τα μέτρα που πάρθηκαν ως εξής: στρατηγικές διεθνοποίησης των εξαγωγικών επιχειρήσεων⁶, τρόποι διακυβέρνησης στραμμένοι στην αγορά, εσωτερική χρηματιστικοποίηση και αυστηρή διοίκηση του κράτους με μόνο κριτήριο το κέρδος⁷. Προφανώς, αυτά τα μέτρα οικονομικής πολιτικής είχαν άμεσες επιπτώσεις στην αγορά εργασίας με τη διάσπαση του εργατικού δυναμικού, σε μόνιμους και προσωρινούς εργαζόμενους, να είναι η σημαντικότερη, κατά τον συγγραφέα.

Η διάσπαση αυτή δεν έχει να κάνει μόνο με το συμβόλαιο εργασίας και το αν θα είναι αορίστου χρόνου ή όχι⁸ πρωτίστως έχει να κάνει με το σύνολο των εργασιακών συνθηκών. Οι μόνιμοι εργαζόμενοι είναι αυτοί που χαίρουν ακόμη του παλιού εργασιακού καθεστώτος, με

---

⁵ Κατά τον συγγραφέα, τα μέτρα αυτά πάρθηκαν για να αντιμετωπιστεί η μακροχρόνια ανεργία, η οποία αυξανόταν μετά από κάθε οικονομικό κύκλο (με αρχή την κρίση της δεκαετίας του 1970). Έτσι, το κράτος σταμάτησε να την αντιμετωπίζει σαν ένα δομικό πρόβλημα της οικονομίας και αντ'αυτού ξεκίνησε να την αντιμετωπίζει σαν ένα προσωπικό πρόβλημα των ίδιων των ατόμων. Έτσι ο άνεργος θεωρείται ότι ευθύνεται ο ίδιος όταν αρνείται μια δουλειά την οποία είναι διανοητικά και φυσικά ικανός να αναλάβει, ακόμα κι αν έχει πολύ περισσότερα προσόντα ή είναι σε κάποιον τελείως άσχετο τομέα από τις προηγούμενες εργασίες του, ή ακόμα και σε άλλη περιοχή και όχι σε αυτήν που διαμένει. Αφού θεωρείται υπεύθυνος, μειώνεται ή παύει να χορηγείται το επίδομα ανεργίας που λαμβάνει.

⁶ Οι οποίες, σε αντίθεση με τη δεκαετία του 1990, έκαναν τη Γερμανία μια δημοφιλή αγορά άμεσων ξένων επενδύσεων, με βάση το συγγραφέα.

⁷ Οπότε οι τομείς της υγείας, της παιδείας, της φροντίδας των ηλικιωμένων και στις πάσης φύσεως κοινωνικές υπηρεσίες, άρχισαν να λειτουργούν σε μια ανάλυση κόστους- οφέλους, χωρίς κοινωνικά κριτήρια.

σχετικά υψηλές απολαβές, μόνιμη και σταθερή εργασία και ασφάλιση, ενώ οι μερικός απασχολούμενοι δουλεύουν χωρίς καμία προστασία, με χαμηλές αμοιβές και χωρίς να έχουν καν τη δυνατότητα να σχεδιάσουν το μέλλον τους (Dötte 2014: 22- 25). Αυτά έγιναν στη Γερμανία και εμπεδώθηκαν από τον εργαζόμενο πληθυσμό της. Το ζήτημα ήταν το πως θα εφαρμόζονταν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και στην Ελλάδα.

Σταδιακά, όπως αναφέραμε και παραπάνω, είχαν ήδη αρχίσει να ψηφίζονται και να εφαρμόζονται κάποια από τα μέτρα της νεοφιλελεύθερης ατζέντας, ωστόσο, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και ο ερχομός της στην Ελλάδα, στάθηκε η αφορμή προκειμένου να περαστούν οι περισσότερες από τις αναδιαρθρώσεις του γερμανικού μοντέλου, καθώς και άλλες, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα (Κουζής 2012), με πρωτοβουλία των τοπικών ελίτ, των ελληνικών κυβερνήσεων που υπηρέτησαν κατά την περίοδο μελέτης⁸ και τη σύμπραξη τριών θεσμικών οργάνων: της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Κομισιόν), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του ΔΝΤ. Λόγω του ότι η Ελλάδα δεν είχε δικό της νόμισμα για να το υποτιμήσει, προκειμένου να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της, επιλέχθηκε η εσωτερική υποτίμηση. Σε αυτή τη διαδικασία, τομές αποτέλεσαν η υπογραφή του Μνημονίου Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, καθώς και το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής, τα οποία συνοδεύτηκαν από πληθώρα νέων μέτρων.

Για τους Μαυρουδέα και Μανιάτη (2013: 39), τα προγράμματα αυτά ως στόχο έχουν την μακροπρόθεσμη ανάκαμψη της οικονομίας, μέσω της ενεργοποίησης των εκκαθαριστικών λειτουργιών της κρίσης, δηλαδή: την υποταγή της εργατικής τάξης και την εμπέδωση της άνευ προηγουμένου μείωσης των μισθών και περιστολής των εργασιακών δικαιωμάτων, την απαξίωση του μη παραγωγικού κεφαλαίου και τον παραδειγματισμό των εργατικών τάξεων πανευρωπαϊκά.

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια μέτρα για την αγορά εργασίας: Στο δημόσιο μειώθηκε η απασχόληση, πάγωσαν οι μισθοί, έγινε οριζόντια περικοπή των αποδοχών, καταργήθηκαν ο 13ος και ο 14ος μισθός, εισήχθη ενιαίο μισθολόγιο, καταργήθηκαν οι συλλογικές συμβάσεις και η ρήτρα της «μονιμότητας» (Κουζής 2014: 232- 233). Στον ιδιωτικό τομέα διαμορφώθηκαν οι όροι για την περαιτέρω ελαστικοποίηση της εργασίας, την απελευθέρωση των ωραρίων και των απολύσεων, την αποδιάρθρωση των συλλογικών συμβάσεων⁹ και του τρόπου διαμόρφωσης των μισθών, τον περιορισμό της μετενέργειας, την υποβάθμιση του ΟΜΕΔ¹⁰ (Κουζής 2014: 234- 240).

---

⁸ Αναφερόμαστε στις Κυβερνήσεις Κων/νου Καραμανλή (2008- 2009), Γεώργιου Παπανδρέου (2009- 2011), Λουκά Παπαδήμου (2011- 2012), Αντώνη Σαμαρά (2012- 2014).

⁹ Αναλυτικά για τις συμβάσεις βλέπε Καζάκος 2012.

¹⁰ Ο Οργανισμός Μεσολάβησης και Διαιτησίας, έχει σαν σκοπό του την υποστήριξη των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στις οργανώσεις των εργαζομένων και των εργοδοτών.

Επιπλέον, πάρθηκαν γενικότερα μέτρα, τα οποία σε συνδυασμό με τις αλλαγές στα εργασιακά, διαμόρφωσαν ένα άλλο κοινωνικό τοπίο. Κάποιες από τις πολιτικές του κεφαλαίου που έχουν παίξει καίριο ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής δομής είναι: η επέκταση της επισφαλούς εργασίας και η περαιτέρω ελαστικοποίησή της, η διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, η καταστροφή του παραγωγικού ιστού και η αλματώδης αύξηση της ανεργίας, με όρους εφεδρικού στρατού (Gaitanou 2014). Θα προσθέσουμε την αύξηση της ήδη υπάρχουσας φορολογίας, καθώς και την προσθήκη νέων φόρων, τη μείωση του ΑΕΠ, τη χειροτέρευση της ύφεσης και την ανύπαρκτη ανάπτυξη (Μιχοπούλου 2012). Οι αλλαγές σε βασικά μεγέθη της ελληνικής οικονομίας φαίνονται στον Πίνακα 1.

Σημαντικοί Οικονομικοί Δείκτες	2009	2010	2011	2012	2013
Εξέλιξη ΑΕΠ (σταθερές τιμές 2005)	-3,1%	-4,9%	-7,1%	-7,0%	-3,9%
Πληθωρισμός: Μέσος Ετήσιος	1,2%	4,7%	3,3%	1,5%	-0,9%
Πληθωρισμός: Μεταβολή: Δεκέμβριος - Δεκέμβριος	2,6%	5,2%	2,4%	0,8%	-1,7%
Παραγωγικότητα εργασίας (EU-27=100)**	98,1	92,8	89,7	91,6	n.a.
Ποσοστό ανεργίας	9,5%	12,5%	17,7%	24,2%	27,3%
Δημόσιες επενδύσεις (% ΑΕΠ)**	3,1%	2,3%	1,70%	1,8%	n.a.
Εξαγωγές (αγαθά-τρέχουσες τιμές)*	17,6	21,1	24,3	27,6	27,5
Εισαγωγές (αγαθά-τρέχουσες τιμές)*	51,9	50,5	48,4	49,3	46,9

Πίνακας 1*δισεκατομμύρια ευρώ (Πηγή: www.investingreece.gov.gr)

Έρευνες που έχουν ως τώρα γίνει, επιβεβαιώνουν τον Χάρβεϊ (2005: 16- 17) στο ότι με κάθε εφαρμογή νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων συγκεντρώνεται τεράστιο ποσοστό του πλούτου στις ανώτερες τάξεις (βλ. UBS Investment Research 2013, OECD 2013¹¹). Ο μετασχηματισμός του κοινωνικού τοπίου κατά τα άλλα, έχει να κάνει από τη μία με την ιδιαίτερη δομή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού με τα αυξημένα μικροαστικά στρώματα -σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ-, τα οποία επλήγησαν σε μεγάλο βαθμό

¹¹ Οι έρευνες αυτές εξετάζουν την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

(Αρανίτου 2014) και από την άλλη με διαρθρωτικές μεταβολές τόσο στις συνθήκες εργασίας και στα καθαρά εισοδήματα, που επηρέασαν ιδιαίτερα τις χαμηλότερες τάξεις (Κατσίκας, Καρακίτσιος, Φιλίνης και Πετραλιάς 2014, Σωτηρόπουλος 2014¹²,).

Επιπρόσθετα, άλλαξε και η κίνηση του κεφαλαίου, το οποίο κατά τη διάρκεια της κρίσης, από τη μία εκκαθαρίστηκε σε μεγάλο βαθμό και από την άλλη του δόθηκε η δυνατότητα της επέκτασής του σε νέα πεδία εκμετάλλευσης (Σακελλαρόπουλος 2014), είτε με τις ιδιωτικοποιήσεις που έλαβαν χώρα μέσω του ΤΑΙΠΕΔ¹³ (όπως για παράδειγμα ο ΟΠΑΠ¹⁴), είτε με την εκμετάλλευση του περιβάλλοντος (όπως για παράδειγμα με τα Μεταλλεία Χρυσού στη Χαλκιδική ή με τις Βιομηχανικές Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας στην Κρήτη¹⁵).

Πέρα όμως από όλα αυτά, θεωρούμε ότι οι κοινωνικές τάξεις δεν μετασχηματίζονται μόνο από τις αλλαγές στο οικονομικό πεδίο, αλλά ότι ταυτόχρονα μετασχηματίζονται και δομούνται μέσα από την ταξική πάλη τους για την αλλαγή ή τη διατήρηση του υφιστάμενου status quo (Πετράκη 2008). Σε αυτό το πλαίσιο θεωρούμε ότι συνέβαλαν στο μετασχηματισμό των κοινωνικών τάξεων στην Ελλάδα και οι κοινωνικοί αγώνες τις περιόδου (για τις απεργίες της περιόδου βλ. Κατσορίδας και Λαμπουράκη 2012, για την οργάνωση των συνδικάτων βλ. Καυμάλης 2012, για το κίνημα των «Αγανακτισμένων» βλ. Kalamvokidis 2012).

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψιν την άποψη του Ρανσιέρ (2014) ότι η κρίση δεν είναι τίποτε άλλο από μια μορφή της πάλης των τάξεων, θα προσπαθήσουμε να ψηλαφήσουμε, όπως μας προκαλεί ο τελευταίος, τους όρους της ταξικής πάλης και της διαίρεσης στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

---

¹² Οι συγγραφείς των συγκεκριμένων εκθέσεων δεν υιοθετούν ένα λεξιλόγιο ταξικής ανάλυσης, αλλά αναφέρονται στα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού.

¹³ Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου

¹⁴ Οργανισμός Προγνωστικών Αγώνων Ποδοσφαίρου

¹⁵ Για τις ΒΑΠΕ βλέπε Ντουντουνάκης (2012) και για τα Μεταλλεία Χρυσού βλέπε ΤΕΕ- Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας (2011).

Υποθέσεις εργασίας για τις κοινωνικές τάξεις στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης

Οι κοινωνικές τάξεις ως φορείς και αποτελέσματα των σχέσεων παραγωγής και της ταξικής πάλης

Ο Μαρξ έκανε μια ανάγνωση της ιστορίας, σύμφωνα με την οποία η αδιάκοπη πάλη μεταξύ των τάξεων ήταν ο κινητήριος μοχλός της:

«Μέχρι τώρα, η ιστορία όλης της κοινωνίας είναι ιστορία ταξικών αγώνων. [...] Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με δυο λόγια καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε συνεχή αντίθεση μεταξύ τους, σ'έναν αδιάκοπο πόλεμο (Μαρξ-Ένγκελς 2004 : 45- 6)».

Βιώνοντας τις αλλαγές που επέφερε η Βιομηχανική Επανάσταση, αλλά και τη συγκρότηση τεράστιων εργοστασιακών μονάδων σε συνδυασμό με τις μεγάλες επαναστάσεις που ξέσπασαν στην Ευρώπη τα έτη 1848- 1850, περιέγραψε τις τάξεις στην εποχή του, χωρίς να δώσει κάποιο ορισμό για το τι εστί κοινωνική τάξη και για τα κριτήρια με τα οποία εντάσσεται κανείς σε αυτή¹⁶. Αυτό, έχει να κάνει με την αντίληψή του ότι οι κοινωνικές τάξεις δεν είναι απλά κάποιες κατηγορίες στις οποίες αθροίζονται κάποια μεμονωμένα άτομα. Ο Μαρξ δεν εφάρμοσε απλά υπερϊστορικές φιλοσοφικές κατηγορίες στην πραγματικότητα` αντί αυτού, ανέλυσε εμπειρικά τον κόσμο και τις κατηγορίες που υπήρχαν σε αυτόν (Healy 2014).

Ο όρος κεφάλαιο δεν υπονοεί την αστική τάξη, αλλά μία κοινωνική σχέση. Μία κοινωνική σχέση η οποία δημιουργείται με τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή με τις κοινωνικές σχέσεις στις οποίες εισέρχονται τα άτομα κατά την παραγωγική διαδικασία, οι οποίες είναι ανεξάρτητες από τη θέληση των συμμετεχόντων (Μαρξ 2010) και που η νομική τους απόληξη είναι είτε οι σχέσεις ιδιοκτησίας είτε οι σχέσεις εργασίας (De St. Croix, 2005: 59). Από τη στιγμή που σε μία κοινωνία, μία τάξη ή ένας συνασπισμός τάξεων ελέγχουν την παραγωγή και τους όρους διεξαγωγής της με τη μονοπώληση των μέσων παραγωγής, η κοινωνία αυτή είναι ταξική και οι απορρέουσες τάξεις προκύπτουν βάσει “της σχέσης τους με τα μέσα παραγωγής, της παραγωγικής εργασίας και της σχέσης της μιας τάξης με την άλλη (ό.π.)”. **Δηλαδή: α) οι κοινωνικές τάξεις υπάρχουν β) ορίζονται σύνθετα με βάση τα ιστορικά- κοινωνικά- πολιτικά διακυβεύματα και τις αντίστοιχες συγκρούσεις γ) αλλάζουν ως αποτέλεσμα αυτών των συγκρούσεων.**

Οι τάξεις δηλαδή, είναι κοινωνικές σχέσεις που δηλώνουν ότι στην κοινωνία αυτή υπάρχει εκμετάλλευση (De St.Croix 2005, Thompson 2012). Αυτή η εκμετάλλευση διαφέρει από εποχή σε εποχή και από χώρα σε χώρα και εξαρτάται από την οργάνωση των παραγωγικών σχέσεων

¹⁶ Όπως έκαναν πχ. ο Λένιν (2012), η Harnecker (1999) ή ο Μπετελέμ (1977).

της εκάστοτε κοινωνίας, ενώ στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα εκφράζεται με την άντληση υπερεργασίας με τη μορφή της υπεραξίας από τους εργαζομένους (Μαρξ 2010)¹⁷. Συνεπώς οι κοινωνικές τάξεις είναι από τη μία το αποτέλεσμα των παραγωγικών σχέσεων και της ταξικής πάλης και από την άλλη συνιστούν φορείς των σχέσεων αυτών (Οικονομάκης 2000: 144, Μπενσαϊντ 2013: 145). Όπου όταν αναφερόμαστε στις παραγωγικές σχέσεις, εννοούμε τόσο τις σχέσεις ιδιοκτησίας, όσο και τον καταμερισμό της εργασίας (Johnston & Polowitz 1999: 131, Πετμεζίδου 2005: 11). Γι' αυτό και η καλύτερη, κατά τη γνώμη μας, περιγραφή των κοινωνικών τάξεων της εποχής του γίνεται από τον Μαρξ στα ιστορικά του έργα, στα οποία περιγράφει τους ταξικούς αγώνες στη Γαλλία και τη Γερμανία, κατά τη διάρκεια οικονομικών κρίσεων με συνεχή πολιτικά γεγονότα και δείχνει πως όλα αυτά μετασχηματίζουν τις υπάρχουσες κοινωνικές τάξεις (βλ. Μαρξ 1976, 2000, 2005, Μαρξ και Ένγκελς 1974).

Πολλές φορές προκαλείται σύγχυση ανάμεσα στο δυισμό μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, που διαπερνά το σύνολο του έργου του Μαρξ (αλλά και σε κομμάτια στο Μανιφέστο, σαν αυτό που παραθέσαμε παραπάνω) και μεταξύ του ορισμού των δύο εκάστοτε τάξεων ως των μόνων υπαρκτών. Και είναι σύγχυση, γιατί ο δυισμός αυτός δεν αφορά την εκάστοτε κοινωνία, αλλά τη σφαίρα παραγωγής, που υπονοεί ότι σε τελική ανάλυση, όλες οι κοινωνίες μπορούν να υπαχθούν σε μια τέτοια θεμελιακή διαίρεση (Μπενσαϊντ 2013: 130). Δηλαδή, κεφάλαιο και εργασία είναι έννοιες που αφορούν τον τρόπο παραγωγής (καπιταλιστικό) αλλά όταν πηγαίνουμε στο επίπεδο του κοινωνικού ιστορικού σχηματισμού τα πράγματα είναι πιο σύνθετα. Επίσης, η αντίθεση κεφαλαίου- εργασίας δεν είναι η μόνη αντίθεση που δομεί τις κοινωνίες` η πραγματικότητα είναι πάντα πιο σύνθετη από τη θεωρία, ακριβώς γιατί η θεωρία είναι μια ταξικά διαμεσολαβημένη, φιλοσοφικά εκφρασμένη, ιδεολογική αναπαράσταση της πραγματικότητας, με στόχο την αναζήτηση της κάθε φορά ιστορικά καθορισμένης Αλήθειας.

Συν τοις άλλοις, πολλοί διανοητές (Πουλαντζάς 2008, Resnick & Wolff) ορίζουν τις τάξεις με το κριτήριο του κατά πόσο η εργασία των μελών τους είναι παραγωγική ή όχι. Ο Μαρξ ονομάζει παραγωγική την εργασία που παράγει υπεραξία για το κεφάλαιο (Μανιάτης, Τσαλίκη, Τσουλφίδης 1999: 106). Παραγωγική είναι η εργασία που δημιουργεί νέα αξία και άρα κεφάλαιο και γι' αυτό ο εργαζόμενος που την ασκεί πληρώνεται σε κεφάλαιο (όπως για παράδειγμα ένας εργαζόμενος σε μια εταιρεία πληροφορικής που φτιάχνει ένα πρόγραμμα). Από την άλλη, υπάρχουν εργασίες που δεν παράγουν νέα αξία (όπως για παράδειγμα το επάγγελμα του εκπαιδευτικού σε ένα δημόσιο σχολείο) και γι' αυτό οι εργαζόμενοι που τις

---

¹⁷ Οι εργαζόμενοι παράγουν περισσότερα από όσα χρειάζονται οι ίδιοι για την αναπαραγωγή τους. Ο χρόνος που διαθέτουν για την παραγωγή αυτών των παραπάνω εμπορευμάτων, ορίζεται ως υπερεργασία, ενώ το κέρδος που κομίζουν οι κεφαλαιοκράτες από τα εμπορεύματα αυτά, ονομάζεται υπεραξία. Το φαινόμενο αυτό ο Μαρξ το ονομάζει εκμετάλλευση.

ασκούν πληρώνονται σε εισόδημα (δηλαδή όχι με ένα κομμάτι της αξίας που έχουν δημιουργήσει, αλλά με ένα κομμάτι της υπεραξίας που έχει παραχθεί από κάποιον άλλο και το οποίο αναδιανέμεται στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής¹⁸). Εντούτοις, ακριβώς επειδή η μεγαλύτερη έκταση παραδειγμάτων του Μαρξ προέρχεται από τη βιομηχανική εργασία, υπάρχει μία αντίληψη με βάση την οποία, παραγωγική είναι μόνο η εργασία που λαμβάνει χώρα εκεί και κατά συνέπεια, μόνο το βιομηχανικό προλεταριάτο παράγει υπεραξία, άρα μόνο αυτό δικαιούται τον τίτλο «εργατική τάξη». Εμείς θα επιμείνουμε στον ορισμό του Μαρξ, αλλά θα παραθέσουμε και ένα απόσπασμά του από τις Θεωρίες για την υπεραξία:

Το ίδιο είδος εργασίας μπορεί να είναι *παραγωγική* ή *μη παραγωγική* εργασία. Λογουχάρη, ο Μίλτων που έγραψε για 5 λίρες τον «Χαμένο παράδεισο» ήταν ένας *μη παραγωγικός εργάτης*. Αντίθετα, ο συγγραφέας που προσφέρει εργοστασιακή εργασία για τον βιβλιοπώλη του είναι ένας *παραγωγικός εργάτης*. Ο Μίλτων έχει παραγάγει τον «Χαμένο παράδεισο» για τον ίδιο λόγο που παράγει μετάξι ένας μεταξοσκώληκας. Ήταν μια δραστηριότητα της φύσης *του*. Πούλησε αργότερα το προϊόν του προς 5 λίρες. Ο φιλολογικός όμως προλετάριος της Λειψίας, που παράγει βιβλία κάτω από τη διεύθυνση του βιβλιοεμπόρου του (λ.χ. εγχειρίδια Πολιτικής Οικονομίας) είναι ένας *παραγωγικός εργάτης*, επειδή το προϊόν του είναι εξαρχής υπαγμένο στο κεφάλαιο και γίνεται μόνο για να αξιοποιηθεί (Μαρξ 1984: 449, υπογράμμιση του συγγραφέα).»

Συνεπώς, ούτε θεωρούμε ότι η βιομηχανική εργασία είναι η μόνη που παράγει υπεραξία, ούτε την ταυτίζουμε με την εργατική τάξη. Άλλωστε, η αποβιομηχάνιση στη Δύση δε σήμανε την εξαφάνιση του προλεταριάτου (Μπενσαϊντ 2010: 56).

Επίσης, ακριβώς γιατί οι τάξεις είναι ζωντανές σχέσεις και όχι απλές κατηγορίες, δεν μπορούμε να αναφερόμαστε σε αυτές, σαν απλά να προϋπάρχουν, αλλά θα πρέπει να αναφερόμαστε σε αυτές σε σχέση με τη σφραγίδα που βάζουν στην ιστορία (Αλτουσέρ 1977, Ιωακείμογλου χ.χ.) και στην κοινωνία την οποία μελετάμε. Ή, όπως το θέτουν οι Δημούλης και Γιαννούλη (1995: 66): «Οι τάξεις συνιστούν μια θεωρητική κατασκευή που είναι ανοιχτή ως προς τους εκάστοτε φορείς, αλλά σε δεδομένο σύστημα παραγωγής εμφανίζει σαφείς αντικειμενικούς καθορισμούς ως σχέση εκμετάλλευσης.» Και ο Λεφέβρ (1985: 120) συμπληρώνει πως «η δομική ανάλυση πρέπει να αφήσει χώρο στο συγκυριακό, που εντάσσεται στο ιστορικό», καθώς και ότι «η δομική και συγκυριακή ανάλυση είναι ατελείωτη (ό.π. : 121)».

Οι δικοί μας «ορισμοί» για τις τάξεις

«Οι έννοιες που επεξεργάστηκε ο Μαρξ είναι αναγκαίες και ανεπαρκείς για να καταλάβουμε την ανθρώπινη πραγματικότητα έναν αιώνα αργότερα (Λεφέβρ 1985: 92).»

Μετά από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, θεωρούμε ότι πρέπει να αναφέρουμε κάποια κριτήρια με βάση τα οποία διαχωρίζουμε τις κοινωνικές τάξεις. Το κυριότερο, όπως

¹⁸ Για μια λεπτομερή ανάλυση σχετικά με το ζήτημα βλ. Μαρξ 1990.

αναφέρθηκε είναι η εκμετάλλευση και συνεπώς η σχέση παραγωγής¹⁹. Πέρα από αυτή, οι περισσότεροι συγγραφείς βάζουν σαν κριτήριο και τον έλεγχο στην παραγωγή, δηλαδή το κατά πόσο κάποιος είναι ένας απλός εργαζόμενος ή με την εργασία του επιβλέπει τους υπόλοιπους εργαζόμενους, ενίοτε παίζοντας το ρόλο του αφεντικού, όπως κάνουν για παράδειγμα οι προϊστάμενοι, τα διευθυντικά στελέχη, οι managers (Λένιν 2012, De St. Croix). Στο ζήτημα του ελέγχου, θα πρέπει επίσης να προσθέσουμε ότι το κεφάλαιο έχει το συνολικό έλεγχο της παραγωγής` αποφασίζει δηλαδή τι θα παραχθεί, πότε, σε τι ποσότητα, με τι όρους.

Έτσι, ορίζουμε την εργατική τάξη, ως την τάξη που δεν έχει δικά της μέσα παραγωγής (αλλά πουλά την εργατική της δύναμη), που δεν έχει τον έλεγχο της παραγωγής γενικά αλλά ούτε και όσων η ίδια παράγει ειδικά²⁰ και που της αποσπάται υπερεργασία και υπεραξία²¹. Επίσης, είναι η τάξη που δέχεται καταπίεση από τους εκάστοτε μηχανισμούς του κεφαλαίου.

Αντιπαραθετικά προς την εργατική τάξη, η αστική είναι αυτή που κατέχει τόσο τα μέσα παραγωγής, όσο και τον έλεγχο της παραγωγής και νέμεται την υπεραξία. Ταυτόχρονα, έχει τα μέσα (οικονομικά και πολιτικά), για να καθυποτάξει το προλεταριάτο.

Από εκεί και πέρα, ο ίδιος ο Μαρξ στο περίφημο χειρόγραφο για τις κοινωνικές τάξεις του τρίτου τόμου του Κεφαλαίου (το οποίο κόβεται μετά από λίγες παραγράφους), κάνει λόγο για τις «τρεις μεγαλύτερες» τάξεις της εποχής του, αναφερόμενος στους κεφαλαιοκράτες, τους γαιοκτήμονες και τους εργάτες (Μαρξ 1978: 1086- 7). Από αυτό το απόσπασμα, φαίνεται να υπονοεί πως υπάρχουν κι άλλες, μικρότερου βεληνεκούς, τάξεις, ενώ σε αυτές αναφέρεται και στα ιστορικά του έργα, όπως περιγράψαμε και πιο πάνω.

Ο Μαρξ άσκησε κριτική στον Ρικάρντο, γράφοντας πως δεν είχε λάβει καθόλου υπόψιν του τις μεσαίες τάξεις, οι οποίες συνεχώς αυξάνονταν στην εποχή του (Bottomore, όπως

---

¹⁹ «Οι κατεστημένες παραγωγικές σχέσεις της οικονομικής σφαιράς συγκροτούν ένα σταθερό πλαίσιο (έναν τρόπο παραγωγής) μέσα στο οποίο αναπαράγεται η υλική και κοινωνική ζωή, και έτσι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα προσλαμβάνουν τις διάφορες όψεις της κοινωνικής ύπαρξης τους, προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από αυτές τις σχέσεις. Ο Μαρξ πιστεύει επιπρόσθετα πως σε ένα ορισμένο σημείο [...] οι υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις παύουν να αποτελούν το κατάλληλο πλαίσιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και τότε μέσα από την οικονομική κρίση και την κοινωνική αναταραχή που την ακολουθεί είναι πιο εύκολο για τις εκμεταλλευόμενες κοινωνικές τάξεις να δουν κριτικά την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων να αντιληφθούν τον εφήμερο ή ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα των σύγχρονων παραγωγικών σχέσεων και να δράσουν για το ξεπέρασμά τους (Μανιάτης 1999).»

²⁰ Ο Μαρξ περιγράφει πως κατά το πέρασμα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, ο εργάτης χάνει τον έλεγχο του τι παράγει. Έτσι, παλαιότερα ο μάστορας στο εργαστήριό του είχε τα εργαλεία του και έφτιαχνε κάτι από την αρχή ως το τέλος, είχε τον έλεγχο του τι παράγει. Αυτό σταμάτησε να ισχύει στα εργοστάσια, όπου ο κάθε εργάτης εκτελεί μια ορισμένη εργασία και παράγει ένα συγκεκριμένο κομμάτι του τελικού προϊόντος, μην έχοντας συνολική εικόνα της διαδικασίας παραγωγής και του τελικού προϊόντος, ενώ όλοι μαζί οι εργάτες αποτελούν το συλλογικό εργάτη (Μαρξ). Έτσι ο Μαρξ ήταν σαν να περιέγραφε την πολύ μεταγενέστερη αλυσίδα παραγωγής και τα συστήματα του ταιηλορισμού και του φορντισμού (βλέπε Κοριά 1985). Επίσης, ο C.W. Mills περιέγραψε τις σύγχρονες επιχειρήσεις παροχής υπηρεσιών, δείχνοντας ότι και εκεί ο κάθε εργαζόμενος εκτελεί μια πολύ καθορισμένη εργασία και ούτε αυτός έχει συνολική εικόνα για το τελικό προϊόν κι έτσι λειτουργεί και αυτός ως γρανάζι στην επιχείρηση.

²¹ Βλ. υποσημείωση 16.

αναφέρεται σε Johnston & Dolowitz 1999: 138, Μπενσαϊντ 2013: 224). Συμφωνούμε με την αντίληψη που υποστηρίζει ότι ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, υπάρχει μια ενδιάμεση τάξη, η μικροαστική. Την αποκαλούμε ενδιάμεση, ακριβώς γιατί διαφωνούμε με τους εκάστοτε αρνητικούς ορισμούς της (Ossowski 1984) και γιατί θεωρούμε ότι διαφοροποιείται από τις άλλες δύο, τόσο οικονομικά, όσο και κοινωνικά και πολιτικά (Σακελλαρόπουλος 2006). Οικονομικά, γιατί, αναλαμβάνοντας στελεχιακές θέσεις κυριαρεί επί της εργατικής τάξης προς όφελος του κεφαλαίου, την ίδια ώρα που δέχεται την κυριαρχία της αστικής. Πολιτικά γιατί ανάλογα με τις συνθήκες και τα συμφέροντά της, τάσσεται με διαφορετικό σύμμαχο κι έτσι άλλωτε ακολουθεί την αστική τάξη και άλλωτε τη μάχεται στο πλευρό της εργατικής. Κοινωνικά γιατί έχει άλλο τρόπο ζωής (Enzensberger 1989). Τις αποκαλούμε τάξεις και όχι στρώματα, διότι συμφωνούμε με τον Wright (1985) και με τον Πουλαντζά (2008) στο ότι δεν μπορούμε να αφήσουμε τόσους εργαζόμενους εκτός ταξικής πάλης, γιατί θα ήταν σαν να τους αφήναμε εκτός παραγωγής.

Ειδικά για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, συμφωνούμε με τις μελέτες που αναφέρονται στη διάκριση της μικροαστικής τάξης σε παραδοσιακή (που έχει να κάνει με τη μικρή, ανεξάρτητη παραγωγή και το εμπόριο) και νέα (που έχει να κάνει, κατά βάση, με την οργάνωση και την επίβλεψη της εργασίας) (Πετράκη 2009, Σακελλαρόπουλος 2014). Επειδή θέλουμε να θέσουμε κάποιες υποθέσεις και όχι να κάνουμε απόλυτο συσχετισμό μεταξύ στοιχείων και τάξεων, αλλά και επειδή συμφωνούμε με τον Μπενσαϊντ (2013: 225), ότι «η δυναμική των ταξικών σχέσεων δεν είναι μια αρχή κατηγοριακής ταξινόμησης», δεν θα ασχοληθούμε με οριακές περιπτώσεις.

Ακόμη, δε θα μπορούσαμε παρά να συμφωνήσουμε με τον De St. Croix (2005: 101-2) στο ότι οι μετανάστες εργάτες είναι αυτοί που αναλαμβάνουν τις κατώτερες εργασιακές θέσεις εντός της παραγωγής, θέσεις που εδώ και χρόνια οι ντόπιοι δεν επιθυμούν²², συνήθως με εξευτελιστικά μεροκάματα και σε άθλιες εργασιακές συνθήκες. Επιπλέον, στην πλειοψηφία τους, δε συμμετέχουν σε σωματεία ή συνδικάτα.

Συν τοις άλλοις, καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 και στη συνέχεια κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα συνέρευσαν στη χώρα, αναλαμβάνοντας εργασίες που οι ντόπιοι δεν επιθυμούσαν είτε λόγω της προσπάθειάς τους για εύρεση «σίγουρης και αξιοπρεπούς εργασίας» (Kasimis 2008) είτε λόγω του υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου τους, που παρέπεμπε σε κοινωνική κινητικότητα και κοινωνική άνοδο, η οποία δε συμβάδιζε με χειρονακτικά και χαμηλής ειδίκευσης επαγγέλματα (Ρήγος 1989,

---

²² Αυτό το ζήτημα συνδέεται με την οργάνωση της επιθυμίας, δηλαδή συνδέεται με το υπόδειγμα συσσώρευσης το οποίο μπορεί να είναι τέτοιο, που να απαιτεί μία δεύτερη αγορά εργασίας, άτυπη που να αφορά μετανάστες, νέους και άλλα στρώματα, ανάλογα με το τι εξυπηρετεί το κεφάλαιο.

Κασιμάτη 2005, Kasimis 2008)²³. Έτσι, οι μετανάστες «εδαφοποίησαν» αυτά τα επαγγέλματα (Μαρούκης 2009), δρώντας ως συμπληρωματικό εργατικό δυναμικό και συντελώντας στην άνοδο της οικονομίας (Καβουνίδη, Κόντης, Λιανός και Φακιολάς 2008, Κανελλόπουλος 2010). Ωστόσο, με την έναρξη της κρίσης, η ανεργία των μεταναστών εκτινάχθηκε, ενώ και όσοι συνέχισαν να εργάζονται, το έκαναν με δυσμενέστερους όρους από πριν. Ταυτόχρονα, ένα κομμάτι των μεταναστών που βρισκόταν χρόνια στη χώρα είχε εξασφαλιστεί καλύτερα, οπότε παρατηρούμε το φαινόμενο να υπάρχουν μετανάστες αφεντικά, εργολάβοι, κοκ (Μητράκος 2013). Ευρύτερα στην κοινωνία, οι συνθήκες αυτές έγιναν ευρύτερα γνωστές με το περιστατικό της Μανωλάδας (Γαλάνης 2013), αλλά και με την απεργία των μεταναστών στη Σκάλα Λακωνίας (Ελευθεροτυπία 2014). Συνεπώς, θεωρούμε ότι είναι αναγκαία η συμπερίληψη των μεταναστών στην έρευνά μας.

Επίσης, θεωρούμε ότι εκτός από τον κοινωνικό και τον τεχνικό καταμερισμό της εργασίας, αναπτύσσεται και ο έμφυλος καταμερισμός εργασίας (Federici 2011), αλλά και ότι αναφορικά με τα δύο φύλα έχει διαμορφωθεί ιστορικά και εδραιωθεί ένας ιεραρχικός καταμερισμός που καταλήγει σε «θεσμοθετημένο σεξισμό», όπου στα επαγγέλματα προστίθενται ιδιότητες που έχουν να κάνουν με το φύλο (Μοσχονάς 2005 : 244). Γνωστές είναι επίσης οι διαφορές στις αμοιβές ή στις συνθήκες εργασίας ανάλογα με το φύλο, αλλά και οι διαφορές στις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων ανάλογα με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν (ό.π. : 258- 9). Συν τους άλλους, οι η απλήρωτη οικιακή εργασία από την πλευρά των γυναικών έχει τεράστια σημασία για το κεφάλαιο, αφού μειώνει το κοινωνικά αναγκαίο κόστος εργασίας, ενώ από την άλλη, η είσοδος των γυναικών στην αγορά συνέβαλε στην αύξηση της προσφοράς εργασίας και συμπίεσε το εργασιακό κόστος (ό.π. : 258).

Αυτά από μόνα τους αρκούν για να εξετάσουμε τις αλλαγές που θα ερευνήσουμε, συμπεριλαμβάνοντας στην ανάλυσή μας και τα φύλα. Ωστόσο, με την οικονομική κρίση και την αύξηση της ανεργίας, οι γυναίκες βρέθηκαν σε πολλές περιπτώσεις να είναι οι μόνες που έφερναν εισόδημα στο σπίτι, ενώ παράλληλα είχαν να αντιμετωπίσουν τη μείωση του κράτους πρόνοιας και τη συρρίκνωση των θεσμών για τη φροντίδα των παιδιών. Επίσης ηγήθηκαν

---

²³ Βλέπε και την παραπάνω υποσημείωση. Είναι το μοντέλλο συσσώρευσης της δεκαετίας του '90 το οποίο καθόρισε την επιθυμία. Το μοντέλλο αυτό είχε ως τμήμα της βάσης του την κοινωνική συμμαχία με μικροεπιχειρηματίες στη βάση του δεν πληρώνεις φόρους, μισθούς και κοινωνική ασφάλιση και στηρίζει τη διεύρυνση του νεοφιλευθερισμού. Μοντέλλο που οργανώθηκε με την απουσία ελέγχου και στα τρία μέτωπα. Αυτή η απουσία ελέγχου έδωσε την ταξική ισχύ στην καθημερινή διαπραγμάτευση στους μικροεπιχειρηματίες να επιβάλλουν κακό εργασιακό καθεστώς με δεδομένο ότι υπήρχαν οι μετανάστες ως εργατικό δυναμικό χωρίς διακατώματα ή με δεδομένο ότι αυτό το μοντέλλο πάντα θα μπορεί να καλεί μετανάστες να έρθουν για περισσότερα λεφτά (σε σχέση με τη χώρα τους) στην Ελλάδα, με το αζημίωτο, φυσικά, για όλο το κύκλωμα. Επομένως, δεν είναι θέμα επιθυμίας, αλλά στρατηγικής δόμησης των θεσμών ελέγχου εργασιακών δικαιωμάτων, επιθεώρησης εργασίας, φόρων, ασφάλισης και μεταναστευτικής πολιτικής που δημιουργεί την επιθυμία ως αναγκαστική επιλογή. Μη ξεχνάμε ότι τμήματα του συνδικαλιστικού κινήματος στην αρχή της κατάστασης αιφνιδιάστηκαν από την τροπή των γεγονότων και οργανώθηκαν σε αντιμεταναστευτική βάση.

συνδικαλιστικών κινημάτων (όπως η Κωνσταντίνα Κούνεβα ή οι καθαρίστριες του Υπουργείου Οικονομικών²⁴). Όλα αυτά τα γεγονότα που κάνουν ακόμα πιο ενδιαφέρουσα και χρήσιμη μια επεξεργασία του ζητήματος αυτού από πλευράς μας.

Τέλος, συμφωνούμε με την ανάλυση του Μαρξ περί σύνδεσης της ανεργίας με τον εφεδρικό στρατό εργασίας και την πίεση που ασκείται από πλευράς κεφαλαίου προς τους εργαζομένους λόγω αυτού²⁵ (Μαρξ 1978: 651- 663). Επειδή, συν τοις άλλοις, η ανεργία έχει εκτιναχθεί κατά τη διάρκεια της κρίσης (βλ. Πίνακα 2), θεωρούμε ότι πρέπει να εξετάσουμε και τις ποιοτικές αλλαγές στην ανεργία.

ΕΤΟΣ/ ΧΩΡΑ	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ΕΕ	7,0	8,9	9,6	9,6	10,5	10,8
ΟΝΕ	7,6	9,5	10,1	10,1	11,3	12,0
Ελλάδα	7,8	9,6	12,7	17,9	24,5	27,5

Πίνακας 2: Η ανεργία σε Ελλάδα, ΕΕ, ΟΝΕ²⁶ (Πηγή: Eurostat)

Η νεολαία και οι νέες θεωρίες για τις τάξεις

Επιπρόσθετα, η νέα γενιά εργαζομένων δέχεται πίεση, τόσο από την αύξηση της ανεργίας, όσο και από την ίδια την κρίση, που έχει οδηγήσει μεγαλύτερο κομμάτι των νέων προς άμεση αναζήτηση εργασίας, διότι με τις νέες συνθήκες απαιτείται αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος²⁷. Λόγω αυτής της πίεσης, η νεολαία καλείται να εργαστεί με πολύ δυσμενέστερους όρους απ'ότι οι προηγούμενες γενιές, παρόλο που το πολιτισμικό της κεφάλαιο είναι πολύ μεγαλύτερο.

Στην Ελλάδα, πριν ακόμα απ'την έναρξη της χρηματοπιστωτικής κρίσης, το ποσοστό ανεργίας των νέων ήταν το διπλάσιο σε σχέση με το εθνικό ποσοστό (Kretsos 2014), ενώ μόλις από το 2008, οι νέοι εργαζόμενοι αποτελούσαν το 40% και το 27% της προσωρινής και της μερικής απασχόλησης, αντίστοιχα (Kretsos 2014). Ελαστική, ανασφάλιστη, αδήλωτη, μερική ή προσωρινή, σε stage, σε voucher ή σε προγράμματα επιδοτούμενα από τον ΟΑΕΔ, με θεσμοθετημένα χαμηλότερο μισθό ή χωρίς μισθό στα πλαίσια της «μαθητείας», χωρίς ωράρια ή δικαιώματα, αυτή είναι η εργασία και εν γένει το εργασιακό τοπίο, όπως διαμορφώνονται για τη νεολαία κατά τη διάρκεια της κρίσης και μάλιστα όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο, αλλά ευρύτερα. Ο Mason (2013) αναφορικά με τους πρωταγωνιστές των διεθνών κινητοποιήσεων τα

²⁴ Για την Κωνσταντίνα Κούνεβα βλ. Αβδελά (2009) και για τις καθαρίστριες του Υπουργείου Οικονομικών βλ. το σάιτ τους, <https://595katharistries.wordpress.com/>.

²⁵ «Η υπερβολική εργασία του απασχολημένου μέρους της εργατικής τάξης πληθαίνει τις γραμμές της εφεδρείας της, ενώ αντίθετα η αυξημένη πίεση, που η εφεδρεία ασκεί με το συναγωνισμό της στους απασχολημένους εργάτες, τους υποχρεώνει να εργάζονται υπερβολικά και να υποτάσσονται στις προσταγές του κεφαλαίου».

²⁶ Πρόκειται για μη εποχιακά προσαρμοσμένα στοιχεία.

²⁷ Όχι μόνο λόγω της ανεργίας, αλλά και λόγω μείωσης των εισοδημάτων των εργαζομένων, της υπερφορολόγησης, κλπ.

προηγούμενα χρόνια, από την Αραβική Άνοιξη, ως τις καταλήψεις Πανεπιστημίων στην Αγγλία, τους «Αγανακτισμένους» σε Ελλάδα και Ισπανία, αλλά και το κίνημα #OccupyWallStreet, περιγράφει ως πρωταγωνιστή όλων αυτών τον άνεργο πτυχιούχο. Ο Κασσωτάκης (2006: 105, 127), επίσης, αναφέρει πως ενώ τα προηγούμενα χρόνια τα νεολαιίστικα κινήματα υιοθετούσαν αιτήματα σχετικά με τη μόρφωση και τις σπουδές τους, πλέον το αίτημά τους είναι να βρουν δουλειά.

Αυτή η συζήτηση έχει οδηγήσει πολλούς να κάνουν λόγο για μια νέα τάξη, η οποία εργάζεται με δυσμενέστερους όρους από τις άλλες και στην οποία ανήκουν κατά βάση τα πιο αδύναμα στρώματα των εργαζομένων, όπως οι νέοι, οι μετανάστες και οι γυναίκες. Δεν είναι τυχαίο το ότι οι διάφορες έρευνες που έχουν παραχθεί ως τώρα με αυτή τη θεωρία, μελετούν κλάδους με πολύ ανασφαλείς και ελαστικές συνθήκες εργασίας, όπως τα τηλεφωνικά κέντρα (βλ. Matos 2012) ή τους εργαζόμενους στον κλάδο της τέχνης (βλ. Voicu 2013).

Αυτή η θεωρούμενη νέα τάξη ονομάζεται *πρεκαριάτο* και δεν αποτελεί, για τους θεωρητικούς του, ένα νέο φαινόμενο, αλλά μάλλον μια μετεξέλιξη²⁸ είναι για την μετα-βιομηχανική κοινωνία, ό,τι ήταν για την βιομηχανική το προλεταριάτο (Raunig 2007). Επίσης, γι' αυτούς δεν υφίσταται κάποια ομοιογένεια που να τους χαρακτηρίζει ως κοινωνική κατηγορία, αλλά αποτελούν ένα *πλήθος* κατά τους Negri και Hardt (McLellan 2014), το οποίο επίσης δεν είναι σταθερό, αλλά σχηματίζεται και μετασχηματίζεται από την κοινωνική εμπειρία. Ένα πλήθος που σαν κοινό παρονομαστή έχει την αβέβαιη, χαμηλόμισθη ή και άμισθη, ανασφαλής εργασία ή την εργασία που δεν μπορεί να υποστηρίξει ένα νοικοκυριό.

Σύμφωνα με τον Munck (2013), ο σύγχρονος καπιταλισμός, με όλη την υπεραστικοποίηση που τον έχει συνοδεύσει, δεν μπορεί να ενσωματώσει όλον αυτόν τον εφεδρικό στρατό εργασίας, δημιουργώντας έτσι ανθρώπους που δρουν ως ένα μη λειτουργικό όριο, μια γκριζα ζώνη μεταξύ εργαζομένων και μη εργαζομένων. Επίσης, ο όρος *precarité* ήταν ήδη από τη δεκαετία του '80 συνδεδεμένος με τον κοινωνικό αποκλεισμό. Κι έτσι, ο Munck καταλήγει στο ότι ο παγκόσμιος Νότος εργαζόταν πάντα σε ένα τέτοιο καθεστώς²⁸ ήταν ο φορντισμός και το κράτος κοινωνικής πρόνοιας που έκαναν την εξαίρεση, με τη θεσμοθέτηση της «αξιοπρεπούς εργασίας». Κι ακριβώς γι' αυτό ο όρος δεν μπορεί να γενικευτεί, αλλά αναφέρεται αποκλειστικά στην Δύση, κηρύσσοντας το τέλος της ασφάλειας και της επαγγελματικής αποκατάστασης των πτυχιούχων ή αλλιώς την «εκθήλυνση» ή την «νοτιο-ποίηση²⁸» της εργασίας.

Άλλοι ερευνητές, κατατάσσουν στο *πρεκαριάτο* την αβέβαιη και ελαστική εργασία, αλλά όχι υπό αυτό το γενικό πρίσμα. Αντ' αυτού, αναφέρονται στους άνεργους και σε όσους κάνουν

---

²⁸ Πρόκειται για δική μας μετάφραση του όρου «southernisation» που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας.

χειρωνακτικές εργασίες (όπως οι καθαριστές, οι οδηγοί φορτηγών, οι εμποροϋπάλληλοι) και οι οποίοι ταυτόχρονα διαθέτουν χαμηλό οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο²⁹ (Savage, Devine, Cunningham et al. 2013, Standing 2011). Από την άλλη, για τον Lazzarato, τον Hardt και τον Negri η άυλη εργασία υποκατέστησε την βιομηχανική, όπως η τελευταία είχε υποκαταστήσει την αγροτική (Lazzarato 1996, Federici 2008). Έτσι έχουμε διανοούμενους προλετάριους ή αλλιώς «κογκνιτάριους», η οποίοι επίσης εργάζονται σε καθεστώς ανασφάλειας και κινητικότητας.

Από την πλευρά μας, συμφωνούμε με τον Muncck (2013) στο ότι η χρήση της έννοιας του πρεκαριάτου δεν καταστρέφει, αλλά αναδομεί την εργατική τάξη. Επίσης, συμφωνούμε με τον Castells (2003: 8) στο ότι «η αύξηση της παραγωγικότητας με βάση τη γνώση έχει υπάρξει ως γνώρισμα της βιομηχανικής οικονομίας». Γι' αυτό και θα εξετάσουμε το εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζομένων, για να δούμε τους μετασχηματισμούς σε αυτό το πεδίο. Από εκεί και πέρα, επιμένουμε στις αρχικές μας κατηγορίες, χρησιμοποιώντας ταυτόχρονα τέτοια σχήματα για να περιγράψουμε τις μεταβολές που έχουν επέλθει, καθώς και τις σύγχρονες τάσεις στην αγορά εργασίας.

Σύνδεση με τις επαγγελματικές κατηγορίες και με τη θέση στο επάγγελμα

Βάσει όλων των παραπάνω, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς στις ταξικές σχέσεις μέσα από τη θέση των εργαζομένων στο επάγγελμα. Δεν θα το επιχειρήσουμε μέσω των ίδιων των επαγγελμάτων, διότι σε μια σύγχρονη κοινωνία όπως η Ελλάδα, ο διαχωρισμός των τάξεων δε βασίζεται στο επάγγελμα³⁰. ωστόσο, η θέση στο επάγγελμα μπορεί να μας δείξει τι εσωτερικές- ταξικές διαφοροποιήσεις υπάρχουν για το ίδιο επάγγελμα. Με βάση μια τέτοια ανάλυση, η πλειοψηφία της κατηγορίας «εργοδότες» εντάσσεται στην αστική τάξη κι ένα μικρό κομμάτι της στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη, στην κατηγορία «αυτοαπασχολούμενοι» εντάσσονται αμφότερες οι μικροαστικές τάξεις, αλλά και κομμάτι της εργατικής³⁰ στην κατηγορία «μισθωτοί» υπάγονται τόσο η εργατική όσο και η νέα μικροαστική τάξη, αλλά και κομμάτια της αστικής τάξης (Πετράκη 2009: 13, Σακελλαρόπουλος 2014: 280- 281).

Χρήση και ανάλυση των στοιχείων

²⁹ Η διάκριση αυτή ανήκει στον Pierre Bourdieu και με βάση αυτήν το οικονομικό κεφάλαιο σχετίζεται με τα μέσα παραγωγής που κατέχει κάποιος, το πολιτισμικό κεφάλαιο με τις σπουδές, τη μόρφωση και γενικότερα την παιδεία του και το κοινωνικό κεφάλαιο με τον κοινωνικό του κύκλο (βλέπε Bourdieu 1994).

³⁰ Αυτό ισχύει στην ελληνική κοινωνία, διότι υπάρχει πληθώρα εργαζομένων που δουλεύουν σαν μισθωτοί, αλλά πληρώνονται με μπλοκ παροχής υπηρεσιών και ασφαλιζονται μόνοι τους, οπότε η ΕΛΣΤΑΤ τους κατατάσσει στους αυτοαπασχολούμενους. Το μέγεθος αυτό πρέπει να είναι σημαντικό, γιατί φέτος η Εφορία με βάση της δηλώσεις, κατέταξε ως μισθωτούς τους αυτοαπασχολούμενους που παρείχαν υπηρεσία σε έναν εργοδότη.

Στα πλαίσια του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, φιλοδοξούμε να εξετάσουμε κάποιες υποθέσεις για τις μεταβολές στις κοινωνικές τάξεις κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, διευρύνουμε την περίοδο μελέτης για να μπορέσουμε να κάνουμε σύγκριση με την προ κρίσης περίοδο. Εντούτοις, ο στόχος μας παραμένει η περίοδος της κρίσης. Από εκεί και πέρα, θέλουμε να δούμε ποιες εσωτερικές διαφοροποιήσεις έχουν υπάρξει στις τάξεις με το πέρασμα της κρίσης και να δούμε αν χωρούν σε αυτές, οι νεότερες θεωρίες για τις τάξεις.

Έπειτα, θα πρέπει να αναφέρουμε, ότι τα στοιχεία μας βασίζονται στο μεγαλύτερό τους ποσοστό στις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ, καθώς και στις εθνικές απογραφές της ίδιας για τα έτη 2001 και 2011. Έχουμε επιλέξει τα στοιχεία των Ερευνών για να εξετάσουμε τις επιπτώσεις της κρίσης καθόλη τη διάρκεια των ετών που τη βιώνουμε, αλλά και τα στοιχεία των απογραφών γιατί αφενός το δείγμα τους είναι πολύ μεγάλο και αφετέρου, για να μπορέσουμε να κάνουμε σύγκριση σε σχέση με τα στοιχεία που καταγράφηκαν στην προτελευταία απογραφή.

Επίσης, οφείλουμε να πούμε τόσο ότι τα στοιχεία της εν λόγω υπηρεσίας δεν μας καλύπτουν, γιατί είναι αρκετά ανομοιογενή, όσο και πως δεν αντιμετωπίζουμε την εν λόγω υπηρεσία σαν έναν ανεξάρτητο φορέα, αλλά σαν έναν κρατικό φορέα, διαπερασμένο από την ιδεολογία και τις πρακτικές του κρατικού μηχανισμού. Έτσι, έχουν επανειλημμένα γίνει καταγγελίες για νόθευση των στοιχείων ή χρήση τους κατά βούληση, ανάλογα με την εκάστοτε εξουσία³¹. Συνεπώς, δεν μπορεί να μας εφοδιάσει με τα ακριβή στοιχεία που θα θέλαμε για να κάνουμε μια ταξική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας. Ωστόσο, με τα διαθέσιμα στοιχεία μπορούμε να έχουμε κάποιες ενδείξεις για την ταξική διάρθρωση, ερώτημα το οποίο στις σημερινές συνθήκες, διατηρώντας τις απαραίτητες επιφυλάξεις, είναι επιτακτικό να απαντηθεί.

---

³¹ Για το τελευταίο «κρούσμα» ελέγχου της ΕΛΣΤΑΤ, βλέπε Συμβουλευτική Επιτροπή Ορθής Πρακτικής (2014).

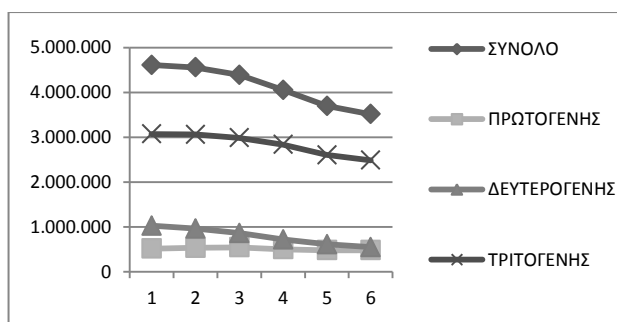
II. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ι. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΑΝΑ ΤΟΜΕΑ

Θα ξεκινήσουμε την έρευνά μας εξετάζοντας την απασχόληση ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό δε σημαίνει πως θα προσεγγίσουμε τις κοινωνικές τάξεις με βάση την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης, ακριβώς γιατί, όπως περιγράψαμε στην εισαγωγή, θεωρούμε ότι αυτή η προσέγγιση είναι ατελέσφορη ως προς το ζητούμενο. Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί, αναπαρίσταται η διάρθρωση της απασχόληση μεταξύ των τριών βασικών τομέων παραγωγικής δραστηριότητας κατά τα έτη 2008- 2013.

	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Σύνολο	4.610.464	100%	4.555.996	100%	4.389.754	100%	4.054.331	100%	3.694.976	100%	3.513.197	100%
Πρωτογενής	513.803	11%	532.867	12%	544.170	12%	500.676	12%	480.498	13%	481.051	14%
Δευτερογενής	1.024.397	22%	962.745	21%	859.811	20%	717.170	18%	611.271	17%	546.625	16%
Τριτογενής	3.072.264	67%	3.060.384	67%	2.985.773	68%	2.836.485	70%	2.603.207	70%	2.485.521	71%

Πίνακας 3: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργ. δυναμικού)

Διάγραμμα 1: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς

Διαπιστώνουμε αρχικά, την πτώση τόσο της συνολικής απασχόλησης, όσο και της απασχόλησης ανά κλάδο. Εντούτοις, μια περαιτέρω διερεύνηση μας δείχνει ότι έχουν αλλάξει και τα μερίδια του κάθε τομέα στο σύνολο της απασχόλησης. Έτσι, ο δευτερογενής τομέας έχει μειωθεί από τη μία σε ποσοστιαίο και από την άλλη σε μέγεθος περισσότερο από τους άλλους δύο. Η μείωση αυτή αντικατοπτρίζει την περαιτέρω αποβιομηχάνιση της χώρας και το κλείσιμο μεγάλων εργοστασιακών μονάδων ή τη μεταφορά τους εκτός των συνόρων (όπως τα εργοστάσια της Coca- cola³²).

Επιπλέον, ο πρωτογενής και ο τριτογενής τομέας εμφάνισαν και οι δύο ποσοστιαία αύξηση. Το αναμενόμενο για τις ανεπτυγμένες οικονομίες είναι η αύξηση του τριτογενούς, αλλά εδώ διαπιστώνουμε ότι ο πρωτογενής διατηρήθηκε, σχετικά, και γι' αυτό αυξάνεται το ποσοστό του στη σύνθεση. Γενικά, η ουσιαστική μεταβολή που σημειώνει ο Πίνακας 3 είναι η

³² Βλ. Κώτσης (2012).

αντιστροφή του σχήματος που είχε επικρατήσει την προηγούμενη περίοδο (την κατεύθυνση της παραγωγής, αρχικά από τον πρωτογενή και στη συνέχεια από το δευτερογενή, προς τον τριτογενή τομέα).

Επιπλέον, αυτά μπορούμε να εξετάσουμε τα στοιχεία αυτά με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, με το να συγκρίνουμε τα δεδομένα των εθνικών απογραφών για τα έτη 2001 και 2011, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 4. Η σημασία που έχει αυτός ο Πίνακας έγκειται στο ότι μας παρουσιάζει τις αλλαγές σε βάθος δεκαετίας. Εκτός από την απασχόληση ανά κλάδο, στον Πίνακα προστίθενται οι κατηγορίες «νέοι» και «παλιοί» άνεργοι και ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός. Επίσης, θα μελετήσουμε τα στοιχεία κατά αστικές και αγροτικές περιοχές.

Απογραφή Πληθυσμού 2001

Αστικότητα	Σύνολο (ενεργοί και μη)	Οικονομικά ενεργοί ανά τομέα					
		Απασχολούμενοι					
		Πρωτογενής		Δευτερογενής		Τριτογενής	
Σύνολο	10.934.097	591.669	5%	892.187	8%	2.618.233	24%
Αστ. περιοχές	8.211.646	167.499	2%	728.429	7%	2.265.349	21%
Αγροτ. περιοχές	2.722.451	424.170	4%	163.758	1%	352.884	3%

Απογραφή Πληθυσμού 2011

Σύνολο	10.816.286	402.201	4%	841.016	8%	3.077.651	28%
Αστ. περιοχές	8.285.259	140.732	1%	676.113	6%	2.647.282	24%
Αγροτ. περιοχές	2.531.027	261.469	2%	164.903	2%	430.369	4%

Πίνακας 4: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς με βάση τις απογραφές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

Με βάση αυτά τα δεδομένα, λοιπόν, βλέπουμε τη συρρίκνωση του πρωτογενή τομέα (μείον 189.468 θέσεις), ιδίως όμως στις αγροτικές περιοχές (κατ' απόλυτο νούμερο), αποτέλεσμα ου έρχεται σε αντιπαράθεση με τα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού. Ο δευτερογενής τομέας εδώ δε φαίνεται τόσο μειωμένος, όσο τον είδαμε στα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (έχει χάσει 51.171 θέσεις), ωστόσο πολλά εργοστάσια που έκλεισαν μετά το 2011 και δεν καταγράφονται, η αναστολή λειτουργίας γραμμών παραγωγής, η λειτουργία με μειωμένο προσωπικό και λιγότερες βάρδιες, θεωρούμε ότι θα άλλαζαν σημαντικά την εικόνα. Επομένως ενδέχεται η γοργή αποβιομηχάνιση να μην ισχύει αλλά να ισχύει μία βραδεία αποβιομηχάνιση και η εικόνα της πτώσης της απασχόλησης να οφείλεται στην ύφεση μετά το 2010. Παρατηρούμε επίσης, ότι οι χαμένες αυτές θέσεις είναι στα αστικά κέντρα. Αντίθετα, στις αγροτικές περιοχές παρατηρείται μικρή αύξηση των θέσεων σε απόλυτο νούμερο και διπλασιασμός σε ποσοστό. Αυτό το φαινόμενο μπορεί επίσης να εξηγεί εν μέρει την τάση που καταγράψαμε προηγουμένως και την άνοδο του πρωτογενή τομέα.

Τέλος, ο τριτογενής τομέας σημειώνει μια αύξηση κατά 459.418 θέσεις σε απόλυτο νούμερο και κατά 4% σε ποσοστό, το οποίο μοιράζονται οι αστικές περιοχές (κατά 3%) με τις αγροτικές (κατά 1%). Η συνολική, διαχρονική αύξηση του τριτογενή τομέα οφείλεται κατά τους Κορρέ,

Κόκκινου και Τζομπανόγλου (2011) στην ανάπτυξη των μεταφορών, των επικοινωνιών, των τραπεζών, των ασφαλειών, του δημοσίου τομέα και του τουρισμού.

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται οι παλιοί και νέοι άνεργοι, με βάση τις εθνικές απογραφές των ετών 2001 και 2011, καθώς και ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός.

Απογραφή Πληθυσμού 2001

Αστικότητα	Οικονομικά ενεργοί ανά τομέα						Νέοι άνεργοι		Οικονομικά μη ενεργοί	
	Παλιοί άνεργοι									
	Πρωτογενής		Δευτερογενής		Τριτογενής					
Σύνολο	25.818	0%	64.578	1%	175.588	2%	246.426	2%	6.319.598	58%
Αστ. περιοχές	9.949	0%	52.858	0%	144.986	1%	183.458	2%	4.659.118	43%
Αγροτ. περιοχές	15.869	0%	11.720	0%	30.602	0%	62.968	1%	1.660.480	15%

Απογραφή Πληθυσμού 2011

Σύνολο	29.992	0%	186.639	2%	376.604	3%	265.768	2%	6.229.650	58%
Αστ. περιοχές	18.179	0%	151.998	1%	323.315	3%	202.722	2%	4.618.410	43%
Αγροτ. περιοχές	11.813	0%	34.641	0%	53.289	0%	63.046	1%	1.611.240	15%

Πίνακας 5: Άνεργοι και οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός με βάση τις απογραφές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

Όσον αφορά τους άνεργους, μπορούμε να σημειώσουμε τον **τριπλασιασμό** των παλιών ανέργων στον πρωτογενή τομέα και στις αστικές περιοχές, τον σχεδόν **τριπλασιασμό** τους στο σύνολο του δευτερογενούς τομέα και τον -κάτι παραπάνω από- **διπλασιασμό** τους στον τριτογενή τομέα και ιδίως στις αστικές περιοχές. Επίσης, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως οι νέοι άνεργοι είναι περισσότεροι στα αστικά κέντρα. Παρακάτω, βλέπουμε τον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό, ο οποίος φαίνεται να έχει μειωθεί το 2011 σε σχέση με το 2001 κατά 90.000 περίπου άτομα.

Η μείωση του οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού πιθανώς να οφείλεται στο ότι την προηγούμενη δεκαετία λόγω μικρού μισθού ένα μεγάλο μέρος των προηγούμενων μη ενεργών εισερχόταν στην αγορά εργασίας. Η κρίση αύξησε την ανεργία και προφανώς αντέστρεψε την τάση αύξησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Επομένως η πτώση του οικονομικά μη ενεργού ενδέχεται να οφείλεται στην αύξηση τα προηγούμενα έτη του οικονομικά ενεργού. Άλλοι λόγοι μπορούν να είναι η αύξηση των αποθαρρυσμένων ανέργων που έπαψαν να αναζητούν εργασία ή η αυξημένη αποχώρηση λόγω συνταξιοδότησης (ICAP 2012).

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΒΑΣΙΚΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε τη διάρθρωση κατά κλάδους και κατά βαθμό αστικότητας (τα στοιχεία παρατίθενται στους Πίνακες 6- 9 που ακολουθούν). Παρατηρούμε ότι παρόλο που τα ποσοστά αλλάζουν ανά περιοχή, οι βασικές τάσεις παραμένουν αναλλοίωτες όσον αφορά την

ελάττωση της απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα και τη στροφή της προς τον τριτογενή και ενίοτε στον πρωτογενή (πλην της περιφέρειας της πρωτεύουσας), με ποσοστιαίες, όμως, στην πλειοψηφία τους, αυξήσεις, αφού κατά τ'άλλα υπάρχει τεράστια μείωση της απασχόλησης σε όλες τις περιοχές.

Πρωτεύουσα	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Τομέας/ Σύνολα	1.545.276	100%	1.521.025	100%	1.445.645	100%	1.342.794	100%	1.242.426	100%	1.152.319	100%
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	5.547	0%	4.206	0%	4.019	0%	6.280	0%	5.560	0%	4.602	0%
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	331.209	21%	307.236	20%	259.361	18%	219.263	16%	188.441	15%	156.565	14%
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	1.208.519	78%	1.209.583	80%	1.182.264	82%	1.117.251	83%	1.048.425	84%	991.152	86%

Πίνακας 6: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας - Περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Λοιπ. αστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Τομέας/ Σύνολα	1.603.470	100%	1.538.137	100%	1.450.881	100%	1.353.006	100%	1.203.855	100%	1.153.334	100%
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	53.097	3%	53.056	3%	61.339	4%	61.490	5%	60.628	5%	56.315	5%
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	380.025	24%	350.463	23%	307.847	21%	253.355	19%	209.641	17%	198.403	17%
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	1.170.349	73%	1.134.618	74%	1.081.695	75%	1.038.161	77%	933.587	78%	898.617	78%

Πίνακας 7: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας- Λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Ημιαστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Τομέας/ Σύνολα	594.245	100%	593.714	100%	595.668	100%	540.233	100%	462.905	100%	450.722	100%
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	106.656	18%	102.855	17%	110.479	19%	100.452	19%	87.700	19%	89.911	20%
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	149.352	25%	142.695	24%	132.666	22%	109.592	20%	86.911	19%	81.138	18%
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	338.236	57%	348.164	59%	352.523	59%	330.189	61%	288.294	62%	279.673	62%

Πίνακας 8: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας- Ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Αγροτικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Τομέας/ Σύνολα	867.474	100%	903.119	100%	897.560	100%	818.298	100%	785.789	100%	756.822	100%
ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ	348.503	40%	372.750	41%	368.333	41%	332.454	41%	326.611	42%	330.224	44%
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	163.810	19%	162.350	18%	159.936	18%	134.960	16%	126.277	16%	110.519	15%
ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	355.161	41%	368.020	41%	369.291	41%	350.884	43%	332.902	42%	316.080	42%

Πίνακας 9: Απασχόληση κατά βασικούς τομείς παραγωγικής δραστηριότητας- Αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

υ. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

Στα πλαίσια των γενικότερων τάσεων και αλλαγών, θα εξετάσουμε και τα στοιχεία που μας δείχνουν τους εργαζόμενους κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων για τις χρονιές 2008 έως 2013 (Πίνακας 10). Έτσι, θα μπορέσουμε να διαπιστώσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια που διαπιστώνονται αυξήσεις και που μειώσεις. Για το διαχωρισμό και τη σχετική ομογενοποίηση των επαγγελμάτων χρησιμοποιούμε τη μεθοδολογία της Πετράκη (2009, 2006).

Ατομικά Επαγγ/τα	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	1.539,66	34%	1.520,13	34%	1.500,41	34%	1.214,30	30%	1.169,89	31%	1.168,40	32%
4, 5 **	1.175,60	26%	1.146,63	25%	1.104,16	25%	1.291,23	32%	1.173,33	31%	1.086,80	30%
6***	498,83	11%	505,58	11%	512,33	12%	479,33	12%	461,65	12%	474,43	13%
7, 8, 9 ****	1.294,68	28%	1.278,23	28%	1.206,78	27%	1.041,80	25%	901,54	24%	829,2	23%
Μη δυν.	55,73	1%	58,1	1%	64,93	1%	64,1	2%	56,2	1%	63,55	2%
Σύνολα	4.564,50	100%	4.508,67	100%	4.388,61	100%	4.090,76	100%	3.762,61	100%	3.622,38	100%

Πίνακας 10: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (σε χιλιάδες), σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

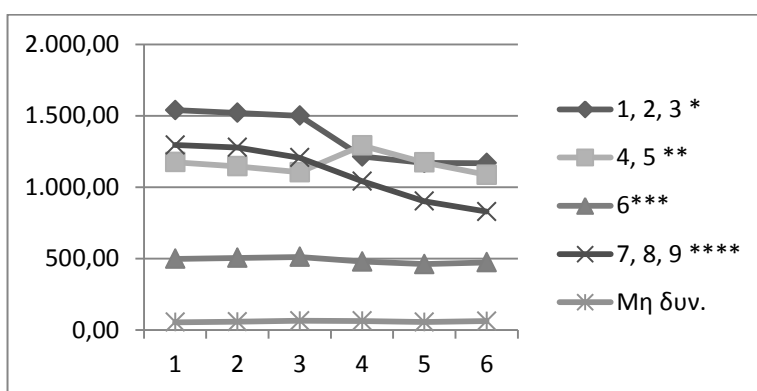
**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Αυτό που μπορούμε να παρατηρήσουμε, αρχικά, είναι πως η κρίση φαίνεται να έχει επιδράσει περισσότερο στην απασχόληση στα τεχνικά και στα επιστημονικά επαγγέλματα. Δεύτερον, παρατηρούμε αυξημένα τα αγροτικά επαγγέλματα και με σχετικά σταθερή απασχόληση τα υπαλληλικά. Εντούτοις, τα επιστημονικά επαγγέλματα συνεχίζουν να αποτελούν τη μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία, με τα υπαλληλικά να ακολουθούν.

Πιο καθαρά φαίνεται η κατάσταση στο επόμενο γράφημα. Μόνιμα ανοδική πορεία μέχρι το 2010 και το 2011 (οπότε και αρχίζει και σε αυτά η κάμψη), παρουσίαζαν τα επιστημονικά και τα υπαλληλικά επαγγέλματα, αντίστοιχα. Αυτό εξηγείται τόσο από τις αυξημένες ανάγκες για εργατικό δυναμικό με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, όσο και από τη μείωση της απασχόλησης στους μεταποιητικούς και κατασκευαστικούς κλάδους (Καμινιώτη 2012: 47- 48). Ωστόσο, το 2011, τα υπαλληλικά επαγγέλματα ξεπέρασαν τα τεχνικά, αλλά και τα επιστημονικά επαγγέλματα και αποτέλεσαν την μεγαλύτερη επαγγελματική κατηγορία. Ξαναμειώθηκαν όμως το 2012 και τα επιστημονικά συνέχισαν να είναι η πρώτη σε απασχόληση επαγγελματική κατηγορία. Μολοταύτα, μπορούμε να πούμε ότι τα υπαλληλικά είναι τα επαγγέλματα με την περισσότερο

ανοδική τάση, αφού τα επιστημονικά παρουσιάζουν μόνιμα φθίνουσα τάση. Εντούτοις, μεταξύ 2010 και 2011 αυξήθηκε η ανεργία λόγω ύφεσης. Επομένως μπορεί να μην είναι *δομική* τάση αλλά *συγκυριακή*, λόγω αυτής.

Τα τεχνικά επαγγέλματα, που έως το 2009 αποτελούσαν τη δεύτερη μεγαλύτερη κατηγορία, από το 2010 και μετά είναι σε μόνιμη και μεγάλη πτώση κι έτσι το 2013 καταλήγουν να αποτελούν την τρίτη. Η πτώση αυτή μπορεί να αποδοθεί στην συνολική πτώση του κατασκευαστικού τομέα, η οποία επέδρασε, εν μέσω κρίσης, και στα τεχνικά επαγγέλματα που τον συνοδεύουν, πτώση η οποία οφείλεται στην οικονομική κρίση, το αβέβαιο περιβάλλον, την πτώση των τιμών των κατοικιών, την πιστωτική συρρίκνωση στον τομέα των στεγαστικών δανείων από τις τράπεζες, μεταξύ άλλων (Ο.Κ.Ε. 2009, Τ.Ε.Ε. 2010). Τα γεωργικά-κτηνοτροφικά επαγγέλματα ήταν σε μια πτωτική μεν, αλλά στάσιμη πορεία δε.

Διάγραμμα 2: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελματιών 2008- 2013 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Στην ενότητα αυτή θα ερευνήσουμε αν:

- τα τεχνικά επαγγέλματα, ακολουθούν τη μειούμενη πορεία τους, που είχε ξεκινήσει ήδη από τη δεκαετία του 1980 (βλ. Παπαδόπουλος Π. 1987, Σακελλαρόπουλος 2006, Πετράκη 2006). Σε αυτή τη μείωση βέβαια, θα πρέπει να συνυπολογίσουμε το ρόλο και τη συμμετοχή των μεταναστών εργατών, που από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, η μαζική τους είσοδος και εγκατάσταση στη χώρα, επέτρεψαν αυτή τη στροφή (Kasimis 2008, Κανελλόπουλος 2010, Πετράκη 2009, Παπαδόπουλος Απ. 2013). Ωστόσο αυτό αποτελεί θέμα που θα εξετάσουμε ξεχωριστά στη συνέχεια.
- τα επιστημονικά και τα υπαλληλικά επαγγέλματα, παρόλο που γενικά έχουν αυξητικές τάσεις σε σχέση με τα αγροτικά και τα τεχνικά, έχουν επηρεαστεί και αυτά από την οικονομική ύφεση.

- με βάση τον Πίνακα 10, τα αγροτικά επαγγέλματα παρουσίαζαν αύξηση στην απασχόληση σε αυτά έως το 2010, οπότε και φαίνεται πως επλήγησαν ξεκάθαρα από την ύφεση, μιας και μειώθηκαν τη διετία 2011- 2012` εντούτοις, από το 2013 επιδεικνύουν και πάλι μια ανοδική δυναμική. Οπότε, θέλουμε να ερευνήσουμε αυτό το φαινόμενο με περισσότερη λεπτομέρεια, για να έχουμε πληρέστερη εικόνα.

Η έρευνα αυτή θα γίνει μέσω των Πινάκων 11- 14, οι οποίοι μας παρουσιάζουν την απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και κατά βαθμό αστικότητας για τα έτη 2008- 2013.

Πρωτεύουσα	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	620.817	40%	623.346	41%	615.261	43%	521.081	39%	514.960	41%	494.502	43%
4,5**	491.097	32%	463.047	30%	434.541	30%	479.073	36%	437.301	35%	401.376	35%
6***	5.095	0%	4.957	0%	5.501	0%	9.291	1%	6.444	1%	4.067	0%
7,8,9****	409.834	27%	409.640	27%	367.678	25%	315.843	24%	266.476	21%	235.934	20%
Μη δυν.	18.433	1%	20.035	1%	22.663	2%	17.506	1%	17.245	1%	16.441	1%

Πίνακας 11: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Λ. αστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	616.557	38%	589.972	38%	560.813	39%	460.136	34%	427.399	36%	422.758	37%
4,5**	440.855	27%	421.506	27%	394.694	27%	456.834	34%	398.746	33%	369.170	32%
6***	48.817	3%	48.079	3%	54.573	4%	55.578	4%	55.266	5%	51.282	4%
7,8,9****	469.479	29%	452.413	29%	414.488	29%	353.122	26%	297.620	25%	279.456	24%
Μη δυν.	27.762	2%	26.168	2%	26.312	2%	27.337	2%	24.824	2%	30.668	3%

Πίνακας 12: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- λουπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Ημιστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	166.922	28%	166.602	28%	164.903	28%	113.816	21%	104.519	23%	110.410	24%
4,5**	126.946	21%	136.635	23%	139.265	23%	162.187	30%	141.964	31%	129.432	29%
6***	98.713	17%	93.556	16%	98.353	17%	90.988	17%	79.600	17%	82.444	18%
7,8,9****	195.451	33%	190.396	32%	185.632	31%	163.913	30%	129.480	28%	118.077	26%
Μη δυν.	6.212	1%	6.525	1%	7.516	1%	9.329	2%	7.342	2%	10.358	2%

Πίνακας 13: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- ημιστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Αγροτικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	152.809	18%	157.183	17%	159.359	18%	107.612	13%	101.005	13%	105.943	14%
4,5**	144.122	17%	151.299	17%	149.219	17%	190.859	23%	182.234	23%	165.395	22%
6***	337.995	39%	355.283	39%	348.577	39%	317.782	39%	311.801	40%	315.382	42%
7,8,9****	229.134	26%	233.938	26%	232.816	26%	193.263	24%	184.607	23%	165.290	22%
Μη δυν.	3.414	0%	5.415	1%	7.588	1%	8.782	1%	6.142	1%	4.812	1%

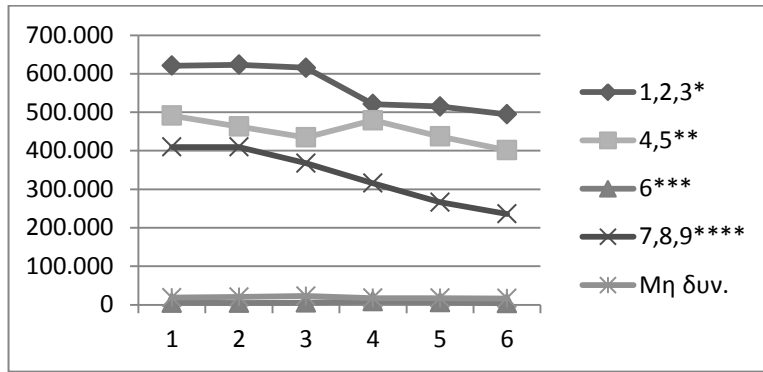
Πίνακας 14: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

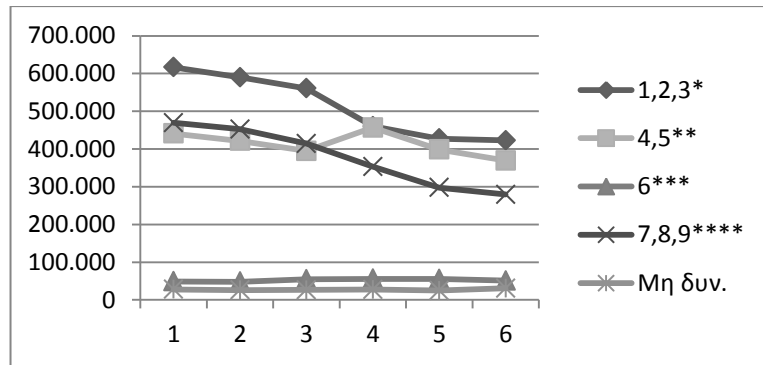
** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

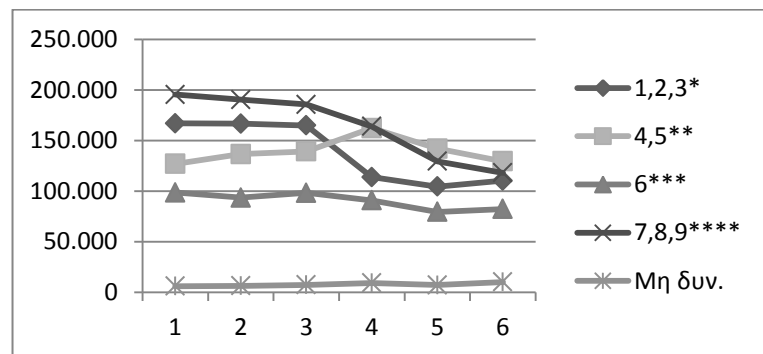
**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

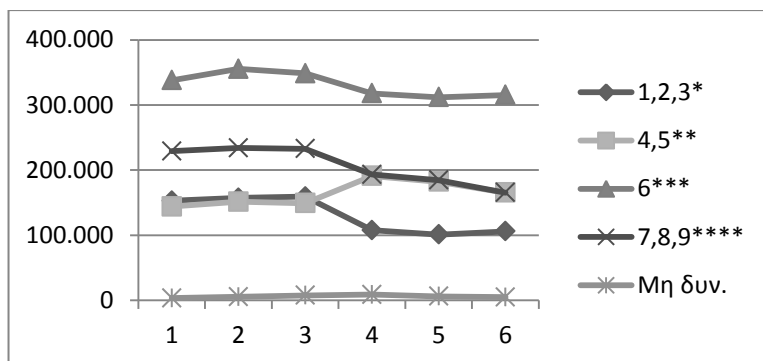
Διάγραμμα 3: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (2008- 2013)- περιφέρεια πρωτεύουσας

Διάγραμμα 4: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (2008- 2013)- λοιπές αστικές περιοχές

Διάγραμμα 5: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (2008- 2013)- ημιαστικές περιοχές

Διάγραμμα 6: Απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (2008- 2013)- αγροτικές περιοχές

Παρατηρώντας τα στοιχεία ανά περιοχή, διαπιστώνουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές. Από τη μία, τα υπαλληλικά επαγγέλματα φαίνεται να ακολουθούν το ίδιο μοτίβο (δηλ. μεγάλη

αύξηση το 2011 και σταδιακά υποχώρηση της απασχόλησης σε αυτά στη συνέχεια) σε όλες τις περιοχές, ανεξαρτήτως του μεριδίου εργασίας που καταλαμβάνουν. Το ίδιο συμβαίνει και με τα τεχνικά επαγγέλματα, τα οποία βρίσκονται σε ελεύθερη πτώση ανεξαρτήτως περιοχής, αφού και η πτώση στον κατασκευαστικό κλάδο είναι γενική. Πρωτική πορεία ακολουθούν και τα επιστημονικά επαγγέλματα, παρόλο που έχουν αυξημένα μερίδια εργασίας.

Από την άλλη, στα αστικά κέντρα ως πρώτη επαγγελματική κατηγορία καταγράφονται τα επιστημονικά επαγγέλματα, ενώ στις ημιαστικές περιοχές την πρώτη θέση καταλαμβάνουν τα τεχνικά. Τέλος, στις αγροτικές περιοχές, τα αγροτικά επαγγέλματα είναι αυτά που καταλαμβάνουν την πλειοψηφία της απασχόλησης.

Διαπιστώνουμε, με άλλα λόγια, ότι στα ερωτήματά μας παίρνουμε θετικές απαντήσεις, τόσο αναφορικά με τη μειούμενη πορεία των τεχνικών επαγγελμάτων, όσο και αναφορικά με την επίπτωση που έχουν υποστεί και τα επιστημονικά- υπαλληλικά επαγγέλματα λόγω της ύφεσης.

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

Όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή μας, εκτός από τον κοινωνικό και τον τεχνικό καταμερισμό εργασίας, υφίσταται και ο έμφυλος καταμερισμός. Συνεπώς, στη συνέχεια της ενότητας θα εξετάσουμε το βαθμό του έμφυλου καταμερισμού ελληνική αγορά εργασίας και κατά πόσο έχει μεταβληθεί η κατάσταση την πενταετία της κρίσης. Σε αυτό θα μας βοηθήσουν οι Πίνακες 15 και 16, που αποτυπώνουν την απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και φύλο.

ΣΥΝΟΛΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

ΑΝΤΡΕΣ

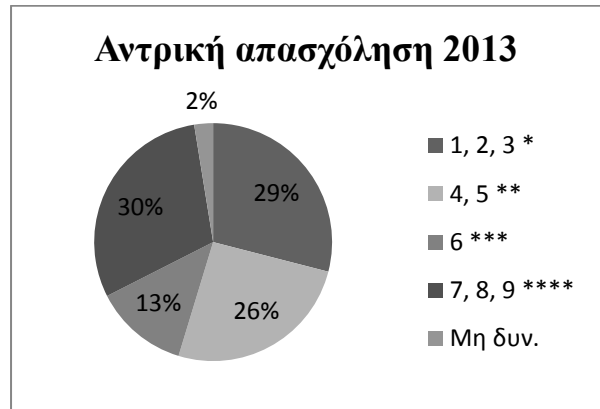
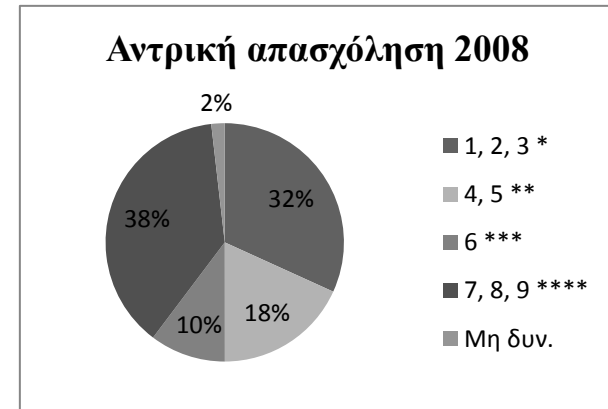
ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	885.740	19%	853.707	19%	827.696	19%	638.482	16%	605.588	16%	598.979	17%
4, 5 **	507.297	11%	497.431	11%	480.013	11%	627.257	15%	564.942	15%	530.774	15%
6 ***	286.695	6%	293.874	6%	293.233	7%	270.014	7%	262.037	7%	264.818	8%
7, 8, 9 ****	1.056.457	23%	1.027.091	23%	944.380	22%	797.413	20%	685.711	19%	617.979	18%
Μη δυν.	50.555	1%	50.249	1%	55.267	1%	57.095	1%	50.006	1%	52.750	2%
Σύν. αντρών	2.786.744	60%	2.722.351	60%	2.600.589	59%	2.390.261	59%	2.168.285	59%	2.065.299	59%
ΣΥΝΟΛΟ	4.610.464		4.555.996		4.389.754		4.054.331		3.694.976		3.513.197	

Πίνακας 15: Απασχόληση αντρών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

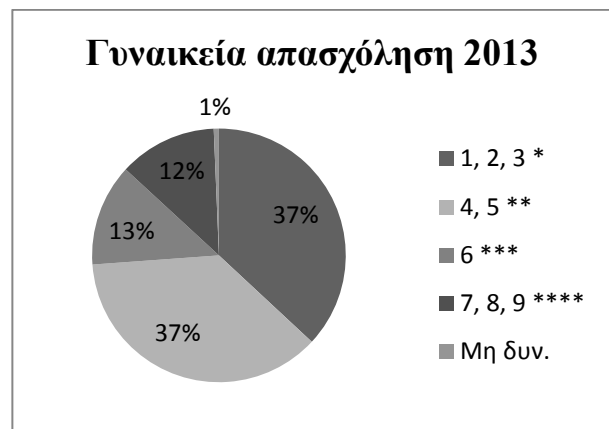
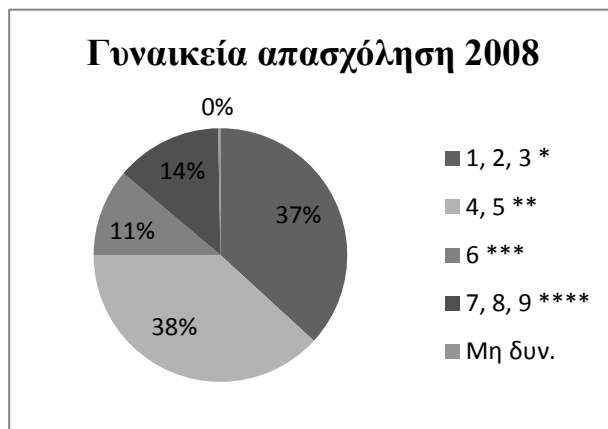
ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	671.365	15%	683.396	15%	672.640	15%	564.163	14%	542.295	15%	534.634	15%

4, 5 **	695.724	15%	675.056	15%	637.706	15%	661.697	16%	595.304	16%	534.598	15%
6 ***	203.924	4%	208.001	5%	213.773	5%	203.624	5%	191.073	5%	188.357	5%
7, 8, 9 ****	247.441	5%	259.297	6%	256.234	6%	228.727	6%	192.471	5%	180.779	5%
Μη δυν.												
Σ. γυναικών	1.823.720	40%	1.833.645	40%	1.789.165	41%	1.664.070	41%	1.526.691	41%	1.447.899	41%
ΣΥΝΟΛΟ	4.610.464		4.555.996		4.389.754		4.054.331		3.694.976		3.513.197	

Διάγραμμα 7: αντρική απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (2008- 2013)

Διάγραμμα 8: γυναικεία απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων 2008- 2013

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)
 ** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)
 *** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)
 **** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Αυτό που μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα στοιχεία και τα διαγράμματα είναι ότι η κρίση έχει επηρεάσει περισσότερο την αντρική απασχόληση. Ωστόσο στη συνέχεια, με την ύφεση, επηρεάστηκε σημαντικά και η γυναικεία απασχόληση (Karamessini 2012).

Έτσι, παρατηρούμε μεγαλύτερη μείωση των θέσεων εργασίας στους άντρες (πάνω από 700.000, τη στιγμή που για τις γυναίκες είναι λιγότερες από 400.000, αναλογικά με τον αριθμό

απασχολουμένων ανά ομάδα, πάντα) και διαφοροποίηση μεταξύ των επαγγελματικών ομάδων, (που όπως φαίνεται και από τα διαγράμματα 7 και 8, μεταβλήθηκε ελάχιστα στις γυναίκες σε σχέση με τους άντρες).

Ειδικότερα στους άντρες, το 2008 πρώτη επαγγελματική κατηγορία συνιστούσαν τα τεχνικά επαγγέλματα με 38%, τα οποία στη συνέχεια συνεχώς μειώνονταν, για λόγους που αναλύσαμε νωρίτερα. Δεύτερη κατηγορία αποτελούσαν τα επιστημονικά επαγγέλματα που και αυτά μειώθηκαν. Τρίτη κατηγορία αποτελούσαν τα υπαλληλικά επαγγέλματα, τα οποία, όπως είδαμε, αυξήθηκαν το 2011. Έτσι το 2013 τα τεχνικά συνεχίζουν να είναι πρώτα, αλλά έχοντας μειωθεί κατά πολύ (από 1.056.457 εργαζόμενους, τώρα απασχολούν 617.979, ενώ σε ποσοστό μειώθηκαν κατά 8%). Συνεχίζουν να ακολουθούν τα επιστημονικά, μειωμένα και αυτά κατά 3% και ακολουθούν τα υπαλληλικά αυξημένα κατά 8%. Απορρόφησαν δηλαδή, τμήμα από τις άλλες δύο κατηγορίες. Τα αγροτικά επαγγέλματα από την άλλη, σημείωσαν μικρή πτώση σε απόλυτο αριθμό, αλλά αύξησαν το μερίδιο εργασίας τους.

Όσον αφορά τη γυναικεία απασχόληση, αρχικά μπορούμε να δούμε ότι άρχισε να επηρεάζεται από την κρίση το 2010 και όχι το 2009 όπως η αντρική. Επίσης, άλλαξαν ελάχιστα τα μερίδια εργασίας. Ωστόσο μειώθηκαν όλες οι κατηγορίες, ακόμη και τα υπαλληλικά επαγγέλματα (τα οποία ακολούθησαν το γενικότερο κλίμα το 2011 και αυξήθηκαν, αλλά όχι τόσο θεαματικά όσο στους άντρες), εκτός από τα αγροτικά επαγγέλματα, τα οποία σημείωσαν αύξηση.

Αυτές οι εξελίξεις όμως δεν θα πρέπει να σημειωθούν ως βήματα καλυτέρευσης της κατάστασης και των εργασιακών συνθηκών των γυναικών. Εξάλλου, οι κρίσεις πλήττουν αλλιώς τους άντρες εργαζόμενους και αλλιώς τις γυναίκες, ακριβώς γιατί αυτές ήδη και πριν από την κρίση κατατάσσονται μεταξύ των πιο ευάλωτων τμημάτων του εργατικού δυναμικού (Karamessini 2012, Karamessini & Rubery 2014). Επίσης, η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους λόγω των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες (όπως το κλείσιμο παιδικών σταθμών ή των οίκων ευγηρίας), μετακυλύει πολλές από τις εργασίες που άλλοτε κάλυπτε αυτό στην οικογένεια και ιδίως στις γυναίκες (Kambouri 2013, Γαϊτάνου 2014).

Από τη μία, όπως είδαμε, μειώθηκαν οι θέσεις εργασίας σε καθαρά αντροκρατούμενους κλάδους, όπως οι κατασκευές ή η μεταποίηση. Από την άλλη, έχουμε μεγαλύτερη μείωση της αντρικής εργασίας σε σχέση με τη γυναικεία, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το 2008, απασχολούνταν περίπου 1.000.000 περισσότεροι άντρες. Γενικότερα, μάλλον έχουμε μια συνολικότερη μείωση της απασχόλησης, η οποία επειδή για τις γυναίκες ήταν πάντα σε χαμηλότερο επίπεδο σε σχέση με τους άντρες, φαίνεται σαν αυτές να μην έχουν επηρεαστεί

από την κρίση` ενώ στην ουσία ισχύει το ανάποδο: έχει υπάρξει «εκθήλυνση» της εργασίας³³ (Αβδελά 2011, Federici 2008, Gaitanou 2013), δηλαδή ευρύτερη υποταγή και για τους άντρες εργαζόμενους, οι οποίοι καλούνται να προσαρμοστούν στα δεδομένα της κρίσης.

Τέλος, βλέπουμε ότι συνεχίζει να υφίσταται διαχωρισμός μεταξύ επαγγελματικών κατηγοριών στις οποίες απασχολούνται κατά κόρον άντρες (πχ. τεχνικά επαγγέλματα) ή κατά κόρον γυναίκες (πχ. υπαλληλικά επαγγέλματα), ωστόσο καταγράφεται μια άμβλυνση των διαφορών, αφού στα υπαλληλικά επαγγέλματα αυξάνεται η αντρική απασχόληση και στα αγροτικά αυξάνεται η απασχόληση και για τα δύο φύλα. Πέραν αυτών των πρώτων παρατηρήσεων θεωρούμε απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση όσον αφορά τον διαχωρισμό των επαγγελματικών κατηγοριών στη βάση του φύλου, η οποία δεν αποτελεί θέμα του παρόντος κειμένου³⁴.

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ, ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

Σε αυτήν την ενότητα, θα εξετάσουμε όσα περιγράψαμε, λαμβάνοντας υπόψιν και το βαθμό αστικότητας. Θα ερευνήσουμε αν οι διαφοροποιήσεις στην αγορά εργασίας κατά φύλο, που περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα, είναι εξαιρετικά έντονες μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών όσον αφορά τις επαγγελματικές κατηγορίες και αν φαίνεται πιο έντονη σε κάποια περιοχή η αντίθεση μεταξύ ανδροκρατούμενων ή γυναικοκρατούμενων κλάδων (όπως την εντοπίσαμε στην τελευταία παράγραφο της προηγούμενης ενότητας). Γι'αυτό θα χρησιμοποιήσουμε τους Πίνακες 17- 24, που καταγράφουν την απασχόληση αντρών και γυναικών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και κατά βαθμό αστικότητας.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

ΑΝΤΡΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	355.084	40%	337.727	39%	334.741	41%	273.236	36%	266.796	38%	254.738	39%
4, 5 **	199.603	22%	196.696	23%	188.974	23%	232.206	31%	210.674	30%	200.956	31%
6 ***	3.695	0%	3.602	0%	4.426	1%	6.133	1%	3.698	1%	2.569	0%
7, 8, 9 ****	321.629	36%	314.844	36%	272.709	33%	231.491	30%	197.062	28%	175.713	27%
Μη δυν.	15.223	2%	15.234	2%	18.713	2%	15.986	2%	15.351	2%	13.761	2%
Σύνολο αντρών	895.234		868.103		819.562		759.052		693.581		647.737	

Πίνακας 17: Απασχόληση αντρών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

³³ Πρόκειται για μετάφραση του αγγλικού όρου "feminization" (αλλιώς «θηληκοποίηση»).

³⁴ Για τη σύνδεση φύλου, εκπαίδευσης και επαγγέλματος βλέπε: Μαδεμλής 2011.

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	280.520	45%	285.619	44%	280.520	45%	247.846	42%	248.164	45%	239.764	48%
4, 5 **	245.567	39%	266.351	41%	245.567	39%	246.867	42%	226.627	41%	200.419	40%
6 ***	1.076	0%	1.355	0%	1.076	0%	3.158	1%	2.746	1%	1.498	0%
7, 8, 9 ****	94.969	15%	94.796	15%	94.969	15%	84.352	14%	69.413	13%	60.222	12%
Μη δυν.	3.950	1%	4.801	1%	3.950	1%	1.519	0%	1.895	0%	2.680	1%
Σύνολο γυναικών	626.082	1	652.922	1	626.082	1	583.742	1	548.845	1	504.582	

Πίνακας 18: Απασχόληση γυναικών κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΛΟΙΠΕΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

ΑΝΤΡΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	338.731	35%	324.753	35%	305.339	36%	243.886	31%	227.566	32%	243.886	31%
4, 5 **	187.068	19%	177.635	19%	168.494	20%	221.644	28%	192.888	27%	221.644	28%
6 ***	29.723	3%	30.648	3%	31.650	4%	31.384	4%	32.323	5%	31.384	4%
7, 8, 9 ****	382.339	40%	361.828	39%	329.841	38%	277.723	35%	232.837	33%	277.723	35%
Μη δυν.	26.070	3%	24.057	3%	22.927	3%	24.721	3%	22.088	3%	24.721	3%
Σύνολο (άντρες)	963.931	1	918.922	1	858.250	1	799.358	1	707.702	1	799.358	1

Πίνακας 19: Αντρική απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	277.827	43%	265.219	43%	255.474	43%	216.249	39%	199.833	40%	216.249	39%
4, 5 **	253.787	40%	243.871	39%	226.201	38%	235.190	42%	205.858	41%	235.190	42%
6 ***	19.093	3%	17.430	3%	22.924	4%	24.194	4%	22.943	5%	24.194	4%
7, 8, 9 ****	87.140	14%	90.585	15%	84.647	14%	75.399	14%	64.784	13%	75.399	14%
Μη δυν.	1.692	0%	2.111	0%	3.385	1%	2.616	0%	2.735	1%	2.616	0%
Σύνολο (γυναίκες)	639.539	1	619.216	1	592.631	1	553.648	1	496.153	1	553.648	1

Πίνακας 20: Γυναικεία απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΗΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

ΑΝΤΡΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	100.542	27%	98.966	27%	97.104	26%	60.016	18%	53.550	19%	60.650	22%
4, 5 **	53.497	14%	55.972	15%	57.333	16%	78.204	24%	71.166	25%	65.068	24%
6 ***	58.056	15%	56.111	15%	58.833	16%	52.275	16%	45.192	16%	44.558	16%
7, 8, 9 ****	160.307	42%	154.898	42%	148.567	40%	130.638	40%	106.493	38%	93.838	34%
Μη δυν.	6.032	2%	5.963	2%	6.531	2%	8.672	3%	6.740	2%	9.272	3%
Σύνολο (άντρες)	378.434	1	371.911	1	368.368	1	329.806	1	283.141	1	273.387	1

Πίνακας 21: Αντρική απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	66.380	31%	67.636	30%	67.799	30%	53.800	26%	50.969	28%	49.760	28%
4, 5 **	73.450	34%	80.663	36%	81.931	36%	83.983	40%	70.799	39%	64.364	36%
6 ***	40.657	19%	37.445	17%	39.520	17%	38.713	18%	34.407	19%	37.886	21%
7, 8, 9 ****	35.143	16%	35.498	16%	37.065	16%	33.274	16%	22.986	13%	24.239	14%
Μη δυν.	180	0%	562	0%	985	0%	657	0%	602	0%	1.086	1%
Σύνολο (γυναίκες)	215.810	1	221.803	1	227.300	1	210.427	1	179.764	1	177.335	1

Πίνακας 22: Γυναικεία απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελματιών- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

ΑΝΤΡΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	91.383	17%	92.261	16%	90.513	16%	61.343	12%	57.676	12%	62.576	13%
4, 5 **	67.129	12%	67.128	12%	65.212	12%	95.203	19%	90.215	19%	84.997	18%
6 ***	195.220	36%	203.512	36%	198.324	36%	180.223	36%	180.824	37%	187.119	40%
7, 8, 9 ****	192.181	35%	195.520	35%	193.263	35%	157.561	31%	149.319	31%	131.437	28%
Μη δυν.	3.231	1%	4.995	1%	7.097	1%	7.715	2%	5.826	1%	4.511	1%
Σύνολο (άντρες)	549.144	1	563.415	1	554.409	1	502.045	1	483.860	1	470.640	1

Πίνακας 23: Αντρική απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελματιών- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

ΕΤΟΣ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	61.426	19%	64.923	19%	68.846	20%	36.491	12%	34.849	12%	33.480	12%
4, 5 **	76.993	24%	84.171	25%	84.007	24%	95.656	31%	92.019	31%	80.398	29%
6 ***	142.775	45%	151.771	45%	150.253	44%	137.559	45%	130.977	45%	128.263	46%
7, 8, 9 ****	36.953	12%	38.418	11%	39.553	12%	35.702	12%	35.288	12%	33.853	12%
Μη δυν.	184	0%	421	0%	491	0%	1.067	0%	316	0%	301	0%
Σύνολο (γυναίκες)	318329	1	339704	1	343151	1	306475	1	293449	1	276295	1

Πίνακας 24: Γυναικεία απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελματιών- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Η μελέτη των στοιχείων μας οδηγεί στα παρακάτω συμπεράσματα:

- Από τους Πίνακες 15- 20 παρατηρούμε ότι τα επιστημονικά επαγγέλματα που ασκούνταν στα αστικά κέντρα και στις ημιαστικές περιοχές και στα οποία το 2008 επικρατούσαν οι άντρες εργαζόμενοι (με τις γυναίκες να ακολουθούν), το 2013 βρίσκονται εμφανώς μειωμένα για αμφότερες της κατηγορίες, με αποτέλεσμα το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων να ελαχιστοποιείται. Από τους Πίνακες 23- 24, βλέπουμε ότι

στις αγροτικές περιοχές οι γυναίκες μειώνονται περισσότερο κι έτσι το χάσμα μεταξύ αντρών και γυναικών, όσον αφορά την απασχόληση σε αυτήν την ομάδα ατομικών επαγγελμάτων, παραμένει.

- Στα υπαλληλικά επαγγέλματα, οι γυναίκες ήταν συντριπτικά περισσότερες το 2008. Μολοταύτα, η αύξηση των επαγγελμάτων αυτών το 2011 οφείλεται κυρίως στην αύξηση των αντρών εργαζομένων σε αυτά. Έτσι, στα αστικά κέντρα οι άντρες το 2013 είναι στα ίδια νούμερα με τις γυναίκες, ενώ στις ημιαστικές και τις αγροτικές περιοχές, οι γυναίκες μειώνονται τόσο, ώστε τις ξεπερνούν σε αριθμό οι άντρες.
- στα αγροτικά επαγγέλματα, οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερο μερίδιο εργασίας από τους άντρες στις ημιαστικές και τις αγροτικές περιοχές, ωστόσο οι άντρες εργαζόμενοι σε αυτά αυξήθηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου μελέτης.
- όσον αφορά τα τεχνικά επαγγέλματα, επιβεβαιώνουμε και πάλι τη συρρίκνωσή τους και για τα δύο φύλα σε όλες τις περιοχές` εντούτοις, οι γυναίκες μειώνουν λιγότερο το ποσοστό τους σε σχέση με τους άντρες.

Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Έχουμε ήδη παρουσιάσει την άποψή μας για τους εργαζόμενους μετανάστες στην εισαγωγή. Και επειδή η κρίση έχει πλήξει και αυτούς, θα θέλαμε να δούμε σε τι βαθμό και σε ποιες ομάδες επαγγελμάτων. Για χρηστικούς λόγους, στην ανάλυσή μας, αλλά και στον Πίνακα 25 που δείχνει την απασχόληση κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και κατά υπηκοότητα, χρησιμοποιούμε μόνο τις ομάδες επαγγελμάτων, στις οποίες παρουσιάζουν σημαντικό ποσοστό απασχόλησης οι μετανάστες³⁵.

		2008		2009		2010		2011		2012		2013	
5	Σύνολο	667.320		675.509		643.229		867.308		787.511		721.786	
	Έλληνες	611.139	92%	607.495	90%	575.098	89%	795.264	92%	727.975	92%	667.157	92%
	Αλλοδαποί	56.181	8%	68.014	10%	68.130	11%	72.044	8%	59.536	8%	54.629	8%
7	Σύνολο	618.742		550.375		479.667		479.667		399.847		350.947	
	Έλληνες	478.622	77%	431.537	78%	389.044	81%	389.044	81%	335.302	84%	295.861	84%
	Αλλοδαποί	140.120	23%	118.837	22%	90.623	19%	90.623	19%	64.544	16%	55.086	16%
8	Σύνολο	332.510		310.790		252.003		252.003		228.284		218.909	
	Έλληνες	305.618	92%	286.394	92%	235.407	93%	235.407	93%	214.297	94%	206.339	94%
	Αλλοδαποί	26.892	8%	24.396	8%	16.596	7%	16.596	7%	13.987	6%	12.570	6%
9	Σύνολο	335.136		339.449		294.470		294.470		250.052		228.901	
	Έλληνες	181.215	54%	178.026	52%	154.525	52%	154.525	52%	140.624	56%	135.412	59%

Αλλοδαποί	153.921	46%	161.423	48%	139.945	48%	139.945	48%	109.428	44%	93.489	41%
-----------	---------	-----	---------	-----	---------	-----	---------	-----	---------	-----	--------	-----

Πίνακας 25: Απασχόληση ανά ομάδες ατομικών επαγγελματιών 5,7,8,9 και υπηκοότητα (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Με βάση τη διεθνή στατιστική ταξινόμηση ISCO 88 (με βάση την οποία έχουν γίνει οι ταξινομήσεις για τα έτη 2008- 2010), αλλά και κατά την αντίστοιχη της ISCO 08 (για τα έτη 2011- 2013) οι κατηγορίες αυτές διαμορφώνονται ως εξής: (5) υπάλληλοι στην παροχή υπηρεσιών και εργαζόμενοι σε καταστήματα και πωλητές, (7) ειδικευμένοι τεχνίτες, (8) χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και (9) ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες.

Ειδικότερα, με βάση την International Labour Organization (Διεθνής Οργανισμός Εργασίας), κατά την ISCO 08, στην ομάδα (5) περιλαμβάνονται όσοι ασκούν επαγγέλματα, για τα οποία απαιτείται γνώση, εξειδίκευση και εμπειρία για την παροχή υπηρεσιών σε νοικοκυριά και σε πρόσωπα ή απασχολούνται με την τροφοδοσία, την προστασία προσώπων και περιουσίας, καθώς και με την πώληση αγαθών σε καταστήματα ή υπαίθριες αγορές. Στην ομάδα (7) περιλαμβάνονται οι χτίστες και τα συναφή επαγγέλματα, οι μεταλλουργοί, οι ξυλουργοί, οι ηλεκτρολόγοι, οι εργαζόμενοι στην επεξεργασία φαγητού και αντίστοιχοι επαγγελματίες. Στην κατηγορία (8) τίθενται οι χειριστές εγκαταστάσεων και μηχανών, οι συναρμολογητές, οι οδηγοί και χειριστές κινητού εξοπλισμού και στην κατηγορία (9) οι καθαριστές και οι βοηθοί, οι εργάτες στη γεωργία, τη δασοκομία και την αλιεία, οι εργάτες σε ορυχεία, κατασκευές, μεταποίηση και μεταφορές, οι βοηθοί στην προετοιμασία τροφίμων, οι πωλητές του δρόμου, οι εργαζόμενοι στα απορρίματα και λοιποί ανειδίκευτοι εργάτες.

Στον πίνακα βλέπουμε πως τη μεγαλύτερη συμμετοχή μεταναστών συγκεντρώνει η ομάδα (9) με μέσο όρο, για την περίοδο που μελετάμε, 44,3% επί του συνόλου των εργαζομένων, ακολουθεί η ομάδα (7) με μέσο όρο 19,5% , στη συνέχεια η ομάδα (5) με μέσο όρο 8,8% και τελευταία είναι η ομάδα (8) με 7%.

Όπως βλέπουμε, η κρίση έχει επηρεάσει και την εργασία των μεταναστών σε όλους τους κλάδους. Αυτό εξηγείται, από τη μία, με το ότι η κρίση έχει πλήξει πολύ τους κλάδους στους οποίους απασχολούνταν οι μετανάστες, όπως τις οικοδομές που αναφέραμε παραπάνω. Από την άλλη, λόγω της χαμηλής τους ειδίκευσης, οι μετανάστες είναι πιο ευάλωτοι στα αποτελέσματα της οικονομικής ύφεσης (Μητράκος 2013). Έτσι, στους μετανάστες εμφανίζονται αυξημένα ποσοστά ανεργίας έναντι των γηγενών (Κασίμης και Ζωγραφάκης 2014).

Από την άλλη, όμως, πιστεύουμε ότι εξηγείται και με την αύξηση της αδήλωτης απασχόλησης και της περαιτέρω εκμετάλλευσης³⁶. Εξάλλου, η αδήλωτη εργασία αυξάνεται σε περιόδους με μεγάλη ανεργία, μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων και διαρκείς μεταναστευτικές ροές (IOBE 2012). Οι Ζωγραφάκης και Κασίμης (2014) δηλώνουν ότι οι παράνομοι μετανάστες γενικότερα «απασχολούνται σε τομείς υψηλής παραοικονομικής δραστηριότητας και έντασης ανειδίκευτης εργασίας». Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγουν και άλλες έρευνες, όπως αυτή του ΣΕΠΕ (2012), με βάση την οποία η αδήλωτη απασχόληση για το 2012 ήταν στο 25% και εντοπίζεται κυρίως στα επισιτιστικά επαγγέλματα, στα βιοτεχνικά πάρκα, στις βιομηχανικές ζώνες, στα κομμωτήρια, στα πρατήρια βενζίνης, στα συνεργεία αυτοκινήτων, στις μεταφορικές επιχειρήσεις, στο λιανικό εμπόριο, στην καθαριότητα, στις κατασκευές, στη φιλοξενία, στις υπηρεσίες ασφαλείας (security), στις επιχειρήσεις φασόν.

Ο Μαρούκης (2012) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι εργαζόμενοι μετανάστες σε βιοτεχνίες, οι οποίοι δούλευαν νόμιμα προ κρίσης, πλέον δουλεύουν στις ίδιες βιοτεχνίες παράνομα. Προσθέτει ότι η αγροτική οικονομία, επίσης απορροφά παράνομα διαμένοντες κυρίως στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Η Τριανταφυλλίδου (2014) αναφέρει πως αρκετοί μετανάστες, οι οποίοι είχαν σταθερή εργασία στο παρελθόν, πλέον δεν την έχουν και αντ'αυτού αναζητούν πάσης φύσεως εργασία καθώς και ότι με την κατάρρευση του κατασκευαστικού τομέα, δεν βρίσκουν πλέον εργασίες με ένσημα. Ο Μητράκος (2013), επίσης, αναφέρει πολλοί «εξέπεσαν από τη νομιμότητα», ακριβώς γιατί δεν μπορούσαν να συγκεντρώσουν το απαραίτητο ποσό των ενσήμων για την ανανέωση της άδειας παραμονής τους. Προσθέτει, επιπλέον, πως η πλειοψηφία των εργαζομένων μεταναστριών δουλεύει χωρίς ένσημα και οι ίδιες θεωρούν ότι λόγω αυτού του καθεστώτος έχουν εργασία, σε αντίθεση με τους άντρες τους που την έχασαν γιατί διεκδικούσαν τα νόμιμα ένσημά τους. Οι Ζωγραφάκης και Κασίμης (2014) εξηγούν αναλυτικότερα την κατάσταση:

«Στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν οι μετανάστες προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον αποδεχόμενοι ολόένα και μεγαλύτερη ευελιξία στις εργασιακές τους σχέσεις. Η μεγαλύτερη προσαρμοστικότητά τους εξακολουθεί να βοηθά τομείς και κλάδους της οικονομίας να παραμένουν δυναμικοί με τα πρώτα θετικά αποτελέσματα να καταγράφονται στα στοιχεία του εξωτερικού εμπορίου. Η ανάπτυξη και η ευημερία που όλοι αναζητούν είναι συνδεδεμένη με τους μετανάστες, είτε το θέλουν είτε όχι.»

Τα μεταναστευτικά κύματα που συνεχίζουν να καταφθάνουν στη χώρα, λειτουργούν και αυτά ως εφεδρικός στρατός για τα εργατικά επαγγέλματα κι έτσι, σε συνδυασμό με την κρίση, έχει αλωθεί κάθε έννοια δικαιώματος ή εξασφάλισης μεγάλου μέρους των μεταναστών εργατών (Greece 2013 Human Rights Report, Allen 2013).

³⁶ Με βάση έρευνα για λογαριασμό του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (ΟΚΕ 2013), από την έναρξη της κρίσης μέχρι το Α' εξάμηνο του 2012, το ποσοστό όσων σταμάτησαν να ασφαλίζονται στο ΙΚΑ υπερέβαινε το ποσοστό αυτών που είχαν απολυθεί με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, γεγονός που υποδηλώνει αύξηση της αδήλωτης εργασίας. Ταυτόχρονα, στην ίδια έρευνα, καταγράφεται και μείωση της αδήλωτης εργασίας, ιδίως στους κλάδους που επλήγησαν λόγω της κρίσης, όπως ο κατασκευαστικός ή αυτός των οικιακών βοηθών.

Ο Απ. Παπαδόπουλος (2013), αναφερόμενος στους μετανάστες εργάτες στα αγροτικά επαγγέλματα καταλήγει στα εξής:

«...μπορούμε σήμερα να αναφερόμαστε σε ένα *αγροτικό προλεταριάτο* που απασχολείται στην ελληνική ύπαιθρο ως μισθωτό εργατικό δυναμικό που προέρχεται από αλλοδαπούς οι οποίοι αναζητούν εργασία χωρίς να ενδιαφέρονται για την κοινωνική αναγνώριση στη χώρα υποδοχής. Το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού αυτού είναι γεωγραφικά μετακινούμενο και δεν έχει ιδιαίτερο δέσιμο με την αγροτική γη. Πρόκειται για έναν *στρατό* μισθωτής εργασίας που δεν είναι προσδεμένος με την αγροτική παραγωγή. Παραμένει όμως διαθέσιμο προκειμένου να εξασφαλίζει απασχόληση και εισόδημα αναγκαίο για την επιβίωσή του (υπογραμμίσεις του συγγραφέα).»

iii. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Σε αυτήν την ενότητα θα ασχοληθούμε με την απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα. Όσον αφορά τη θέση στο επάγγελμα, αναφέραμε και στην εισαγωγή μας, στο σημείο όπου αναφερόμασταν στη μεθοδολογία που θα ακολουθήσουμε, ότι τη θεωρούμε ένα από τα εγγύτερα κριτήρια για να την προσέγγιση των κοινωνικών τάξεων. Για το σύνολο της χώρας, οι εργαζόμενοι ανά θέση στο επάγγελμα φαίνονται στον Πίνακα 26, ο οποίος ακολουθεί στη συνέχεια του κειμένου.

Οι εργοδότες μοιράζονται μεταξύ της αστικής και της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης, οι αυτοαπασχολούμενοι μεταξύ παραδοσιακής και νέας μικροαστικής, αλλά και εργατικής τάξης και οι βοηθοί μεταξύ παραδοσιακής μικροαστικής και εργατικής τάξης.

Από την ανάλυση των δεδομένων, διαπιστώνουμε μια αύξηση του μεριδίου των αυτοαπασχολούμενων, γεγονός που εξηγείται, εν μέρει, από την αλλαγή του καθεστώτος των μισθωτών, οι οποίοι υποχρεώνονται τα τελευταία χρόνια να δουλεύουν με δελτίο παροχής υπηρεσιών, αποκρύπτοντας έτσι τη μισθωτή τους σχέση με τους εργοδότες τους. Δυστυχώς, η ΕΛΣΤΑΤ δεν τους διαχωρίζει από τους υπόλοιπους αυτοαπασχολούμενους³⁷. Επιπλέον, κομμάτι των απολυμένων που εργαζόταν με μισθωτή σχέση απασχόλησης, εργάζεται πλέον ως αυτοαπασχολούμενο. Εδώ θα πρέπει επίσης να αναφερθούμε και σε ένα κομμάτι της αδήλωτης απασχόλησης που εργάζεται σε καθεστώς αυτοαπασχολούμενου (IOBE 2012).

Συν τοις άλλοις, διαπιστώνουμε μείωση των εργοδοτών. Η οικονομική κρίση παίζει καθοριστικό ρόλο, γιατί μεταβάλλει το οικονομικό επιχειρηματικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα, δυσχεραίνει τη χρηματοδότηση από τις τράπεζες και τις πιστώσεις από άλλες επιχειρήσεις, δημιουργεί αρνητικό επενδυτικό κλίμα, αλλά και μειώνει τα έργα που αναλαμβάνονταν παλαιότερα από το δημόσιο (Τόλιος 2013). Έτσι, η μείωση των εργοδοτών εξηγείται από τη

---

³⁷ Το φαινόμενο είχε λάβει τέτοια έκταση, που το 2014 η Εφορία φορολόγησε ως μισθωτούς όσους πληρώθηκαν το 2013 με Δελτίο Παροχής Υπηρεσιών, αλλά εργάστηκαν με σχέση εξαρτημένης εργασίας.

μία από την κρίση και από τις διαδικασίες εκκαθάρισης του ίδιου του κεφαλαίου³⁸, ώστε να επιζήσουν μόνο τα πιο παραγωγικά κομμάτια του` από την άλλη, εξηγείται από τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου³⁹, μιας και αυτό αναδιατάσσεται και η «πίτα» της αγοράς ξαναμοιράζεται. Έτσι παρατηρήσαμε μεγάλες εξαγορές ομίλων και εταιρειών τα τελευταία χρόνια, την είσοδο μεγάλων διεθνών επιχειρήσεων στην αγορά, αλλά και τη φυγή ελληνικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό.

Η πλειοψηφία των χαμένων θέσεων εργασίας, όμως, οι οποίες αγγίζουν τις 674.670 εντός της πενταετίας, ανήκει στους μισθωτούς με βάση τον Πίνακα 26. Αυτές οι μειώσεις εξηγούνται τόσο από όσα αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο για τους εργοδότες, όσο και από το ότι με τις οικονομικές πολιτικές και τους εφαρμοστικούς νόμους του Μνημονίου⁴⁰, από τη μία και με δεδομένο τον ταξικό συσχετισμό δυνάμεων την περίοδο της κρίσης από την άλλη, σημειώθηκαν αναδιαρθρώσεις στα εργατικά και στα εργοδοτικά δικαιώματα που επέτρεψαν την πλήρη απελευθέρωση των απολύσεων, τη θέσπιση της εκ περιτροπής, της μερικής, της ανασφάλιστης, καθώς και της απλήρωτης απασχόλησης. Θα πρέπει να προσθέσουμε και την εντατικοποίηση της εργασίας στο Δημόσιο Τομέα, αντικειμενικά, λόγω των απολύσεων, με συνέπεια εργασία που εκτελούσαν δύο ή τρία άτομα να εκτελείται από ένα. Έτσι, εργαζόμενοι βρέθηκαν να δουλεύουν παραπάνω άτομα, άνευ ωραρίου, ενώ άλλοι βρέθηκαν να δουλεύουν σε καθεστώς υπεργολαβίας.

Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση συνέχισαν επίσης την καθοδική πορεία των προκρίσης ετών, είτε λόγω του κλεισίματος των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων είτε λόγω της περαιτέρω μισθωτοποίησης της εργασίας⁴¹. Αυτό το φαινόμενο, βεβαίως, παρατηρείται και πριν την κρίση (λόγω συρρίκνωσης του οικογενειακού πραγματικού εισοδήματος).

Η έντονη πίεση προς τα κάτω του συνόλου των εργασιακών συνθηκών και των εργατικών απολαβών -όχι μόνο μισθών αλλά και απολαβών εκτός μισθού- έγινε στο όνομα της αύξησης της ανταγωνιστικότητας, ακολουθώντας με γρήγορο ρυθμό μια διαδικασία που είχε ξεκινήσει πολύ πριν από την κρίση και κατέληξαν σε έντονη πίεση προς τα κάτω του συνόλου των εργασιακών συνθηκών και μισθών (Κουζής 2011). Η, με τα λόγια του Ιωακείμογλου (2013α) :

«Η αστική τάξη της Ελλάδας καταστρέφει σημαντικό μέρος από το παραγωγικό δυναμικό της χώρας. Βεβαίως, το παραγωγικό δυναμικό στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής είναι κεφάλαιο, είναι ιδιοκτησία του κεφαλαιοκράτη. Συμβαίνει όμως να είναι, ταυτοχρόνως, και τα μέσα παραγωγής, τα εργαλεία, οι μηχανές, οι υποδομές, από την χρήση των οποίων ζουν και αναπαράγονται οι εργαζόμενες

³⁸ Εκκαθάριση του κεφαλαίου έχουμε όταν σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, κάποια λιγότερο κερδοφόρα κεφάλαια απομακρύνονται από την αγορά, γιατί αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στον ανταγωνισμό.

³⁹ Ο Μαρξ (2012: σ. 690-691) ορίζει τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου ως το «μετασχηματισμό πολλών μικρών κεφαλαίων σε λίγα μεγάλα[...], μια μεταβολή στην κατανομή των κεφαλαίων που ήδη υπάρχουν και είναι ήδη επί το έργον»

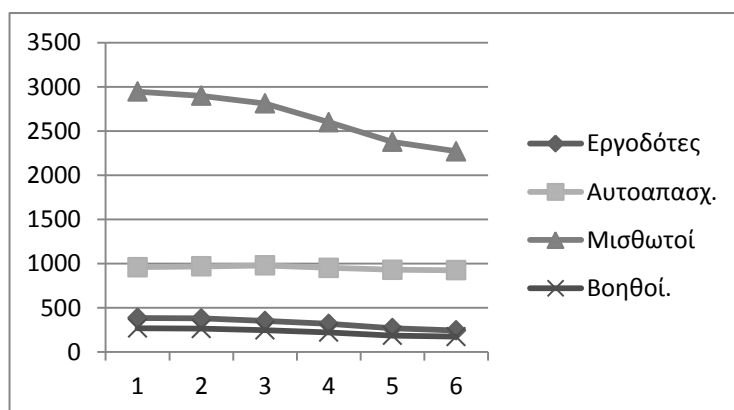
⁴⁰ Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο Μνημόνιο, αναφερόμαστε σε αυτό που συμφωνήθηκε από την Ελληνική κυβέρνηση ως συνοδευτικό κείμενο της Δανειακής Σύμβασης το 2010.

⁴¹ Ελλείψει καλύτερου όρου θα χρησιμοποιούμε τον όρο «μισθωτοποίηση» στη συνέχεια του κειμένου για να περιγράψουμε το φαινόμενο της γενίκευσης της μισθωτής εργασίας και την προλεταριοποίηση του πληθυσμού.

τάξεις και το σύνολο του πληθυσμού. Όσο μικρότερο είναι το παραγωγικό σύστημα και όσο μικρότερη είναι η χρήση ενός παραγωγικού συστήματος, τόσο μικρότερη είναι η απασχόληση και μεγαλύτερη η ανεργία, τόσο μικρότεροι οι μισθοί και μεγαλύτερη η φτώχεια.»

ΘΕΣΗ	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
ΣΥΝΟΛΟ	4.559,38	100%	4.508,65	100%	4.388,63	100%	4.090,70	100%	3.762,98	100%	3.613,43	100%
Εργοδότες	385,775	8%	379,4	8%	350,3	8%	318,125	8%	269,2	7%	243,825	7%
Αυτοαπασχ.	959,95	21%	967,5	21%	979,475	22%	951,25	23%	930,05	25%	925,475	26%
Μισθωτοί	2.944,75	65%	2.898,08	64%	2.810,73	64%	2.599,20	64%	2.377,20	63%	2.270,08	63%
Βοηθοί.	268,875	6%	263,725	6%	248,125	6%	222,125	5%	186,575	5%	174,05	5%

Πίνακας 26: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Διάγραμμα 9: Απασχολούμενοι κατά θέση στο επάγγελμα

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σε αυτήν την ενότητα, θα μελετήσουμε τους Πίνακες 27- 30, οι οποίοι μας δείχνουν την απασχόληση κατά γεωγραφική περιοχή και κατά θέση στο επάγγελμα. Το ερώτημα στο οποίο θα εστιάσουμε είναι αν οι αλλαγές που περιγράψαμε στην προηγούμενη ενότητα ήταν πιο οξείες σε συγκεκριμένες περιοχές, αν υπάρχουν ιδιαιτερότητες με βάση το βαθμό αστικότητας, καθώς και αν υπάρχουν αντίθετα αποτελέσματα μεταξύ αστικών, ημιαστικών και αγροτικών περιοχών.

Πρωτεύουσα	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Εργοδότες	97.557	6%	91.883	6%	83.663	6%	75.737	6%	68.428	6%	70.386	6%
Αυτοαπ/νοι	196.249	13%	194.592	13%	183.888	13%	184.136	14%	180.179	15%	169.466	15%
Μισθωτοί	1.218.195	79%	1.199.045	79%	1.150.671	80%	1.058.717	79%	975.565	79%	899.399	78%
Βοηθοί	33.275	2%	35.505	2%	27.423	2%	24.204	2%	18.254	1%	13.068	1%
ΣΥΝΟΛΑ	1.545.276	100%	1.521.025	100%	1.445.645	100%	1.342.794	100%	1.242.426	100%	1.152.319	100%

Πίνακας 27: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Α. αστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Εργοδότες	152.260	9%	148.107	10%	125.614	9%	114.991	8%	98.754	8%	86.238	7%
Αυτοαπ/νοι	252.832	16%	246.021	16%	258.423	18%	257.739	19%	242.906	20%	230.614	20%

Μισθωτοί	1.139.282	71%	1.086.159	71%	1.013.825	70%	931.468	69%	825.279	69%	799.176	69%
Βοηθοί	59.097	4%	57.850	4%	53.018	4%	48.810	4%	36.916	3%	37.306	3%
ΣΥΝΟΛΑ	1.603.470	100%	1.538.137	100%	1.450.881	100%	1.353.006	100%	1.203.855	100%	1.153.334	100%

Πίνακας 28: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- λυμένες αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Ημιαστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Εργοδότες	59.893	10%	61.242	10%	61.023	10%	51.463	10%	38.404	8%	33.625	7%
Αυτοαπ/νοι	166.480	28%	161.102	27%	161.771	27%	149.362	28%	141.663	31%	148.631	33%
Μισθωτοί	315.176	53%	323.306	54%	323.482	54%	297.621	55%	250.194	54%	237.991	53%
Βοηθοί	52.695	9%	48.064	8%	49.392	8%	41.786	8%	32.644	7%	30.475	7%
ΣΥΝΟΛΑ	594.245	100%	593.714	100%	595.668	100%	540.233	100%	462.905	100%	450.722	100%

Πίνακας 29: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Αγροτικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
Εργοδότες	74.880	9%	75.695	8%	74.341	8%	68.414	8%	55.150	7%	43.526	6%
Αυτοαπ/νοι	343.024	40%	362.255	40%	365.252	41%	344.372	42%	343.180	44%	345.276	46%
Μισθωτοί	323.513	37%	340.450	38%	338.920	38%	298.592	36%	289.964	37%	277.112	37%
Βοηθοί	126.057	15%	124.719	14%	119.046	13%	106.920	13%	97.496	12%	90.908	12%
ΣΥΝΟΛΑ	867.474	100%	903.119	100%	897.560	100%	818.298	100%	785.789	100%	756.822	100%

Πίνακας 30: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες εργατικού δυναμικού)

Διαπιστώνουμε ότι, γενικά, οι αλλαγές που περιγράψαμε για το σύνολο του πληθυσμού ισχύουν με μικρές ιδιαιτερότητες και στις υπόλοιπες περιοχές: οι μισθωτοί αποτελούν την πολυπληθέστερη θέση στο επάγγελμα, με τους αυτοαπασχολούμενους να ακολουθούν. Αυτή η αυξανόμενη μισθωτοποίηση της πλειοψηφίας του εργαζόμενου πληθυσμού, κατά τη γνώμη μας αναδεικνύει το ότι η άποψη που ταυτίζει την εργατική τάξη με τη μισθωτή εργασία έχει ξεπεραστεί. Ωστόσο, όσο απομακρυνόμαστε από την πρωτεύουσα και από τα αστικά κέντρα εν γένει, τόσο μειώνεται και η διαφορά μεταξύ μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων, με τους τελευταίους να αποτελούν την πλειοψηφία στις αγροτικές περιοχές. Στη συνέχεια βρίσκουμε τους εργοδότες και τελευταίους τους βοηθούς στις οικογενειακές επιχειρήσεις, με εξαίρεση και πάλι τις αγροτικές περιοχές, όπου τα πράγματα είναι ανάποδα.

Ειδικότερα, παρατηρείται μείωση των εργοδοτών παντού, αν και στην πρωτεύουσα φαίνεται να υπάρχει ανάκαμψη για το 2013. Οι διακυμάνσεις των εργοδοτών στις αγροτικές περιοχές, μπορεί να εξηγηθούν, κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους, με το ότι οι αυτοαπασχολούμενοι που προσλάμβαναν μισθωτή εργασία ένα έτος, γίνονταν αυτομάτως εργοδότες και αν την απέλυαν το επόμενο έτος, ξαναγίνονταν αυτοαπασχολούμενοι (Παπαδόπουλος Α. 2013). Οι αυτοαπασχολούμενοι αυξάνονται παντού σε μερίδιο, αλλά στις αγροτικές περιοχές αυξάνονται και σε απόλυτο μέγεθος, ενώ για τους μισθωτούς και τους βοηθούς η πτώση είναι παντού σημαντική. Στις αγροτικές περιοχές μάλιστα, το 2013 οι αυτοαπασχολούμενοι είναι

περισσότεροι από ότι ήταν το 2008. Αυτή η ξαφνική αύξηση των αυτοαπασχολουμένων, και η στη συνέχεια μείωσή τους, **δεν παρατηρείται**, από την άλλη, στην περιφέρεια της πρωτεύουσας.

Τέλος, μπορούμε να δούμε ότι η μείωση της απασχόλησης ήταν συγκριτικά μεγαλύτερη στις αστικές περιοχές (πλην της πρωτεύουσας) και τις ημιαστικές περιοχές, από ότι στην πρωτεύουσα και στις αγροτικές περιοχές. **Οι τελευταίες, συγκεκριμένα, φαίνεται να έχουν υποστεί το μικρότερο πλήγμα από την κρίση.**

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ, ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟ

Θα συνεχίσουμε την έρευνά μας με την απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα, κατά βαθμό αστικότητας αλλά και κατά φύλο. Θα ελέγξουμε αν η εικόνα με την οποία μας άφησε η προηγούμενη ενότητα διαφέρει όταν συμπεριλαμβάνουμε στην ανάλυσή μας και τα φύλα. Οι Πίνακες 31 και 32 μας δείχνουν το σύνολο της απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα και κατά φύλο.

Άντρες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στο σύνολο της χώρας

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Βοηθοί
2008	2.786.744	306.629	653.248	1.732.295	94.572
2009	2.722.351	299.943	655.981	1.675.412	91.015
2010	2.600.589	272.098	649.701	1.593.012	85.778
2011	2.390.261	239.621	624.894	1.445.182	80.564
2012	2.168.285	196.530	611.304	1.293.743	66.708
2013	2.065.299	172.175	605.392	1.227.785	59.946

Πίνακας 31: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα για τους άντρες- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Γυναίκες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στο σύνολο της χώρας

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτές	Βοηθοί
2008	1.823.720	77.961	305.336	1.263.870	176.553
2009	1.833.645	76.984	307.990	1.273.548	175.123
2010	1.789.165	72.543	319.633	1.233.886	163.101
2011	1.664.070	70.985	310.715	1.141.216	141.155
2012	1.526.691	64.205	296.624	1.047.260	118.603
2013	1.447.899	61.601	288.595	985.893	111.810

Πίνακας 32: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα για τις γυναίκες- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ)

Με βάση τους Πίνακες αυτούς, λοιπόν, όσον αφορά το σύνολο της ελληνικής επικράτειας, μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις:

- Οι εργαζόμενες γυναίκες είναι οριακά 1.000.000 λιγότερες από τους άντρες εργαζόμενους το 2008. Το 2013 η διαφορά έχει μειωθεί αισθητά, αλλά με τάση εξίσωσης προς τα κάτω όσον αφορά την απασχόληση και για τα δύο φύλα.
- Ενώ τόσο στους άντρες όσο και στις γυναίκες, οι μισθωτοί καταλαμβάνουν τις περισσότερες θέσεις εργασίας, με τους αυτοαπασχολούμενους να ακολουθούν, περισσότερες γυναίκες απασχολούνται σαν βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση παρά σαν εργοδότες. Το ανάποδο ισχύει για τους άντρες εργαζόμενους. Αυτό το τελευταίο γεγονός φαίνεται να αναπαράγει επίσης μια εικόνα κοινωνικών ρόλων, με βάση την οποία, ο άντρας είναι πιο πιθανό να έχει τα ηνία μιας επιχείρησης, τη στιγμή που η γυναίκα περισσότερο «συμβάλλει» σε αυτήν με την εργασία της.

Στη συνέχεια, θα μελετήσουμε την απασχόληση των δύο φύλων σε σχέση με το βαθμό αστικότητας, με τη βοήθεια των Πινάκων 33- 40.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

Αντρες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στην περιφέρεια πρωτευούσης

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Βοηθοί
2008	895.234	74.680	135.664	672.846	12.044
2009	868.103	69.762	133.415	650.957	13.969
2010	819.562	63.704	124.200	622.198	9.461
2011	759.052	57.584	127.245	564.869	9.355
2012	693.581	51.594	123.122	510.974	7.891
2013	647.737	50.907	117.160	474.437	5.233

Πίνακας 33: Αντρική απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- Περιφέρεια πρωτευούσης (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Συναμικού)

Γυναίκες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στην περιφέρεια πρωτευούσης

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτές	Βοηθοί
2008	650.041	22.877	60.585	545.348	21.231
2009	652.922	22.121	61.177	548.088	21.536
2010	626.082	19.960	59.688	528.473	17.962
2011	583.742	18.153	56.891	493.848	14.849
2012	548.845	16.834	57.057	464.591	10.364
2013	504.582	19.479	52.305	424.963	7.835

Πίνακας 34: Γυναικεία απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- Περιφέρεια πρωτευούσης (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

ΛΟΙΠΕΣ ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Αντρες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις λοιπές αστικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Βοηθοί
2008	963.931	120.846	169.872	649.638	23.575
2009	918.922	117.991	169.182	610.364	21.384
2010	858.250	99.334	174.938	564.276	19.703

2011	799.358	88.569	173.210	520.208	17.370
2012	707.702	72.103	165.337	458.781	11.482
2013	673.535	62.265	158.012	441.679	11.579

Πίνακας 35: Αντρική απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Γυναίκες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις λοιπές αστικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτές	Βοηθοί
2008	639.539	31.414	82.960	489.644	35.522
2009	619.216	30.116	76.839	475.795	36.466
2010	592.631	26.281	83.485	449.550	33.316
2011	553.648	26.421	84.528	411.259	31.439
2012	496.153	26.651	77.569	366.499	25.435
2013	479.800	23.973	72.602	357.498	25.727

Πίνακας 36: Γυνακεία απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

ΗΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Άντρες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις ημιαστικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Βοηθοί
2008	378.434	48.844	114.258	196.488	18.844
2009	371.911	50.169	109.268	194.830	17.644
2010	368.368	50.323	108.604	191.509	17.933
2011	329.806	41.377	98.337	173.283	16.809
2012	283.141	30.411	93.740	145.225	13.766
2013	273.387	25.521	96.648	138.871	12.346

Πίνακας 37: Αντρική απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Γυναίκες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις ημιαστικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτές	Βοηθοί
2008	215.810	11.049	52.222	118.688	33.851
2009	221.803	11.072	51.834	128.476	30.421
2010	227.300	10.701	53.168	131.973	31.459
2011	210.427	10.086	51.025	124.339	24.977
2012	179.764	7.993	47.923	104.969	18.879
2013	177.335	8.104	51.983	99.120	18.128

Πίνακας 38: Γυνακεία απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Άντρες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις αγροτικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτοί	Βοηθοί
2008	549.144	62.258	233.454	213.323	40.109
2009	563.415	62.021	244.116	219.261	38.018
2010	554.409	58.739	241.959	215.030	38.681
2011	502.045	52.091	226.102	186.822	37.031
2012	483.860	42.423	229.106	178.762	33.570
2013	470.640	33.482	233.571	172.799	30.788

Πίνακας 39: Αντρική απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Γυναίκες: απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα στις αγροτικές περιοχές

ΕΤΟΣ	Σύνολα	Εργοδότες	Αυτοαπασχ.	Μισθωτές	Βοηθοί
2008	318.329	12.621	109.570	110.190	85.949
2009	339.704	13.674	118.139	121.189	86.701
2010	343.151	15.603	123.293	123.891	80.365
2011	316.253	16.324	118.270	111.770	69.889
2012	301.929	12.727	114.074	111.202	63.927
2013	286.182	10.044	111.705	104.312	60.120

Πίνακας 40: Γυναικεία απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Γενικά, με την εξέταση των δεδομένων δημιουργούμε την εξής εικόνα: στην περιφέρεια πρωτεύουσας σημειώθηκε τεράστια πτώση της απασχόλησης σε όλες τις θέσεις στο επάγγελμα. **Η μοναδική θέση που φαίνεται να αυξάνεται κατά την περίοδο μελέτης είναι αυτή των αυτοαπασχολούμενων γυναικών στις ημιαστικές περιοχές και των αυτοαπασχολούμενων αντρών και γυναικών μόνο στις αγροτικές περιοχές**, όπως βλέπουμε από τους Πίνακες 38- 40. Από εκεί κι έπειτα, ενώ οι άντρες μειώνονται σε κάθε θέση στο επάγγελμα και σε κάθε περιοχή, στις γυναίκες παρατηρούμε μια μαζική μείωση της γυναικείας απασχόλησης σε κάποια συγκεκριμένη θέση στο επάγγελμα ανά περιοχή (με τις υπόλοιπες θέσεις να μειώνονται λιγότερο ή ανεπαίσθητα). Έτσι, στις λοιπές αστικές περιοχές οι μισθωτές μειώθηκαν αισθητά, ενώ στις αγροτικές και τις ημιαστικές μειώθηκαν οι γυναίκες βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση.

Η μείωση των μισθωτών γυναικών πιθανότατα έχει να κάνει με το ότι οι μισθωτές αποτελούν και την πολυπληθέστερη θέση στο επάγγελμα για τις γυναίκες απασχολούμενες, οπότε, αναλογικά, είναι λογικό να έχουν καρπωθεί οι μισθωτές το μεγαλύτερο ποσοστό της πτώσης της απασχόλησης στις γυναίκες. Ωστόσο, μπορούμε να πούμε ότι ένα κομμάτι τους έχει στραφεί στην αυτοαπασχόληση. Η μείωση από την άλλη των γυναικών βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση και δη στις αγροτικές περιοχές, έχει να κάνει με το ότι οι μετανάστες ανέλαβαν αυτές τις δουλειές, ωθώντας τις γυναίκες στο να πιάσουν δουλειά εκτός σπιτιού (Παπαδόπουλος Απ. 2013).

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ, ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ & ΦΥΛΟ ΣΤΙΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ

Σε αυτήν την ενότητα θα εξετάσουμε το σύνολο των μεταβλητών που χρησιμοποιήσαμε στις προηγούμενες (θέση στο επάγγελμα, βαθμό αστικότητας και φύλο), προκειμένου να κατανοήσουμε το μέγεθος των μεταβολών σε αυτές σε βάθος δεκαετίας. Γι' αυτό, θα συγκρίνουμε τα στοιχεία της απογραφής του 2011 με την απογραφή του 2001, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 41.

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2001

Φύλο/ Βαθμός αστικότητα τας	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα									
		Αθροίσματα	%	Εργοδ.	Εργοδ. %	Αυτοαπ.	Αυτο απ. %	Μισθωτοί	Μισθ. %	Βοηθοί	Βοηθ. %
Σύν. Α *	2.597.019	4.102.089	63%	359.493	9%	549.771	13%	1.642.327	40%	45.428	1%
Σύν. Γ	1.505.070		37%	125.820	3%	171.997	4%	1.040.244	25%	167.009	4%
Αστ. Α**	1.968.515	3.161.277	62%	291.554	9%	301.593	10%	1.350.943	43%	24.425	1%
Αστ. Γ	1.192.762		38%	105.342	3%	104.942	3%	924.736	29%	57.742	2%
Αγρ. Α***	628.504	940.812	67%	67.939	7%	248.178	26%	291.384	31%	21.003	2%
Αγρ. Γ	312.308		33%	20.478	2%	67.055	7%	115.508	12%	109.267	12%

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 2011

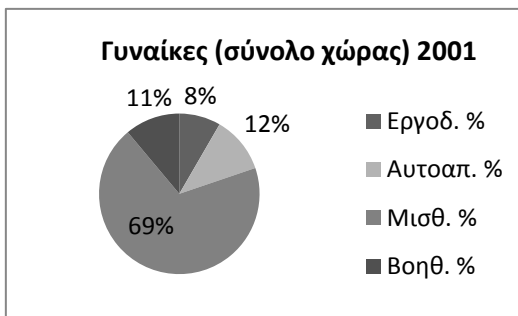
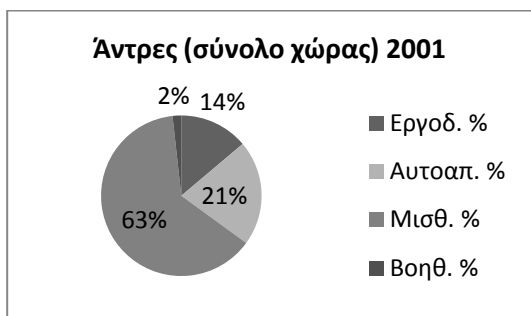
Φύλο/ Βαθμός αστικότητα τας	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα									
		Αθροίσματα	%	Εργοδ.	Εργοδ. %	Αυτοαπ.	Αυτο απ. %	Μισθωτοί	Μισθ. %	Βοηθοί	Βοηθ. %
Σύν. Α*	2.214.053	3.727.633	59%	197.166	5%	578.662	16%	1.402.279	38%	20.715	1%
Σύν. Γ	1.513.580		41%	78.015	2%	255.468	7%	1.142.228	31%	27.204	1%
Αστ. Α**	1.707.901	2.970.635	57%	156.229	5%	370.976	12%	1.157.151	39%	12.617	0%
Αστ. Γ	1.262.734		43%	62.898	2%	176.067	6%	998.832	34%	16.198	1%
Αγρ. Α***	506.152	756.998	67%	40.937	5%	207.686	27%	245.128	32%	8.098	1%
Αγρ. Γ	250.846		33%	15.117	2%	79.401	10%	143.396	19%	11.006	1%

Πίνακας 41: Απασχόληση κατά θέση στο επάγγελμα, απογραφές 2001, 2011 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

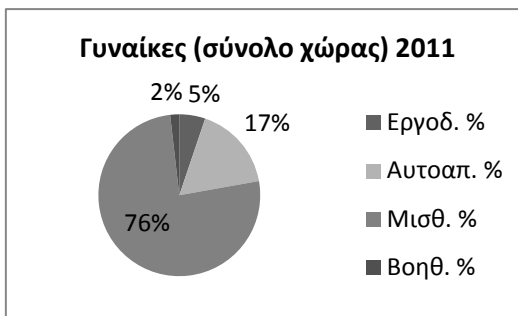
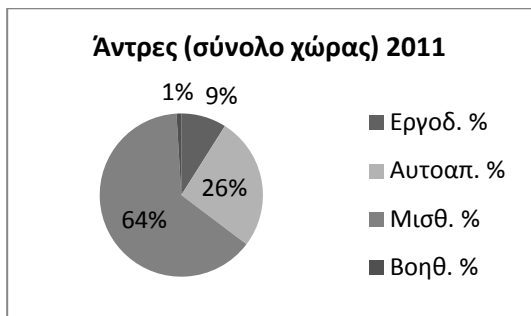
*Σύνολο, ** Αστικές περιοχές, *** Αγροτικές περιοχές, ενώ Γ= γυναίκες και Α= άντρες

Με βάση αυτούς τους Πίνακες διαπιστώνουμε κατά πρώτον, ότι **έχει αυξηθεί η συνολική γυναικεία απασχόληση** για το 2011 σε σχέση με το 2001 (1.513.580 το 2011 έναντι 1.505.070 το 2001), τη στιγμή που έχει μειωθεί η αντρική (2.597.019 το 2001, έναντι 2.214.053 το 2011). Κατά δεύτερον, παρατηρούμε **πως η αλλαγή αυτή έχει γίνει στις αστικές περιοχές** κατά βάση, όπου τη συμπεραίνουμε από τις ποσοστιαίες μεταβολές, ενώ **στις αγροτικές περιοχές δεν έχει αλλάξει το ποσοστό της συμμετοχής των δύο φύλων, απλά έχουν μειωθεί γενικά οι θέσεις εργασίας.**

Επιπλέον, όπως φαίνεται και στα παρακάτω Διαγράμματα (10 και 11), οι άντρες μισθωτοί αυξήθηκαν κατά μία ποσοστιαία μονάδα το 2011, οι αυτοαπασχολούμενοι κατά 5 μονάδες, ενώ οι εργοδότες μειώθηκαν κατά τον ίδιο αριθμό. Τέλος, οι άντρες βοηθοί υπέστησαν περαιτέρω συρρίκνωση και αποτελούν το 2011, μόλις το 1%. Οι μισθωτές από την άλλη, αυξήθηκαν κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας, ενώ κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες αυξήθηκαν οι αυτοαπασχολούμενες. Οι γυναίκες βοηθοί συρρικνώθηκαν και αποτελούν μόλις το 2%, ενώ το 2001 αποτελούσαν το 11%. Τέλος, οι εργοδότριες μειώθηκαν και αυτές κι έτσι από το 8% των εργαζομένων το 2001 έφτασαν να αποτελούν το 5% το 2011.

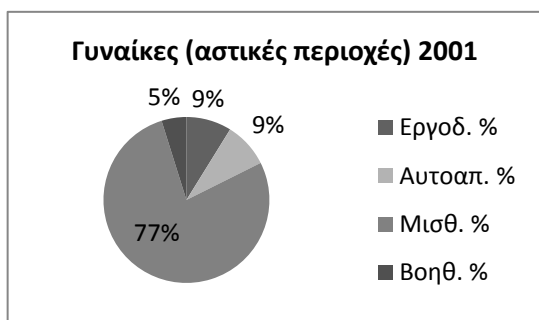
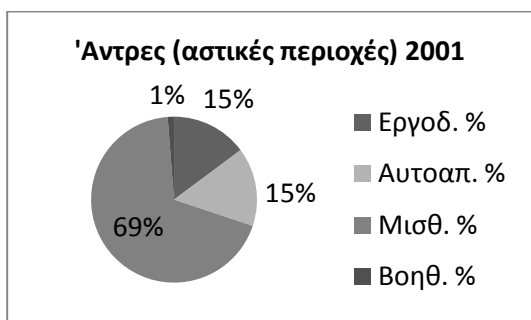

Διάγραμμα 10: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2001 κατά θέση στο επάγγελμα

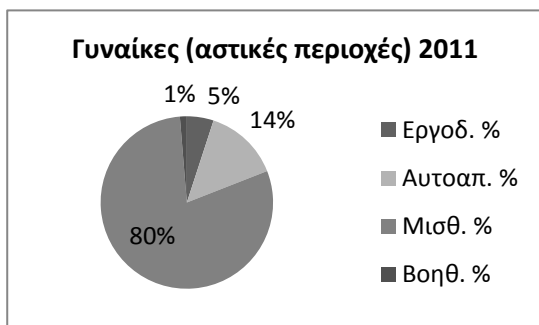
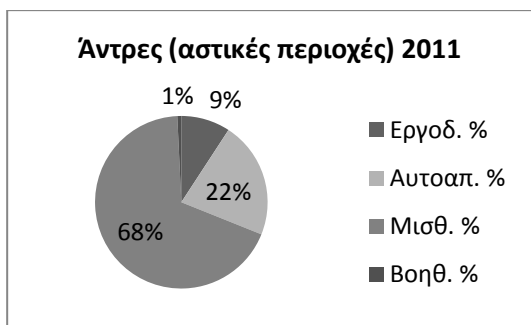

Διάγραμμα 11: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2011 κατά θέση στο επάγγελμα

Ανάλογα με την περιοχή η εικόνα αλλάζει και πάλι, όπως βλέπουμε στα επόμενα διαγράμματα για τις αστικές περιοχές: εδώ οι μισθωτοί είναι γενικά περισσότεροι και ειδικότερα οι γυναίκες είναι στην τεράστια πλειοψηφία τους μισθωτές. Οι αυτοαπασχολούμενοι και οι αυτοαπασχολούμενες επίσης αυξάνονται, εις βάρος των εργοδοτών και των βοηθών στις οικογενειακές επιχειρήσεις.

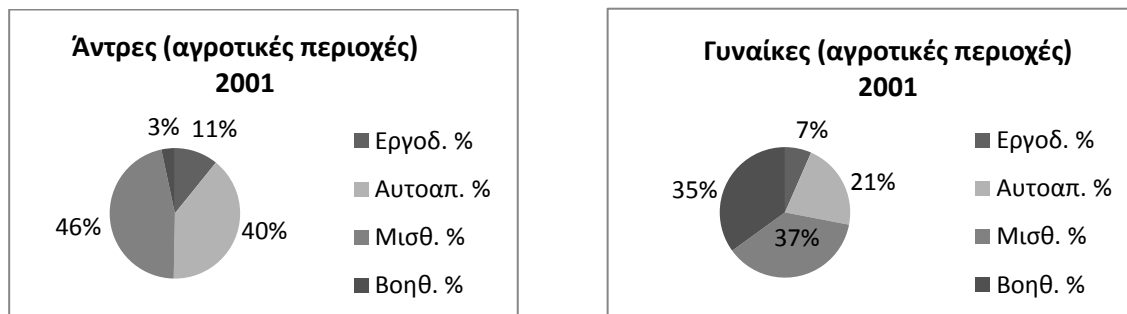
Διάγραμμα 12: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2001 κατά θέση στο επάγγελμα- αστικές περιοχές

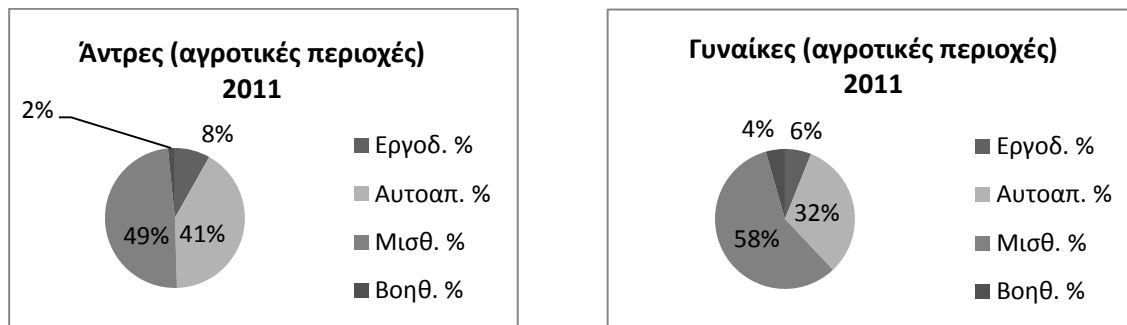
Διάγραμμα 13: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2011 κατά θέση στο επάγγελμα- αστικές περιοχές

Διαφορετική είναι η εικόνα στις αγροτικές περιοχές, όπως βλέπουμε στα παρακάτω διαγράμματα: εδώ οι άντρες μισθωτοί δεν αποτελούν ούτε το 50% των εργαζομένων, παρόλο που αυξήθηκαν κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας. Αυτό έχει να κάνει με την ιδιαίτερη κατάσταση των αγροτικών περιοχών, όπου ο άντρας δεν είναι μισθωτός, αλλά αυτοαπασχολούμενος ή εργοδότης.

Οι γυναίκες από την άλλη δείχνουν να μισθοτοποιούνται ολοταχώς στις αγροτικές περιοχές, αφήνοντας πίσω τις θέσεις ως βοηθοί στις οικογενειακές επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούν μόνο το 4% των εργαζόμενων γυναικών έναντι του 35% που ίσχυε το 2001. Αύξηση έχουν σημειώσει και οι αυτοαπασχολούμενες και μάλιστα κατά 11%, ενώ οι εργοδότες μειώθηκαν κατά μία ποσοστιαία μονάδα.

Διάγραμμα 14: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2001 κατά θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές

Διάγραμμα 15: Αντρική και γυναικεία απασχόληση για το 2011 κατά θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές

Ουσιαστικά, στους Πίνακες αυτούς των απογραφών, παρατηρούμε την αλλαγή δύο δεκαετιών (της δεκαετίας του 1990 και της δεκαετίας του 2000) και την έλευση μιας τρίτης (αυτή του 2010): Η απογραφή του 2001 κατέγραψε και ενσωμάτωσε όλη την δεκαετία που είχε προηγηθεί [μείωση των αγροτικών πληθυσμών και της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης, πρώτες αναδιαρθρώσεις, ενίσχυση της νέας μικροαστικής τάξης λόγω της επέκτασης του κεφαλαίου σε νέα πεδία κυκλοφορίας (Σακελλαρόπουλος 2014: 301)] και περιέγραψε αυτήν που θα ακολουθούσε [ανάπτυξη κατασκευαστικού τομέα και τουρισμού λόγω των

Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 με ταυτόχρονη προσέλκυση μεταναστευτικού δυναμικού, περαιτέρω τριτογενοποίηση της παραγωγής, βάθεμα κοινωνικών ανισοτήτων (ό.π. 303- 304)]. Κατ'αυτήν την έννοια, το 2011 ενδέχεται να περιγράφει κι αυτό μια εικόνα από το μέλλον, όπου μειώνεται το χάσμα μεταξύ αντρών και γυναικών, αλλά αυτό γίνεται σε ένα περιβάλλον τεράστιας μείωσης της απασχόλησης.

ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ, ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ, ΒΑΘΜΟ ΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σε αυτήν την ενότητα θα εξετάσουμε την εικόνα που παρουσιάζουν οι εθνικές απογραφές των ετών 2001 και 2011 σε σχέση με τη θέση στο επάγγελμα, τις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και το βαθμό αστικότητας, όπως αυτές εμφανίζονται στον Πίνακα 42. Όπως και στην προηγούμενη ενότητα, θα ερευνήσουμε τις αλλαγές στο πέρασμα της δεκαετίας.

ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ 2001	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
			Εργοδ.		Αυτοαπ.		Μισθωτοί		Βοηθοί	
1,2,3 *	1.229.153	28%	328.011	7%	136.310	3%	760.928	17%	3.904	0%
4,5 **	1.021.921	23%	39.044	1%	62.770	1%	888.026	20%	32.081	1%
6 ***	555.319	13%	27.045	1%	327.885	7%	40.601	1%	159.788	4%
7,8,9****	1.369.620	31%	91.624	2%	196.951	4%	1.060.061	24%	20.984	0%
N. άνεργοι	246.426	6%	-		-		-		-	
ΑΘΡ/ ΤΑ	4.422.439	100%	485.724	11%	723.916	15%	2.749.616	62%	216.757	5%

ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ 2011	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
			Εργοδ.		Αυτοαπ.		Μισθωτοί		Βοηθοί	
1,2,3 *	1.335.178	29%	130.044	3%	255.772	6%	930.107	20%	7.046	0%
4,5 **	1.338.018	29%	74.344	2%	175.475	4%	1.062.995	23%	19.093	0%
6 ***	337.596	7%	20.253	0%	246.663	5%	52.554	1%	13.834	0%
7,8,9****	1.310.076	29%	70.052	2%	227.742	5%	988.990	22%	13.457	0%
N. άνεργοι	265.768	6%	-		-		-		-	
ΑΘΡ/ ΤΑ	4.586.636	100%	294.693	7%	905.652	20%	3.034.646	66%	53.430	0%

Πίνακας 42: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελμάτων και θέση στο επάγγελμα- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Για το σύνολο της χώρας, βλέπουμε ότι κατά γενική ομολογία έχει αυξηθεί η απασχόληση κατά 164.197 επιπλέον εργαζόμενους. Παρατηρούμε πτώση κατά 40% στα αγροτικά

επαγγέλματα, μικρή πτώση στα τεχνικά, μικρή άνοδο στα επιστημονικά και δυναμική άνοδο στα υπαλληλικά (της τάξης του 6%). Όσον αφορά τη θέση στο επάγγελμα, γεγονότα αποτελούν η μείωση των εργοδοτών κατά 4%, όπως και η οριακή εξαφάνιση των βοηθών (0% από 5%). Αντίθετα, ανεβαίνουν οι αυτοαπασχολούμενοι (κατά 5%) και οι μισθωτοί (κατά 4%).

Ειδικότερα, η μείωση των εργοδοτών παρατηρείται σε όλα τα επαγγέλματα πλην των υπαλληλικών, στα οποία από το 1% περνούν στο 2%. Αντιθέτως, η αύξηση των αυτοαπασχολουμένων έχει να κάνει με όλες τις κατηγορίες πλην των αγροτών. Στους μισθωτούς από την άλλη, την αύξηση δικαιολογούν τα επιστημονικά επαγγέλματα και τα υπαλληλικά επαγγέλματα. Οι βοηθοί μειώνονται γενικά, αλλά η τεράστια απώλεια θέσεων στα αγροτικά επαγγέλματα είναι αυτή που κάνει τη διαφορά, αφού από 159.788 εργαζόμενους το 2001 μένουν με 13.834 το 2011. Παράλληλα, αυξάνονται οι νέοι άνεργοι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας κι έτσι από το 5%, αποτελούν το 6% του εργατικού δυναμικού. Ας δούμε την εικόνα, μελετώντας ξεχωριστά τις αγροτικές και τις αστικές περιοχές, με βάση τον Πίνακα 43:

ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ 2001	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
		Εργοδότες		Αυτοαπασχολούμενοι		Μισθωτοί		Βοηθοί		
1,2,3 *	1.093.285	32%	278.592	8%	124.384	4%	686.772	20%	3.537	0%
4,5 **	881.391	26%	32.901	1%	50.260	1%	772.715	23%	25.515	1%
6 ***	154.550	5%	10.162	0%	82.579	2%	22.445	1%	39.364	1%
7,8,9****	1.087.177	32%	74.764	2%	147.649	4%	849.954	25%	14.810	0%
Νέοι άνεργοι	183.458	5%	-		-		-		-	
ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	3.399.861	100%	396.419	11%	404.872	11%	2.331.886	69%	83.226	2%

ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ 2011	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
		Εργοδότες		Αυτοαπασχολούμενοι		Μισθωτοί		Βοηθοί		
1, 2, 3 *	1.188.983	32%	110.718	3%	221.833	6%	839.791	23%	5.736	0%
4, 5 **	1.136.886	31%	61.130	2%	138.829	4%	917.570	25%	14.168	0%
6 ***	112.817	3%	8.729	0%	70.659	2%	28.154	1%	3.657	0%
7, 8, 9 ****	1.025.441	28%	54.833	1%	172.342	5%	781.516	21%	9.415	0%
Νέοι άνεργοι	202.722	6%	-		-		-		-	
ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	3.666.849	100%	235.410	6%	603.663	17%	2.567.031	69%	32.976	0%

Πίνακας 43: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελματιών και θέση στο επάγγελμα- αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Αναλυτικότερα, στις αστικές περιοχές, οι εργοδότες μειώνονται σε όλες τις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (ιδίως στα επιστημονικά, όπου μειώνονται κατά 5% και στα τεχνικά κατά 1%) και αυξάνονται μόνο στα υπαλληλικά. Αντιθέτως, οι αυτοαπασχολούμενοι αυξάνονται σε όλες τις ομάδες (στα επιστημονικά επαγγέλματα κατά 2%, στα υπαλληλικά κατά 4%, στα τεχνικά κατά 1%), πλην των αγροτικών επαγγελμάτων (το ποσοστό τους παραμένει 2%, αλλά μειώνονται σε απόλυτο μέγεθος). Οι μισθωτοί αυξάνονται σε όλες τις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (κατά 3% στα επιστημονικά και κατά 2% στα υπαλληλικά επαγγέλματα, ενώ αύξηση σε απόλυτο αριθμό σημειώνουν και στα αγροτικά), εκτός από τα τεχνικά, όπου μειώνονται κατά 4%. Οι βοηθοί κυριολεκτικά συρρικνώνονται σε όλες τις ομάδες (ιδίως στα υπαλληλικά και τα αγροτικά επαγγέλματα) κι έτσι από τα 83.226 άτομα του 2001 καταλήγουν να απασχολούνται ως βοηθοί 32.976 το 2011. Οι εργοδότες και οι βοηθοί που ανήκαν στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη και χτυπήθηκαν από την κρίση, οπότε και αναγκάστηκαν να κλείσουν την επιχείρησή τους, είναι αυτοί που κατά μεγαλύτερο βαθμό επλήγησαν κατά τη γνώμη μας. Γι' αυτό και οι μειώσεις και στις δύο περιπτώσεις είναι ανάλογες.

Αβίαστα, λοιπόν, συνάγεται το συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 2001-2011 αυξήθηκαν συντριπτικά οι μισθωτοί και οι αυτοαπασχολούμενοι στα αστικά κέντρα, με τους εργοδότες να μειώνονται και τους βοηθούς να συρρικνώνονται. Εικάζουμε ότι το μεγαλύτερο κομμάτι των εργοδοτών στράφηκε στην αυτοαπασχόληση (ίσως απολύοντας τη μισθωτή εργασία που απασχολούσε), ενώ μεγαλύτερο κομμάτι των βοηθών στράφηκε στη μισθωτή εργασία, προκειμένου να βοηθήσει στην αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος. Οι εργοδότες και οι βοηθοί που ανήκαν στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη χτυπήθηκαν από την κρίση, οπότε και αναγκάστηκαν να κλείσουν την επιχείρησή τους. Γι' αυτό και οι μειώσεις και στις δύο περιπτώσεις είναι ανάλογες. Επιπλέον, τμήμα των μισθωτών που έχασαν την εργασία τους στα τεχνικά επαγγέλματα, αντικατοπτρίζει το ότι επλήγησε και η εργατική τάξη από την κρίση.

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ 2001	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
		Εργοδότες		Αυτοαπασχολούμενοι		Μισθωτοί		Βοηθοί		
1, 2, 3 *	135.868	13%	49.419	5%	11.926	1%	74.156	7%	367	0%
4,5 **	140.530	14%	6.143	1%	12.510	1%	115.311	11%	6.566	1%
6 ***	400.769	39%	16.883	2%	245.306	24%	18.156	2%	120.424	12%
7, 8, 9 ****	282.443	28%	16.860	2%	49.302	5%	210.107	21%	6.174	1%
Νέοι άνεργοι	62.968	6%	-		-		-		-	
ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	1.022.578	100%	89.305	10%	319.044	31%	417.730	41%	133.531	14%

ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ 2011	Σύνολο	Θέση στο επάγγελμα								
		Εργοδότες		Αυτοαπασχολούμενοι		Μισθωτοί		Βοηθοί		
1, 2, 3 *	146.195	16%	19.326	2%	33.939	4%	90.316	10%	1.310	0%
4,5 **	201.132	22%	13.214	1%	36.646	4%	145.425	16%	4.925	1%
6 ***	224.779	24%	11.524	1%	176.004	19%	24.400	3%	10.177	1%
7, 8, 9 ****	284.635	31%	15.219	2%	55.400	6%	207.474	23%	4.042	0%
Νέοι άνεργοι	63.046	7%	-		-		-		-	
ΑΘΡΟΙΣΜΑΤΑ	919.787	100%	59.283	6%	301.989	33%	467.615	52%	20.454	2%

Πίνακας 44: Απασχόληση κατά ομάδες επαγγελματιών και θέση στο επάγγελμα- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικές Απογραφές)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)
 ** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)
 *** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)
 **** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Τα πράγματα διαφέρουν στις αγροτικές περιοχές. Εδώ η συνολική απασχόληση έχει μειωθεί κατά 102.791 θέσεις εργασίας. Επιπρόσθετα, οι νέοι άνεργοι έχουν αυξηθεί και εδώ κατά μία ποσοστιαία μονάδα.

Ειδικότερα, οι εργοδότες μειώθηκαν στα επιστημονικά επαγγέλματα κατά 3%, στα αγροτικά επαγγέλματα ⁴² κατά 1% και στα τεχνικά σε απόλυτο αριθμό, ενώ στα υπαλληλικά επαγγέλματα αυξήθηκαν σε απόλυτο νούμερο. Οι αυτοαπασχολούμενοι αυξήθηκαν σε όλες τις κατηγορίες, εκτός από τα αγροτικά επαγγέλματα, στα οποία επιδεικνύουν πτώση κατά 5%. Οι μισθωτοί αυξήθηκαν σε όλες τις κατηγορίες, ενώ οι βοηθοί κινήθηκαν εντελώς αντίθετα. Εικάζουμε ότι και εδώ, κομμάτι των εργοδοτών προτίμησε (ή αναγκάστηκε να προτιμήσει) την αυτοαπασχόληση, ενώ τμήμα των συμβοηθούτων μελών βγήκε στην αγορά εργασίας και απασχολείται πλέον ως μισθωτό. Και εδώ, αποδίδουμε τους μετασχηματισμούς αυτούς σε πίεση προς την παραδοσιακή μικροαστική τάξη (μικροί εργοδότες που στρέφονται στην αυτοαπασχόληση και βοηθοί που στρέφονται στη μισθωτή σχέση εργασίας) και στην εργατική (βοηθοί που μισθωτοποιούνται, νέοι άνεργοι).

Συνολικά, το 2011 βλέπουμε μια αρκετά διαφορετική εικόνα σε σχέση με τα έτη που ακολουθούν και τα οποία μελετήσαμε σε προηγούμενες ενότητες. Οι μειώσεις ακόμα δεν είναι τόσο εμφανείς και όλα επισκιάζονται από την αλματώδη αύξηση των αυτοαπασχολούμενων και των υπαλληλικών επαγγελματιών. Οι αγροτικές περιοχές φαίνεται το 2011 να έχουν πληγεί περισσότερο από τις πόλεις, κάτι που επίσης αλλάζει όπως είδαμε στη συνέχεια. Αυτές οι

⁴² Γεγονός που εξηγήσαμε παραπάνω, με το ότι τμήμα των εργοδοτών που απέλυε το/α άτομο/α που απασχολούσε, εντασσόταν κατευθείαν στην κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων.

διαφορές αναδεικνύουν και το μέγεθος της κοινωνικής καταστροφής που συντελέστηκε μόλις σε μια διετία, αυτήν που ακολούθησε.

ΙV. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΜΟΝΟΨΗΦΙΟ ΚΛΑΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΘΕΣΗ ΣΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ

Σε αυτήν την ενότητα θα επιχειρήσουμε τη διερεύνηση των μεταβολών κατά θέσεις στο επάγγελμα και κατά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Πιστεύουμε ότι τα δεδομένα από τους Πίνακες 45 και 46 θα μας δώσουν σαφέστερη εικόνα για τους μετασχηματισμούς κατά τη διάρκεια τόσο της κρίσης, όσο και της ύφεσης που την ακολούθησε.

		2008		2009		2010	
ΣΥΝΟΛΟ		4.610.464		4.555.996		4.389.754	
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	ΣΥΝΟΛΟ	513.803	100%	532.867	100%	544.170	100%
	Εργοδότης	40.332	8%	45.830	9%	46.565	9%
	Αυτοπασχολούμενος	319.942	62%	333.260	63%	343.382	63%
	Μισθωτός	38.463	7%	48.227	9%	52.703	10%
	Βοηθός	115.067	22%	105.551	20%	101.520	19%
Β. Ορυχεία και λατομεία	ΣΥΝΟΛΟ	16.956	100%	14.250	100%	13.274	100%
	Εργοδότης	649	4%	674	5%	662	5%
	Αυτοπασχολούμενος	401	2%	460	3%	628	5%
	Μισθωτός	15.628	92%	13.068	92%	11.962	90%
	Βοηθός	278	2%	48	0%	21	0%
Γ. Μεταποίηση	ΣΥΝΟΛΟ	545.015	100%	518.809	100%	468.253	100%
	Εργοδότης	55.404	10%	56.673	11%	48.092	10%
	Αυτοπασχολούμενος	60.470	11%	51.269	10%	53.321	11%
	Μισθωτός	403.705	74%	382.437	74%	345.163	74%
	Βοηθός	25.436	5%	28.430	5%	21.678	5%
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	ΣΥΝΟΛΟ	34.576	100%	28.528	100%	25.923	100%
	Εργοδότης	396	1%	305	1%	452	2%
	Αυτοπασχολούμενος	278	1%	156	1%	94	0%

	Μισθωτός	33.902	98%	28.067	98%	25.378	98%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση απόβλητων	ΣΥΝΟΛΟ	30.595	100%	30.457	100%	32.738	100%
	Εργοδότης	145	0%	219	1%	363	1%
	Αυτοπασχολούμενος	716	2%	744	2%	726	2%
	Μισθωτός	29.571	97%	29.494	97%	31.649	97%
	Βοηθός	163	1%	0	0%	0	0%
ΣΤ. Κατασκευές	ΣΥΝΟΛΟ	397.255	100%	370.701	100%	319.623	100%
	Εργοδότης	48.550	12%	47.574	13%	42.726	13%
	Αυτοπασχολούμενος	61.041	15%	59.484	16%	58.172	18%
	Μισθωτός	279.695	70%	255.341	69%	210.683	66%
	Βοηθός	7.968	2%	8.302	2%	8.042	3%
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων	ΣΥΝΟΛΟ	840.090	100%	827.653	100%	799.312	100%
	Εργοδότης	105.063	13%	100.751	12%	87.747	11%
	Αυτοπασχολούμενος	217.094	26%	211.544	26%	199.582	25%
	Μισθωτός	451.880	54%	446.682	54%	448.908	56%
	Βοηθός	66.053	8%	68.676	8%	63.075	8%
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	ΣΥΝΟΛΟ	215.255	100%	216.968	100%	208.238	100%
	Εργοδότης	10.451	5%	10.262	5%	9.146	4%
	Αυτοπασχολούμενος	47.574	22%	52.460	24%	50.448	24%
	Μισθωτός	154.024	72%	151.057	70%	146.200	70%
	Βοηθός	3.206	1%	3.190	1%	2.444	1%
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	ΣΥΝΟΛΟ	322.142	100%	320.939	100%	308.452	100%
	Εργοδότης	48.482	15%	44.353	14%	44.283	14%
	Αυτοπασχολούμενος	47.661	15%	49.064	15%	49.845	16%
	Μισθωτός	186.767	58%	193.382	60%	180.013	58%
	Βοηθός	39.232	12%	34.140	11%	34.312	11%
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία	ΣΥΝΟΛΟ	77.632	100%	87.581	100%	87.119	100%
	Εργοδότης	2.117	3%	3.295	4%	2.106	2%
	Αυτοπασχολούμενος	5.615	7%	6.424	7%	6.313	7%
	Μισθωτός	69.486	90%	77.478	88%	78.411	90%
	Βοηθός	415	1%	385	0%	289	0%
Κ. Χρηματοπιστωτικές	ΣΥΝΟΛΟ	121.355	100%	114.620	100%	115.750	100%

και ασφαλιστικές δραστηριότητες	Εργοδότης	1.727	1%	2.121	2%	1.461	1%
	Αυτοπασχολούμενος	9.843	8%	9.639	8%	8.711	8%
	Μισθωτός	109.429	90%	102.527	89%	104.631	90%
	Βοηθός	356	0%	333	0%	946	1%
Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	ΣΥΝΟΛΟ	8.831	100%	8.463	100%	6.222	100%
	Εργοδότης	1.783	20%	1.299	15%	757	12%
	Αυτοπασχολούμενος	4.872	55%	4.385	52%	3.808	61%
	Μισθωτός	1.514	17%	1.458	17%	977	16%
	Βοηθός	663	8%	1.321	16%	681	11%
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	ΣΥΝΟΛΟ	237.053	100%	234.824	100%	217.464	100%
	Εργοδότης	33.102	14%	30.464	13%	27.640	13%
	Αυτοπασχολούμενος	87.404	37%	88.848	38%	93.723	43%
	Μισθωτός	110.559	47%	109.338	47%	91.737	42%
	Βοηθός	5.988	3%	6.174	3%	4.364	2%
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	ΣΥΝΟΛΟ	77.734	100%	75.069	100%	75.431	100%
	Εργοδότης	6.781	9%	4.881	7%	4.976	7%
	Αυτοπασχολούμενος	5.699	7%	7.549	10%	8.796	12%
	Μισθωτός	63.743	82%	60.787	81%	59.415	79%
	Βοηθός	1.511	2%	1.851	2%	2.244	3%
Ξ. Δημόσια διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	ΣΥΝΟΛΟ	379.517	100%	377.080	100%	369.915	100%
	Εργοδότης	0	0%	0	0%	0	0%
	Αυτοπασχολούμενος	0	0%	0	0%	0	0%
	Μισθωτός	379.517	100%	377.080	100%	369.915	100%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
Ο. Εκπαίδευση	ΣΥΝΟΛΟ	324.055	100%	328.740	100%	321.742	100%
	Εργοδότης	8.619	3%	8.518	3%	9.044	3%
	Αυτοπασχολούμενος	15.941	5%	17.004	5%	16.510	5%
	Μισθωτός	298.841	92%	301.862	92%	294.870	92%
	Βοηθός	654	0%	1.356	0%	1.319	0%
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	ΣΥΝΟΛΟ	235.978	100%	234.428	100%	245.897	100%
	Εργοδότης	6.745	3%	6.585	3%	6.733	3%
	Αυτοπασχολούμενος	29.474	12%	27.917	12%	30.897	13%
	Μισθωτός	199.112	84%	198.997	85%	207.712	84%

	Βοηθός	647	0%	930	0%	555	0%
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	ΣΥΝΟΛΟ	59.253	100%	54.023	100%	49.055	100%
	Εργοδότης	3.150	5%	3.027	6%	2.095	4%
	Αυτοασχολούμενος	11.313	19%	10.437	19%	11.029	22%
	Μισθωτός	43.129	73%	38.713	72%	33.103	67%
	Βοηθός	1.661	3%	1.846	3%	2.828	6%
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	ΣΥΝΟΛΟ	95.097	100%	88.596	100%	88.708	100%
	Εργοδότης	11.029	12%	10.097	11%	9.793	11%
	Αυτοασχολούμενος	28.190	30%	27.792	31%	28.982	33%
	Μισθωτός	54.053	57%	47.124	53%	45.370	51%
	Βοηθός	1.825	2%	3.583	4%	4.563	5%
Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	ΣΥΝΟΛΟ	76.612	100%	89.835	100%	90.836	100%
	Εργοδότης	64	0%	0	0%	0	0%
	Αυτοασχολούμενος	5.055	7%	5.536	6%	4.368	5%
	Μισθωτός	71.492	93%	84.276	94%	86.468	95%
	Βοηθός	0	0%	24	0%	0	0%
Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	ΣΥΝΟΛΟ	1.658	100%	1.565	100%	1.632	100%
	Εργοδότης	0	0%	0	0%	0	0%
	Αυτοασχολούμενος	0	0%	0	0%	0	0%
	Μισθωτός	1.658	100%	1.565	100%	1.632	100%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%

Πίνακας 45: Απασχόληση κατά μονοψήφιο κλάδο και θέση στο επάγγελμα 2008- 2010 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Καταρχάς, παρατηρούμε μείωση της απασχόλησης από τα 4.610.464 άτομα στα 4.389.754, το οποίο δείχνει τα πρώτα αποτελέσματα της κρίσης στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Παρόλα αυτά, η μείωση αυτή δεν είναι τόσο μεγάλη όσο την έχουμε δει ως τώρα, γεγονός που συνεπάγεται ότι οι περισσότεροι άνεργοι του 2013 απολύθηκαν εντός της τελευταίας τριετίας. Συγχρόνως, ενώ στην πλειοψηφία των μονοψήφιων κλάδων η απασχόληση πέφτει, εντούτοις υπάρχουν και κλάδοι στους οποίους αυξάνεται: οι κλάδοι της γεωργίας, της παροχής νερού και επεξεργασίας λυμάτων, της ενημέρωσης και της επικοινωνίας, της ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας, των νοικοκυριών ως εργοδοτών.

Από εκεί κι έπειτα, θα διερευνήσουμε τους έντονα μισθωτοποιημένους κλάδους, καθώς και τους κλάδους με υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης και τέλος, τη συμμετοχή στα ποσοστά του κάθε κλάδου των εργοδοτών και των βοηθών, όπου αυτή κρίνουμε ότι είναι αξιοσημείωτη.

Έτσι, έντονα μισθωτοποιημένοι είναι οι κλάδοι: των ορυχείων (με βαθμό μισθωτοποίησης ίσο με 91% κατά μέσο όρο), της μεταποίησης (74%), της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος (98%), της παροχής νερού και επεξεργασίας λυμάτων (97%), των κατασκευών (68%), του εμπορίου (56%), της μεταφοράς και αποθήκευσης (71%), των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (59%), της ενημέρωσης και επικοινωνίας (89%), των χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (90%), των επαγγελματικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων (43%), των διοικητικών και υποστηρικτικών δραστηριοτήτων (81%), της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και κοινωνικής ασφάλισης (100%), της εκπαίδευσης (92%), της ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας (84%), των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών (54%), των τεχνών (71%), των δραστηριοτήτων των νοικοκυριών ως εργοδοτών (94%), των δραστηριοτήτων ετερόδικων οργανισμών και φορέων (100%). Κάποιοι εξ αυτών των κλάδων αντιπροσωπεύουν περισσότερο την εργατική τάξη (όπως: ορυχεία, μεταποίηση, κατασκευές, νοικοκυριά ως εργοδότες) και κάποιοι άλλοι την νέα μικροαστική (όπως: χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, επιστημονικές δραστηριότητες, διοικητικές δραστηριότητες).

Οι κλάδοι με υψηλό ποσοστό αυτοαπασχόλησης είναι: της γεωργίας (με μέσο όρο αυτοαπασχόλησης το 63%), της μεταποίησης (11%), των κατασκευών (16%), του εμπορίου (26%), της μεταφοράς και αποθήκευσης (23%), των υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (15%), της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας (56%), των επαγγελματικών και τεχνικών δραστηριοτήτων (39%), της υγείας (12%), των τεχνών (20%), των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών (31%). Εν τω μεταξύ, σε ορισμένους κλάδους παρουσιάζεται η τάση να αυξάνεται η αυτοαπασχόληση και να μειώνεται η μισθωτή εργασία. Οι κλάδοι αυτοί είναι: της μεταφοράς και αποθήκευσης, των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, της διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, των επαγγελματικών και τεχνικών δραστηριοτήτων, των τεχνών, των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Η αυτοαπασχόληση αντικατοπτρίζει τμήματα των μικροαστικών τάξεων. Τα ειδικευμένα επαγγέλματα ή επαγγέλματα που απαιτούν υψηλό μορφωτικό επίπεδο μας δίνουν μια εικόνα της νέας μικροαστικής τάξης, ενώ τα επαγγέλματα που δηλώνουν μικροϊδιοκτησία μια εικόνα της παραδοσιακής.

Από την άλλη, ο κλάδος του εμπορίου, ένας κλάδος κατεξοχήν υψηλής αυτοαπασχόλησης και σημαντικής μερίδας της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης, φαίνεται να παρουσιάζει την αντίστροφη τάση, αφού σε αυτόν μειώνεται η αυτοαπασχόληση και αυξάνεται η μισθωτή σχέση εργασίας.

Τέλος, τα υψηλά ποσοστά εργοδοτών, αυτοαπασχολουμένων και βοηθών σε ορισμένους κλάδους (γεωργία, κατασκευές, εμπόριο, παροχή υπηρεσιών και εστίασης, διαχείριση ακίνητης

περιουσίας), αποδίδουν τμήμα της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης και αυτά και παρουσιάζουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, μείωση.

Στη συνέχεια, θα δούμε τι άλλαξε σε αυτούς τους κλάδους την τριετία που ακολούθησε, με τη βοήθεια του Πίνακα 46.

		2011		2012		2013	
ΣΥΝΟΛΟ		4.054.331		3.694.976		3.513.197	
Α. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	ΣΥΝΟΛΟ	500.676	100%	480.498	100%	481.051	100%
	Εργοδότης	41.717	8%	32.819	7%	22.414	5%
	Αυτοπασχολούμενος	318.535	64%	316.402	66%	334.109	69%
	Μισθωτός	47.736	10%	45.908	10%	44.460	9%
	Βοηθός	92.690	19%	85.369	18%	80.069	17%
Β. Ορυχεία και λατομεία	ΣΥΝΟΛΟ	11.195	100%	11.080	100%	9.602	100%
	Εργοδότης	789	7%	448	4%	224	2%
	Αυτοπασχολούμενος	828	7%	750	7%	619	6%
	Μισθωτός	9.490	85%	9.858	89%	8.760	91%
	Βοηθός	88	1%	24	0%	0	0%
Γ. Μεταποίηση	ΣΥΝΟΛΟ	409.696	100%	351.443	100%	324.718	100%
	Εργοδότης	38.276	9%	33.486	10%	29.571	9%
	Αυτοπασχολούμενος	52.624	13%	48.222	14%	46.371	14%
	Μισθωτός	300.006	73%	252.276	72%	232.477	72%
	Βοηθός	18.790	5%	17.459	5%	16.299	5%
Δ. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	ΣΥΝΟΛΟ	24.158	100%	26.015	100%	27.708	100%
	Εργοδότης	426	2%	565	2%	418	2%
	Αυτοπασχολούμενος	123	1%	160	1%	640	2%
	Μισθωτός	23.609	98%	25.290	97%	26.650	96%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
Ε. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση απόβλητων	ΣΥΝΟΛΟ	26.318	100%	21.835	100%	22.262	100%
	Εργοδότης	539	2%	207	1%	257	1%
	Αυτοπασχολούμενος	409	2%	221	1%	596	3%
	Μισθωτός	25.371	96%	21.406	98%	21.410	96%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΤ. Κατασκευές	ΣΥΝΟΛΟ	245.803	100%	200.898	100%	162.334	100%
	Εργοδότης	31.128	13%	21.104	11%	14.709	9%
	Αυτοπασχολούμενος	54.575	22%	58.306	29%	53.975	33%
	Μισθωτός	155.005	63%	116.474	58%	89.566	55%
	Βοηθός	5.095	2%	5.013	2%	4.084	3%
Ζ. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή	ΣΥΝΟΛΟ	752.250	100%	663.701	100%	630.518	100%
	Εργοδότης	79.467	11%	66.075	10%	66.899	11%

μηχανοκίνητων	Αυτοπασχολούμενος	193.339	26%	181.900	27%	167.999	27%
	Μισθωτός	423.041	56%	374.957	56%	358.715	57%
	Βοηθός	56.404	7%	40.768	6%	36.906	6%
Η. Μεταφορά και αποθήκευση	ΣΥΝΟΛΟ	196.347	100%	178.224	100%	172.976	100%
	Εργοδότης	8.132	4%	6.196	3%	7.063	4%
	Αυτοπασχολούμενος	50.548	26%	49.856	28%	46.045	27%
	Μισθωτός	134.864	69%	120.783	68%	118.056	68%
	Βοηθός	2.804	1%	1.389	1%	1.812	1%
Θ. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	ΣΥΝΟΛΟ	295.676	100%	272.138	100%	259.206	100%
	Εργοδότης	41.653	14%	37.767	14%	36.417	14%
	Αυτοπασχολούμενος	49.559	17%	50.211	18%	46.413	18%
	Μισθωτός	171.717	58%	159.895	59%	154.264	60%
	Βοηθός	32.747	11%	24.265	9%	22.112	9%
Ι. Ενημέρωση και επικοινωνία	ΣΥΝΟΛΟ	75.498	100%	71.790	100%	76.184	100%
	Εργοδότης	1.720	2%	1.779	2%	2.021	3%
	Αυτοπασχολούμενος	6.347	8%	5.217	7%	6.686	9%
	Μισθωτός	67.207	89%	64.512	90%	67.354	88%
	Βοηθός	224	0%	282	0%	123	0%
Κ. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	ΣΥΝΟΛΟ	113.744	100%	111.104	100%	107.100	100%
	Εργοδότης	2.311	2%	2.303	2%	2.248	2%
	Αυτοπασχολούμενος	9.161	8%	9.357	8%	9.917	9%
	Μισθωτός	101.691	89%	98.797	89%	94.455	88%
	Βοηθός	581	1%	647	1%	480	0%
Λ. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	ΣΥΝΟΛΟ	5.649	100%	5.768	100%	2.936	100%
	Εργοδότης	798	14%	706	12%	238	8%
	Αυτοπασχολούμενος	3.307	59%	2.697	47%	2.455	84%
	Μισθωτός	1.354	24%	2.106	37%	211	7%
	Βοηθός	190	3%	259	4%	32	1%
Μ. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	ΣΥΝΟΛΟ	213.945	100%	217.883	100%	197.439	100%
	Εργοδότης	28.466	13%	27.057	12%	23.248	12%
	Αυτοπασχολούμενος	99.671	47%	100.202	46%	88.612	45%
	Μισθωτός	82.632	39%	86.779	40%	81.770	41%
	Βοηθός	3.175	1%	3.845	2%	3.809	2%
Ν. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	ΣΥΝΟΛΟ	77.337	100%	67.458	100%	62.044	100%
	Εργοδότης	5.366	7%	4.116	6%	3.708	6%
	Αυτοπασχολούμενος	7.547	10%	4.895	7%	5.704	9%
	Μισθωτός	62.228	80%	57.478	85%	51.068	82%
	Βοηθός	2.196	3%	969	1%	1.565	3%
Ξ. Δημόσια	ΣΥΝΟΛΟ	354.871	100%	326.693	100%	325.054	100%

διοίκηση και άμυνα. υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	Εργοδότης	0	0%	0	0%	0	0%
	Αυτοπασχολούμενος	0	0%	0	0%	0	0%
	Μισθωτός	354.871	100%	326.693	100%	325.054	100%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
Ο. Εκπαίδευση	ΣΥΝΟΛΟ	304.368	100%	290.297	100%	274.785	100%
	Εργοδότης	9.170	3%	7.719	3%	9.469	3%
	Αυτοπασχολούμενος	15.769	5%	12.731	4%	12.144	4%
	Μισθωτός	278.196	91%	268.719	93%	251.927	92%
	Βοηθός	1.233	0%	1.128	0%	1.245	0%
Π. Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	ΣΥΝΟΛΟ	238.196	100%	223.531	100%	212.828	100%
	Εργοδότης	7.836	3%	7.669	3%	6.436	3%
	Αυτοπασχολούμενος	31.653	13%	27.586	12%	32.858	15%
	Μισθωτός	198.281	83%	187.876	84%	172.734	81%
	Βοηθός	426	0%	399	0%	801	0%
Ρ. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	ΣΥΝΟΛΟ	47.432	100%	40.305	100%	42.898	100%
	Εργοδότης	2.077	4%	2.421	6%	2.326	5%
	Αυτοπασχολούμενος	11.736	25%	10.347	26%	9.785	23%
	Μισθωτός	31.945	67%	26.927	67%	30.250	71%
	Βοηθός	1.673	4%	610	2%	538	1%
Σ. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	ΣΥΝΟΛΟ	85.365	100%	76.393	100%	69.810	100%
	Εργοδότης	10.448	12%	8.161	11%	6.082	9%
	Αυτοπασχολούμενος	26.590	31%	24.722	32%	24.330	35%
	Μισθωτός	44.926	53%	40.626	53%	37.515	54%
	Βοηθός	3.402	4%	2.884	4%	1.884	3%
Τ. Δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών	ΣΥΝΟΛΟ	73.612	100%	56.075	100%	50.409	100%
	Εργοδότης	288	0%	136	0%	30	0%
	Αυτοπασχολούμενος	3.288	4%	4.145	7%	4.730	9%
	Μισθωτός	70.036	95%	51.793	92%	45.649	91%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%
Υ. Δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων	ΣΥΝΟΛΟ	2.194	100%	1.848	100%	1.334	100%
	Εργοδότης	0	0%	0	0%	0	0%
	Αυτοπασχολούμενος	0	0%	0	0%	0	0%
	Μισθωτός	2.194	100%	1.848	100%	1.334	100%
	Βοηθός	0	0%	0	0%	0	0%

Πίνακας 46: Απασχόληση κατά μονοψήφιο κλάδο και θέση στο επάγγελμα 2011- 2013 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Οι Πίνακας 46 και 47 επιβεβαιώνουν πλήρως τον ισχυρισμό μας, ότι η κρίση ξέσπασε το 2008 και στην Ελλάδα επηρέασε ορισμένους κλάδους, ενώ μετά την υπογραφή του Μνημονίου το 2010, άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια κρίσης που προέρχονταν από το

Μνημόνιο και απλώνονταν σε όλους τους κλάδους (ύφεση). Την τριετία 2011- 2013 βλέπουμε ότι η απασχόληση μειώθηκε πολύ περισσότερο κι από τους 4.389754 εργαζόμενους το 2010 καταλήγουμε το 2013 στους 3.513.197. Επίσης, οι μόνοι κλάδοι που αυξάνουν την απασχόλησή τους αυτήν την τριετία, είναι: της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού και της ενημέρωσης και επικοινωνίας.

Ακριβέστερα, μειώθηκε ιδιαίτερα η απασχόληση στους κλάδους της μεταποίησης (από 409.696 εργαζόμενους το 2011 σε 324.718 το 2013), των κατασκευών (από 245.803 σε 162.334), του εμπορίου (από 752.250 σε 630.518), της δημόσιας διοίκησης, άμυνας και κοινωνικής ασφάλισης (από 354.871 σε 325.054), της εκπαίδευσης (από 304.368 σε 274.785), της υγείας (από 238.196 σε 212.828). Οι μειώσεις αυτές αποτυπώνουν από τη μία τη διάλυση του μεταποιητικού κλάδου, του κατασκευαστικού κλάδου και του κλάδου του εμπορίου εντός της τριετίας και από την άλλη τις μειώσεις του προσωπικού στο ευρύτερο δημόσιο, συμπεριλαμβανομένων δηλαδή και των κλάδων της εκπαίδευσης και της υγείας (είτε με απολύσεις, είτε με συνταξιοδοτήσεις).

Κατά τα άλλα, παρατηρούμε ένα κύμα ανασχεσης της μισθωτοποίησης, το οποίο, όμως, κατά βάση συνδέεται με τη μείωση της απασχόλησης και επηρεάζει περισσότερο τους μισθωτούς γιατί αποτελούν την πολυπληθέστερη θέση στο επάγγελμα.

Αύξηση της μισθωτής εργασίας, παρόλη την πτώση που περιγράφουμε, παρουσιάζουν οι κλάδοι: του εμπορίου, των υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης, των επιστημονικών δραστηριοτήτων, των διοικητικών δραστηριοτήτων, των τεχνών και των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών. Κατά την αποψη μας, οι αυξήσεις αυτές της απασχόλησης, αντικατοπτρίζουν τους μετασχηματισμούς κυρίως στις μικροαστικές τάξεις και στην εργατική τάξη. Έτσι, η αύξηση των μισθωτών των επιστημονικών και των διοικητικών επαγγελμάτων αποτυπώνει μια δυναμική της νέας μικροαστικής τάξης και η αύξηση της μισθωτοποίησης στο εμπόριο, τις υπηρεσίες εστίασης, κλπ. μια μείωση της παραδοσιακής και μια αύξηση της εργατικής τάξης.

Ακόμη, η αυτοαπασχόληση αυξάνεται σε όλο και περισσότερους κλάδους (γεωργία, μεταποίηση, κατασκευές, εμπόριο, μεταφορά και αποθήκευση, ενημέρωση, χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, διαχείριση ακίνητης περιουσίας, υγεία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών). Θεωρούμε ότι σε πολλές από τις περιπτώσεις όπου αυτή η αύξηση δεν αποκρύπτει μισθωτή σχέση εργασίας (οπότε και την ταυτίζουμε περισσότερο με την εργατική τάξη), αποτυπώνεται η κίνηση της νέας μικροαστικής τάξης.

Η κίνηση των εργοδοτών ταυτίζεται με τις αλλαγές είτε στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη, είτε στο κεφάλαιο. Έτσι, η μείωση των εργοδοτών στη γεωργία, τη μεταποίηση, τις

κατασκευές, το εμπόριο, τις δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών και εστίασης, των επαγγελματικών και επιστημονικών δραστηριοτήτων, των άλλων δραστηριοτήτων παροχής υπηρεσιών, εκφράζει είτε την μείωση της παραδοσιακής τάξης, είτε την εκκαθάριση του κεφαλαίου από τα μη παραγωγικά τμήματά του.

Τέλος, η περαιτέρω μείωση των βοηθών στους κλάδους της γεωργίας, της μεταποίησης, του εμπορίου, των δραστηριοτήτων παροχής καταλύματος και εστίασης, αντανακλά και αυτή, κυρίως, τη μείωση της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης.

v. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΕ ΘΕΣΗ

Σε αυτήν την ενότητα θα ερευνήσουμε την κάθε θέση στο επάγγελμα ξεχωριστά, με σκοπό να μελετήσουμε την εσωτερική της διαφοροποίηση. Σε αυτό θα μας βοηθήσουν οι υποενότητες I-IV.

1. Οι Μισθωτοί

Η έρευνά μας θα ξεκινήσει από τους μισθωτούς και από τον Πίνακα 47 που παρουσιάζει την εσωτερική διαφοροποίησή τους κατά ομάδες επαγγελμάτων.

Κατά ομάδες επαγγελμάτων (σε χιλιάδες)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	1, 2, 3 *	%	4,5 **	%	6 ***	%	7, 8, 9 ****	%	Μη δυν.
2008	2.944,75	887,375	30%	1.002	34%	19,025	1%	980,675	33%	55,725
2009	2.898,08	887,1	31%	970,825	33%	21,325	1%	960,75	33%	58,1
2010	2.810,73	887,975	32%	936,85	33%	19,775	1%	901,15	32%	64,925
2011	2.599,20	843,425	32%	911,85	35%	22,975	1%	756,825	29%	64,075
2012	2.377,20	816,5	34%	841,2	35%	21,5	1%	641,825	27%	56,15
2013	2.270,08	797,075	35%	796,1	35%	21,425	1%	592,05	26%	63,55

Πίνακας 47: Μισθωτοί κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρόνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε, οι μισθωτοί από το 2008 κι έπειτα συνεχώς μειώνονται, με εξαίρεση τα αγροτικά επαγγέλματα και τα άτομα μη δυνάμενα να καταταγούν. Τα τεχνικά επαγγέλματα είναι αυτά που αντιμετωπίζουν το μεγαλύτερο πρόβλημα, αφού μέσα σε μια

πενταετία χάνουν περίπου 400.000 θέσεις. Μεγάλο κομμάτι αυτών των θέσεων έχει να κάνει με την εργατική τάξη και το ότι πλήττεται άμεσα από την κρίση και την ύφεση. Από την άλλη, τα επιστημονικά και τα υπαλληλικά επαγγέλματα σημειώνουν και αυτά σημαντική πτώση, αυξάνουν όμως το μερίδιο εργασίας τους.

Αλλά ας δούμε και τι γίνεται ανά ομάδα ατομικών επαγγελμάτων, αναλόγως του βαθμού αστικότητάς της, με τη βοήθεια των Πινάκων 48- 51.

Κατά ομάδες επαγγελμάτων και βαθμό αστικότητας

Πρωτεύουσα	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	407.722	33%	416.764	35%	421.711	37%	388.748	37%	388.635	40%	367.164	41%
4,5**	450.260	37%	424.700	35%	401.531	35%	391.939	37%	359.989	37%	333.297	37%
6***	2.412	0%	1.828	0%	2.131	0%	4.511	0%	1.652	0%	558	0%
7,8,9****	339.368	28%	335.717	28%	302.635	26%	256.013	24%	208.043	21%	181.939	20%
Μη δυν.	18.433	2%	20.035	2%	22.663	2%	17.506	2%	17.245	2%	16.441	2%
ΣΥΝΟΛΑ	1.220.202,85		1.201.053,87		1.152.681,40		1.060.727,98		977.577,04		901.412,08	

Πίνακας 48: Μισθωτοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Λοιπές αστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	366.487	32%	352.150	32%	337.426	33%	316.142	34%	287.611	35%	283.192	35%
4,5**	378.061	33%	359.342	33%	336.280	33%	323.493	35%	290.805	35%	276.347	34%
6***	4.985	0%	5.754	1%	4.426	0%	4.709	1%	6.140	1%	5.582	1%
7,8,9****	361.987	32%	342.746	31%	309.382	30%	259.787	28%	215.900	26%	203.387	25%
Μη δυν.	27.762	2%	26.168	2%	26.312	3%	27.337	3%	24.824	3%	30.668	4%
Σύνολα	1.141.289,64		1.088.168,50		1.015.835,22		933.478,52		827.291,17		801.189,20	

Πίνακας 49: Μισθωτοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Ημιαστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	70.956	22%	73.270	23%	73.170	22%	71.666	24%	66.484	26%	64.154	27%
4,5**	96.983	31%	103.237	32%	105.219	32%	98.224	33%	86.256	34%	79.497	33%
6***	4.570	1%	5.139	2%	5.513	2%	5.039	2%	3.062	1%	5.737	2%
7,8,9****	136.455	43%	135.135	42%	132.064	41%	113.363	38%	87.050	35%	78.244	33%
Μη δυν.	6.212	2%	6.525	2%	7.516	2%	9.329	3%	7.342	3%	10.358	4%
Σύνολα	317.184,06		325.314,97		325.491,55		299.632,26		252.206,26		240.003,93	

Πίνακας 50: Μισθωτοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

Αγροτικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	58.031	18%	61.176	18%	61.402	18%	62.138	21%	60.492	21%	61.456	22%
4,5**	102.084	31%	107.813	31%	106.458	31%	100.310	33%	97.427	33%	93.594	34%
6***	6.949	2%	8.217	2%	7.034	2%	8.172	3%	9.865	3%	8.484	3%
7,8,9****	153.035	47%	157.829	46%	156.439	46%	119.217	40%	116.096	40%	108.805	39%
Μη δυν.	3.414	1%	5.415	2%	7.588	2%	8.755	3%	6.083	2%	4.773	2%
ΣΥΝΟΛΑ	325.521,01		342.459,31		340.930,46		300.603,01		291.975,89		277.112	

Πίνακας 51: Μισθωτοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)
 ** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)
 *** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)
 **** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Με βάση τους παραπάνω Πίνακες, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο ότι η ύφεση επηρέασε κυρίως τους μισθωτούς στις λοιπές αστικές περιοχές, όπου, συνολικά για την περίοδο μελέτης, χάθηκαν περισσότερες θέσεις εργασίας σε σχέση με την προτεύουσα.

Από εκεί και πέρα, είναι γενικευμένη η πτώση της απασχόλησης στα τεχνικά επαγγέλματα. Αυτή η εξέλιξη είναι αναμενόμενη, αφού όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η πλειοψηφία των κλάδων που απασχολούν τεχνικά επαγγέλματα, παρουσιάζουν μεγάλο βαθμό μισθωτοποίησης, οπότε η μείωση της απασχόλησης στους κλάδους αυτούς, για τους λόγους που αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα (κυρίως η αποβιομηχάνιση, αλλά και η ύφεση), επηρεάζει ευθέως τους εργαζόμενους σε αυτά. Η μείωση αυτή του μεριδίου εργασίας των τεχνικών επαγγελματιών έχει να κάνει, πέρα από όσα έχουμε ήδη αναφέρει, και με τη διόγκωση της αδήλωτης εργασίας και άρα **έχουμε χειροτέρευση των όρων εργασίας της εργατικής τάξης.**

Τα υπαλληλικά επαγγέλματα επίσης εμφανίζουν υψηλή μείωση, ακόμη μεγαλύτερη των επιστημονικών. Αυτή η μείωση του αριθμού των υπαλληλικών επαγγελματιών δεν σημαίνει κατ' ανάγκη αντίστοιχη αύξηση των ανέργων ή του μη-οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα πρέπει να εξετάσουμε την αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων σε αυτήν την κατηγορία εργασίας (υποενότητα 3). Με την ανεργία ακόμη και στα ανερχόμενα αυτά επαγγέλματα, πλήττεται η νέα μικροαστική τάξη, αλλά και κομμάτι της εργατικής τάξης.

Τα αγροτικά επαγγέλματα σημειώνουν είτε μικρές αυξήσεις είτε σταθερότητα στις λοιπές αστικές, στις ημιαστικές και τις αγροτικές περιοχές, γεγονός που δείχνει την **περαιτέρω μισθωτοποίηση** των επαγγελματιών αυτών. Την τριτογενεοποίηση του αγροτικού τομέα, από την άλλη, καταδεικνύει και η **αύξηση των επιστημονικών επαγγελματιών στις αγροτικές περιοχές.**

Συνεπώς, θα συμφωνήσουμε με την έρευνα της Πετράκη (2004) στο ότι η εικόνα της μισθωτής εργασίας μέσω των στατιστικών στοιχείων, συμπυκνώνει αντιθετικές ταξικές μεταβολές.

2. Οι Εργοδότες

Κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (σε χιλιάδες)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	1, 2, 3 *	%	4,5 **	%	6 ***	%	7, 8, 9 ****	%	Μη δυν.
------	--------	-----------	---	--------	---	-------	---	--------------	---	---------

2008	385,775	249,8	65%	16	4%	38,875	10%	81,15	21%	-
2009	379,4	234,95	62%	15,65	4%	44,575	12%	84,025	22%	-
2010	350,3	214,8	61%	16,025	5%	45,475	13%	73,925	21%	-
2011	318,125	137,075	43%	71,8	23%	41,925	13%	69,125	22%	-
2012	269,2	123,75	46%	60,7	23%	33,525	12%	51,25	19%	-
2013	243,825	138,375	57%	49,525	20%	22,275	9%	33,7	14%	-

Πίνακας 52: Εργοδότες κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Σε αυτήν την ενότητα θα μελετήσουμε τα επαγγέλματα στα οποία βρίσκεται η εργοδοσία και που αντικατοπτρίζουν κομμάτια της παραδοσιακής μικροαστικής και της αστικής τάξης.

Στους εργοδότες η απασχόληση από το 2008 έως το 2013 έχει μειωθεί κατά 141.950 άτομα. Η ομάδα των επιστημονικών επαγγελμάτων έκανε μεν μεγάλη βουτιά τα έτη 2011 και 2012, ωστόσο το 2013 φαίνεται να ανακάμπτει, τόσο σε απόλυτο, όσο (κυρίως) σε ποσοστιαίο νούμερο. Τα αγροτικά επαγγέλματα, από την άλλη, διατηρούν μια σταθερότητα καθόλη την πενταετία και μόνο το 2013 δείχνουν σοβαρά κρισιακά σημάδια. Τα τεχνικά επαγγέλματα έχουν και αυτά πολύ απότομες πτώσεις το 2012 και το 2013, χάνοντας το 8% των εργαζομένων τους εντός αυτής της διετίας, ενώ σε απόλυτο, εγκαταλείπουν τον κλάδο περισσότεροι από τους μισούς εργαζόμενους του 2011. Αξιοσημείωτη είναι η κίνηση των υπαλληλικών επαγγελμάτων, τα οποία παρέμεναν σε σταθερό και συρρικνωμένο αριθμό έως το 2011, αλλά απ'ότι φαίνεται καρπώνονται τις μειώσεις των άλλων ομάδων κι έτσι σημειώνουν μεγάλη άνοδο, η οποία είναι μεν παροδική, αλλά ακόμη και μετά την πτώση, καταφέρνουν και διατηρούν ένα πολύ υψηλότερο επίπεδο σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο.

Αυτή είναι η γενικότερη εικόνα. Αλλά και ας δούμε με περισσότερη λεπτομέρεια τις ανακατατάξεις αυτές, με βάση το βαθμό αστικότητας και με τη βοήθεια των Πινάκων 53- 56.

Περιφέρεια πρωτεύουσας	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	76.717	79%	71.686	78%	67.676	81%	42.793	57%	36.962	54%	42.961	61%
4,5**	3.760	4%	3.246	4%	3.870	5%	18.531	24%	19.512	29%	17.731	25%
6***	778	1%	736	1%	551	1%	1.066	1%	996	1%	328	0%
7,8,9****	16.301	17%	16.215	18%	11.566	14%	13.347	18%	10.959	16%	9.367	13%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	97.557		91.883		83.663		75.737		68.428		70.386	

Πίνακας 53: Εργοδότες κατά ομάδες επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Λ.αστικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
--------------------	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--	------	--

1,2,3*	107.023	70%	99.728	67%	79.520	63%	53.975	47%	51.839	52%	52.806	61%
4,5**	7.388	5%	7.771	5%	6.938	6%	27.792	24%	21.277	22%	16.239	19%
6***	7.332	5%	7.548	5%	8.816	7%	8.551	7%	6.703	7%	4.804	6%
7,8,9****	30.517	20%	33.059	22%	30.340	24%	24.673	21%	18.935	19%	12.388	14%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	152.260	1	148.107	1	125.614	1	114.991	1	98.754	1	86.238	1

Πίνακας 54: Εργοδότες κατά ομάδες επαγγελματιών- λυμένες αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Ημισιαστικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	34.264	57%	34.293	56%	34.063	56%	18.227	35%	15.935	41%	19.508	58%
4,5**	2.293	4%	1.942	3%	2.049	3%	10.998	21%	7.100	18%	5.213	16%
6***	7.886	13%	8.986	15%	11.834	19%	11.254	22%	8.258	22%	4.239	13%
7,8,9****	15.451	26%	16.021	26%	13.077	21%	10.985	21%	7.111	19%	4.666	14%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	59.893	1	61.242	1	61.023	1	51.463	1	38.404	1	33.625	1

Πίνακας 55: Εργοδότες κατά ομάδες επαγγελματιών- ημισιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Αγροτικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	31.812	42%	28.715	38%	30.868	42%	16.470	25%	12.009	23%	15.806	38%
4,5**	2.720	4%	2.728	4%	3.138	4%	11.681	18%	11.141	22%	8.268	20%
6***	22.368	30%	26.726	35%	23.425	32%	20.170	30%	16.271	31%	11.926	29%
7,8,9****	17.979	24%	17.526	23%	16.910	23%	17.925	27%	12.389	24%	5.585	13%
Μη δυν.	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	74.880	1	75.695	1	74.341	1	66.247	1	51.810	1	41.585	1

Πίνακας 56: Εργοδότες κατά ομάδες επαγγελματιών- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Γενικά οι εργοδότες παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες και έντονες μεταπτώσεις. Καθόλη τη διάρκεια της υπό μελέτης περιόδου, είδαμε μια τάση μεγάλης μείωσης (άνω του 50% σε απόλυτα νούμερα σε ορισμένες περιοχές) των εργοδοτών στα επιστημονικά επαγγέλματα και τεράστιας αύξησης (έως και πενταπλασιασμό σε απόλυτα νούμερα σε άλλες περιοχές) των εργοδοτών στα υπαλληλικά επαγγέλματα. Ωστόσο, το 2013 αυτή η τάση ανακόπτεται και αναστρέφεται, αφού στα μεν υπαλληλικά επαγγέλματα μειώνονται οι εργοδότες, στα δε επιστημονικά αυξάνονται (μια αύξηση που δεν συγκρίνεται, βέβαια, με τα νούμερα προηγούμενων ετών). Φαίνεται, δηλαδή, πως η εργοδοσία στρέφεται προς την παροχή υπηρεσιών είτε επιστημονικού είτε υπαλληλικού περιεχομένου.

Αυτή η τάση αποτυπώνεται, εν μέσω κρίσης, με το άνοιγμα νέων μαγαζιών εστίασης σύμφωνα και με τον Δείκτη Κύκλου Εργασιών στον τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης της ΕΛΣΤΑΤ (2014), αλλά και με βάση τα στοιχεία του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Αθηνών (2014), τα οποία επίσης αναφέρουν ότι στα τρία πρώτα τρίμηνα του

2014 άνοιξαν στην περιφέρεια Αττικής πολλά καταστήματα χονδρικού και λιανικού εμπορίου, εταιρείες προσφοράς χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών υπηρεσιών και εταιρείες κεντρικών γραφείων, παροχής συμβουλών και διαχείρισης. Βλέπουμε δηλαδή μια στροφή των εργοδοτών σε πιο κερδοφόρα πεδία της αγοράς, αλλά ταυτόχρονα προβλέπουμε ότι θα υπάρξει εκ νέου εκκαθάριση στους μαζικούς κλάδους όπως η εστίαση και το εμπόριο, ακριβώς λόγω του μεγάλου ανταγωνισμού. Όσον αφορά τη φύση των εργοδοτών αυτών, από τη μία βλέπουμε να ανοίγουν μικρές επιχειρήσεις εστίασης όπως φούρνοι, οβελιστήρια, μαγαζιά που προσφέρουν καφέ στο χέρι από τη μία και μεγάλες αλυσίδες είτε εγχώριες είτε ξένες από την άλλη. Οπότε, οι πρώτοι υπάγονται κατά βάση στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη, ενώ οι δεύτεροι στην αστική.

Από εκεί και πέρα, για να συμπληρώσουμε την εικόνα, θα πρέπει να προσθέσουμε **τη μεγάλη απόσυρση των εργοδοτών από τα τεχνικά και τα αγροτικά επαγγέλματα** σε όλες τις περιοχές, ακόμα και σε αυτές στις οποίες παραδοσιακά έπαιζαν κεντρικό ρόλο. Όσον αφορά τα αγροτικά, η μείωση έχει σίγουρα να κάνει με την αγορά και συγκέντρωση της γης (Σακελλαρόπουλος 2014).

3. Αυτοαπασχολούμενοι

Σε αυτήν την ενότητα θα μελετήσουμε την κίνηση της θέσης στο επάγγελμα που αυξανόταν έως το 2010 και έκτοτε, παρόλο που μειώθηκε, σημείωσε τη μικρότερη μείωση. Η θέση αυτή αποτυπώνει την αυτοαπασχόληση, όπως τη βλέπουμε στον Πίνακα 57.

Κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (σε χιλιάδες)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	1, 2, 3 *	%	4,5 **	%	6 ***	%	7, 8, 9 ****	%	Μη δυν.
2008	959,95	390,55	41%	53,575	6%	321,025	33%	194,85	20%	-
2009	967,5	384,975	40%	54,25	6%	334,175	35%	194	20%	-
2010	979,475	384,875	39%	51,025	5%	346,425	35%	197,2	20%	-
2011	951,25	263,075	28%	212,3	22%	322,425	34%	186,125	20%	0,025
2012	930,05	226,7	24%	199,3	21%	321,225	35%	182,85	20%	0,05
2013	925,48	229,725	25%	174	19%	341,775	37%	179,925	19%	0,05

Πίνακας 57: Αυτοαπασχολούμενοι κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων- σύνολο χώρας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Τη σταθερή και ανοδική πορεία των επιστημονικών επαγγελμάτων, τα οποία μάλιστα είχαν την περισσότερη απασχόληση, ανέκοψε η ύφεση του 2011, οπότε και υπέστησαν τεράστια μείωση. Έτσι, αν συγκρίνουμε το 2013 με το 2008, θα δούμε ότι η απασχόληση σε αυτήν την ομάδα έχει μειωθεί κατά 15% και ότι από 390.550 έχει καταλήξει να απαριθμεί 229.725 εργαζομένους. Ταυτόχρονα, το 2011 έπαψαν να αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα αυτοαπασχολουμένων.

Παράλληλα, τα τεχνικά επαγγέλματα βρίσκονταν σε μια γενική σταθερότητα και σημείωσαν μικρή πτώση, ενώ οι αγρότες σημείωσαν την αντίστροφη τάση: όλη η ανοδική πορεία που στη συνέχεια έγινε φθίνουσα για τους υπόλοιπους, για τους αγρότες ήταν ανοδική. Αποτέλεσμα αυτής της συμπεριφοράς είναι το ότι μετά το 2011, **τα αγροτικά επαγγέλματα είναι αυτά με την υψηλότερη απασχόληση αυτοαπασχολουμένων**. Θα μπορούσαμε, δηλαδή, να πούμε πως ειδικά για τους εργαζόμενους στα αγροτικά επαγγέλματα, παρατηρείται στροφή σε άλλα επαγγέλματα όποτε το επιτρέπει η συγκυρία και αντίστοιχα, επιστροφή σε αυτά τα επαγγέλματα, όταν τα υπόλοιπα αντιμετωπίζουν κρίση. Επίσης, **η ανοδική πορεία αυτής της θέσης στο επάγγελμα αναδεικνύει ότι οι μικροαστικές τάξεις είναι ακόμα ισχυρές στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό**.

Το Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος (2010: 14) αναφέρει ότι η αυτοαπασχόληση απαντάται κυρίως στους κατόχους χαμηλών εκπαιδευτικών προσόντων (όπως στον αγροτικό τομέα της οικονομίας- και κομμάτι τους ανήκει στην εργατική τάξη) και σε συγκεκριμένες ομάδες υψηλών εκπαιδευτικών προσόντων (όπως τα νομικά, ιατρικά και πολυτεχνικά επαγγέλματα- που κομμάτι τους ταυτίζεται με τη νέα μικροαστική και ένα άλλο με την αστική τάξη). Από εκεί κι έπειτα, φαίνεται πως η κρίση ωθεί στην αυτοαπασχόληση. Αυτό έδιξε και πρόσφατη έρευνα της Βρετανικής στατιστικής υπηρεσίας, που σημείωσε το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοαπασχολουμένων στη χώρα μεταπολεμικά, ενώ κατέτασσε την Ελλάδα πρώτη σε αυτοαπασχόληση λόγω τουρισμού και αγροτικής παραγωγής (*The guardian* 2014).

Για μεγαλύτερη ακρίβεια στη μελέτη μας, θα εξετάσουμε τις αλλαγές λαμβάνοντας υπόψιν και το βαθμό αστικότητας και συγκεκριμένα τους Πίνακες 58- 61.

Κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και βαθμό αστικότητας

Περιφέρεια Πρωτεύουσας	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	76.717	79%	71.686	78%	67.676	81%	89.041	48%	88.352	49%	82.728	49%
4,5**	3.760	4%	3.246	4%	3.870	5%	51.089	28%	46.636	26%	42.694	25%
6***	778	1%	736	1%	551	1%	2.941	2%	3.731	2%	2.728	2%
7,8,9****	16.301	17%	16.215	18%	11.566	14%	41.064	22%	41.461	23%	41.316	24%
Μη δυν.	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

ΣΥΝΟΛΑ	97.557		91.883		83.663		184.136		180.179		169.466	
---------------	---------------	--	---------------	--	---------------	--	----------------	--	----------------	--	----------------	--

Πίνακας 58: Αυτοαπασχολούμενοι κατά ομάδες επαγγελματιών- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Λοιπές αστικές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	138.583	55%	133.335	54%	139.964	54%	88.049	34%	86.792	36%	85.697	37%
4,5**	19.890	8%	20.335	8%	17.876	7%	72.911	28%	63.812	26%	52.523	23%
6***	29.834	12%	29.441	12%	35.410	14%	35.084	14%	35.323	15%	35.864	16%
7,8,9****	64.524	26%	62.911	26%	65.173	25%	61.694	24%	56.979	23%	56.530	25%
Μη δυν.	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	252.832		246.021		258.423		257.739		242.906		230.614	

Πίνακας 59: Αυτοαπασχολούμενοι κατά ομάδες επαγγελματιών- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Ημιαστικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	59.350	36%	56.086	35%	54.985	34%	23.567	16%	21.380	15%	26.411	18%
4,5**	7.846	5%	10.469	6%	9.593	6%	33.905	23%	35.113	25%	31.876	21%
6***	64.811	39%	62.691	39%	64.473	40%	59.570	40%	55.041	39%	61.010	41%
7,8,9****	34.472	21%	31.856	20%	32.720	20%	32.320	22%	30.128	21%	29.335	20%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	166.480		161.102		161.771		149.362		141.663		148.631	

Πίνακας 60: Αυτοαπασχολούμενοι κατά ομάδες επαγγελματιών- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Αγροτικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	61.380	18%	65.432	18%	64.491	18%	26.302	8%	24.867	7%	26.415	8%
4,5**	11.311	3%	11.491	3%	12.071	3%	51.319	15%	49.695	14%	41.594	12%
6***	222.567	65%	237.343	66%	240.848	66%	220.899	64%	221.308	64%	233.103	68%
7,8,9****	47.765	14%	47.989	13%	47.842	13%	45.824	13%	47.250	14%	44.125	13%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	27	0%	59	0%	39	0%
ΣΥΝΟΛΑ	343.024		362.255		365.252		344.372		343.180		345.276	

Πίνακας 61: Αυτοαπασχολούμενοι κατά ομάδες επαγγελματιών- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρόνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)

Από τους Πίνακες αυτούς συμπεραίνουμε ότι η άνοδος των αυτοαπασχολούμενων είναι τεράστια στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, όπου βλέπουμε συνολική άνοδο της αυτοαπασχόλησης (από 97.554 άτομα το 2008, 184.136 το 2011 και 169.466 το 2013) τάση, που παρατηρείται σε αρκετά μικρότερη κλίμακα και στις αγροτικές περιοχές, όπου το 2013 τις βρίσκει με περισσότερους αυτοαπασχολούμενους σε σχέση με το 2008. Απεναντίας, οι αυτοαπασχολούμενοι μειώθηκαν κατά τη διάρκεια της πενταετίας τόσο στα υπόλοιπα αστικά κέντρα, όσο και στις ημιαστικές περιοχές.

Στην πρωτεύουσα, η τεράστια συνολική αύξηση των αυτοαπασχολουμένων δικαιολογεί την αύξηση σε όλες τις ομάδες ατομικών επαγγελμάτων, ενώ στις υπόλοιπες περιοχές, παρατηρούμε τεράστια μείωση των αυτοαπασχολουμένων στα επιστημονικά και τα υπαλληλικά επαγγέλματα. Συνεπώς, στο ζήτημα προς διερεύνηση που θέσαμε στην υποενότητα (1) για το αν η μείωση της μισθωτής εργασίας σε αυτά τα επαγγέλματα ωφέλησε την αυτοαπασχόληση, θα απαντήσουμε αρνητικά. Άρα, αυτή η μείωση του αριθμού των υπαλληλικών επαγγελμάτων περισσότερο σχετίζεται με την αντίστοιχη αύξηση των ανέργων ή του μη οικονομικά ενεργού πληθυσμού και άρα, σε ένα ποσοστό, δείχνει μια μείωση της νέας μικροαστικής τάξης. Από εκεί κι έπειτα, οι αυτοαπασχολούμενοι στα αγροτικά και τα τεχνικά επαγγέλματα, είτε αυξάνονται είτε μειώνονται ανεπαίσθητα. Αυτό το τμήμα των αυτοαπασχολούμενων, θεωρούμε ότι είναι πιο κοντά στην παραδοσιακή μικροαστική τάξη, η οποία διατηρείται.

4. Βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση

Στην ενότητα αυτή θα μελετήσουμε τις εσωτερικές αλλαγές των συμβοηθούτων και μη αμοιβόμενων μελών των οικογενειακών επιχειρήσεων και θα βασίσουμε την ανάλυσή μας στον Πίνακα 62.

Κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων (σε χιλιάδες)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	1, 2, 3 *	%	4,5 **	%	6 ***	%	7, 8, 9 ****	%	Μη δυν.
2008	268,875	12,025	4%	101,35	38%	114,9	43%	38,075	14%	-
2009	263,725	13,125	5%	112,6	43%	105,525	40%	39,25	15%	-
2010	248,125	12,775	5%	100,275	40%	100,675	41%	34,375	14%	-
2011	222,125	3,325	1%	99,525	45%	91,975	41%	29,8	13%	-
2012	186,575	2,975	2%	72,1	39%	85,475	46%	25,975	14%	-
2013	174,05	3,375	2%	67,125	39%	80,025	46%	23,5	14%	-

Πίνακας 62: Βοηθοί κατά ομάδες επαγγελμάτων (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

* Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (1), πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2), τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (3)

** Υπάλληλοι γραφείου και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (4), απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές (5)

*** Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)

**** Ειδικευμένοι τεχνίτες και ασκούντες συναφή τεχνικά επαγγέλματα (7), χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές (μονταδόροι) (8), ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9).

Οι βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση μειώνονταν συνολικά κάθε έτος της περιόδου που μελετάμε, αλλά και σε κάθε ομάδα ατομικών επαγγελμάτων (με εξαίρεση κάποιες ομάδες που ανέβηκαν μόνο το 2009). Φαίνεται ότι μειώθηκαν σαν ομάδα ιδιαίτερα στα επιστημονικά επαγγέλματα, αλλά ακόμη και στα υπαλληλικά, όπου μεγάλο κομμάτι των βοηθών εργαζόταν

στην οικογενειακή επιχείρηση στον κλάδο του εμπορίου (Ετήσια έκθεση ΕΣΕΕ 2011). Η ετήσια έκθεση της ΕΣΕΕ (2011: 44) συσχετίζει τη μείωση των παραδοσιακών θέσεων στο εμπόριο (αυτοαπασχολούμενοι, εργοδότες, βοηθοί- δηλαδή παραδοσιακή μικροαστική τάξη) με τον μετασχηματισμό του κλάδου του εμπορίου και την αύξηση της μισθωτής σχέσης εργασίας (επομένως υπάρχει μισθωτοποίηση μέρους της παραδοσιακής μικροαστικής τάξης). Συγκεκριμένα για τους βοηθούς, η μείωσή τους έχει να κάνει με το κλείσιμο μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων (Ετήσια έκθεση ΕΣΕΕ 2014: 44). Όσον αφορά τα πιο «παραδοσιακά» επαγγέλματα των βοηθών, δηλαδή τα τεχνικά και τα αγροτικά, έχουμε αναφερθεί εκτενέστερα παραπάνω, λέγοντας ότι οι μετανάστες ανέλαβαν πολλές από αυτές τις εργασίες κι έτσι τόσο τα χαμηλής ειδίκευσης τμήματα των εργαζομένων, όσο και οι γυναίκες, κατάφεραν να βγουν στην αγορά εργασίας και να αναζητήσουν καλύτερους όρους απασχόλησης.

Ας δούμε τώρα και αν παρατηρούνται διαφορές σε αυτήν την ανάλυση, αν προσθέσουμε στην έρευνά μας και το βαθμό αστικότητας, όπως μπορούμε να τον παρατηρήσουμε στους Πίνακες 63- 66.

Κατά ομάδες ατομικών επαγγελμάτων και βαθμό αστικότητας

Περιφέρεια πρωτεύουσας	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1, 2, 3 *	3.916	12%	3.782	11%	3.501	13%	500	2%	1.012	6%	1.649	13%
4, 5 **	22.215	67%	23.113	65%	17.607	64%	17.514	72%	11.165	61%	7.653	59%
6 ***	0	0%	98	0%	721	3%	773	3%	65	0%	453	3%
7, 8, 9 ****	7.143	21%	8.512	24%	5.594	20%	5.418	22%	6.013	33%	3.313	25%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	33.275	1	35.505	1	27.423	1	24.204	1	18.254	1	13.068	1

Πίνακας 63: Βοηθοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- περιφέρεια πρωτεύουσας (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Λοιπές αστικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	4.465	8%	4.758	8%	3.903	7%	1.969	4%	1.157	3%	1.063	3%
4,5**	35.516	60%	34.059	59%	33.600	63%	32.639	67%	22.853	62%	24.060	64%
6***	6.665	11%	5.336	9%	5.922	11%	7.234	15%	7.100	19%	5.032	13%
7,8,9****	12.451	21%	13.698	24%	9.593	18%	6.968	14%	5.807	16%	7.150	19%
Μη δυνάμενα	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	59.097	1	57.850	1	53.018	1	48.810	1	36.916	1	37.306	1

Πίνακας 64: Βοηθοί κατά ομάδες επαγγελμάτων- λοιπές αστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Ημιαστικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	2.352	4%	2.954	6%	2.685	5%	357	1%	720	2%	338	1%
4,5**	19.824	38%	20.988	44%	22.404	45%	19.061	46%	13.494	41%	12.845	42%
6***	21.446	41%	16.739	35%	16.533	33%	15.124	36%	13.238	41%	11.459	38%
7,8,9****	9.073	17%	7.384	15%	7.771	16%	7.244	17%	5.191	16%	5.833	19%
Μη δυν.	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%

ΣΥΝΟΛΑ	52.695	1	48.064	1	49.392	1	41.786	1	32.644	1	30.475	1
---------------	---------------	----------	---------------	----------	---------------	----------	---------------	----------	---------------	----------	---------------	----------

Πίνακας 65: Βοηθοί κατά ομάδες επαγγελματιών- ημιαστικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Αγροτικές περιοχές	2008		2009		2010		2011		2012		2013	
1,2,3*	1.585	1%	1.861	1%	2.598	2%	533	0%	298	0%	326	0%
4,5**	28.007	22%	29.267	23%	27.552	23%	27.550	26%	23.971	25%	21.939	24%
6***	86.111	68%	82.997	67%	77.270	65%	68.540	64%	64.356	66%	61.868	68%
7,8,9****	10.355	8%	10.594	8%	11.626	10%	10.297	10%	8.871	9%	6.775	7%
Μη δυν.	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
ΣΥΝΟΛΑ	126.057	1	124.719	1	119.046	1	106.920	1	97.496	1	90.908	1

Πίνακας 66: Βοηθοί κατά ομάδες επαγγελματιών- αγροτικές περιοχές (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Γενικά δεν παρατηρούμε ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις ανά περιοχή. Η μόνη διαφορά είναι η μικρή άνοδος των τεχνικών επαγγελματιών στις αστικές περιοχές πλην της Αττικής και στις ημιαστικές περιοχές το 2013. Από εκεί και πέρα, και έχοντας κατά νου ότι οι βοηθοί εντάσσονται συνήθως στην παραδοσιακή μικροαστική ή στην εργατική τάξη, μπορούμε να πούμε ότι το μεν πρώτο κομμάτι, που εργαζόταν κυρίως στην παροχή υπηρεσιών, είναι αυτό που χτυπήθηκε περισσότερο από την κρίση, σε σχέση με το δεύτερο κομμάτι, των αγροτικών και τεχνικών επαγγελματιών. Βέβαια, θα πρέπει να συμπληρώσουμε ότι αυτό το κομμάτι ήταν σε καθοδική πορεία ήδη πριν από την κρίση.

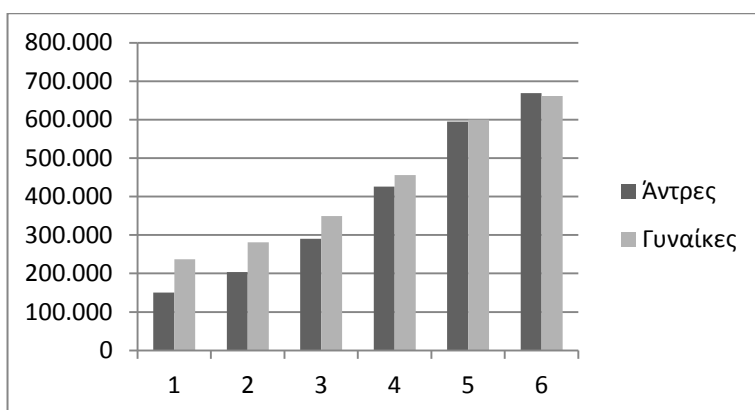
ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΑΝΕΡΓΟΙ

Σε μια εποχή που η χώρα χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά ανεργίας, δε θα μπορούσαμε να μη λάβουμε υπόψιν στη μελέτη μας αυτό το τεράστιο ποσοστό των ανέργων και ειδικά αυτό των νέων, αλλά και των μακροχρόνια ανέργων. Θα χρησιμοποιήσουμε τους Πίνακες 67 και 68 που μας δείχνουν την ανεργία κατά φύλο, καθώς και τη διάρκειά της, αντίστοιχα.

Άνεργοι	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Σύνολο	387.856	484.709	639.354	881.831	1.195.100	1.330.337
Άντρες	150.584	203.843	290.041	425.726	595.179	669.233
Γυναίκες	237.273	280.866	349.313	456.106	599.921	661.104

Πίνακας 67: Άνεργοι κατά φύλο (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Διάγραμμα 16: Ανεργία κατά φύλο 2008- 2013

Βλέπουμε πως η ανεργία έχει αυξηθεί ιδιαίτερα και μάλιστα έχει μοιραστεί ανάμεσα στα δύο φύλα. Δεν ξεχνάμε, βέβαια, ότι οι άντρες απασχολούμενοι ξεπερνούσαν και ξεπερνούν ακόμη, κατά πολύ, τις γυναίκες συναδέλφους τους. Με βάση την απογραφή του 2011, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας συνίσταται σε 4.586.636 άτομα. Από αυτά, βλέπουμε ότι 1.330.337 είναι άνεργοι, και μάλιστα το 1.000.000 περίπου εξ'αυτών έμεινε άνεργο μόνο κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής. Ιδιαίτερα σημαντική, είναι η αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας, καθώς και της ανεργίας των νέων.

Διάρκεια ανεργίας	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Τώρα θα αναζητήσει ή αναλαμβάνει εργασία εντός 3 μηνών	3.134	4.854	6.298	7.050	9.576	8.975
Λιγότερο από 1 μήνα	22.514	29.987	34.755	37.569	38.191	32.286
1-2 μήνες	60.605	86.203	98.133	118.874	115.990	91.884
3-5 μήνες	57.106	80.618	100.904	127.361	139.587	122.185
6-11 μήνες	61.840	87.379	114.076	155.927	185.575	182.271
12-17 μήνες	49.973	55.600	90.177	143.905	201.340	197.970
18-23 μήνες	28.542	34.271	54.321	80.008	137.321	146.018
24-47 μήνες	46.374	46.388	70.015	113.503	211.908	319.236
4 χρόνια και άνω	57.768	59.410	70.674	97.634	155.613	229.512

Πίνακας 68: Διάρκεια ανεργίας ανά έτος (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

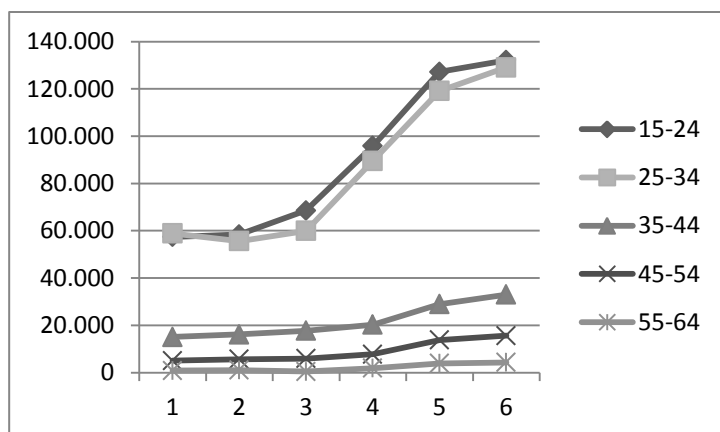
Θεωρούμε επίσης, ότι πρέπει να εξετάσουμε την ανεργία και κατά ηλικία, διότι θέλουμε να επιβεβαιώσουμε και εμπειρικά την υπόθεση για την τεράστια αύξηση της ανεργίας στους νέους. Γι'αυτό, θα κάνουμε χρήση του Πίνακα 68.

Ηλικία	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15-24	57.396	58.430	68.589	95.865	127.150	132.134
25-34	58.861	55.621	59.993	89.560	119.098	129.053
35-44	15.083	16.175	17.744	20.289	28.942	33.049

45-54	5.046	5.676	5.930	7.760	13.784	15.592
55-64	856	1.056	457	1.849	3.912	4.341
65+	0	0	97	0	287	277

Πίνακας 69: Νέοι άνεργοι κατά ηλικία (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Όπως βλέπουμε από τα στοιχεία, παρόλο που η ανεργία έχει αυξηθεί σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, οι ηλικίες μεταξύ 15 και 34 είναι αυτές που αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη ανεργία. Ταυτόχρονα, παρατηρούμε ότι η ανεργία και στις μεγαλύτερες ηλικίες (άνω των 45) έχει πολλαπλασιαστεί, ενώ στις ηλικίες 35- 44 έχει διπλασιαστεί. Επιπλέον, η τεράστια αύξηση της ανεργίας παρατηρείται κυρίως τη διετία 2012- 2013, συνεπώς σχετίζεται με την ύφεση.

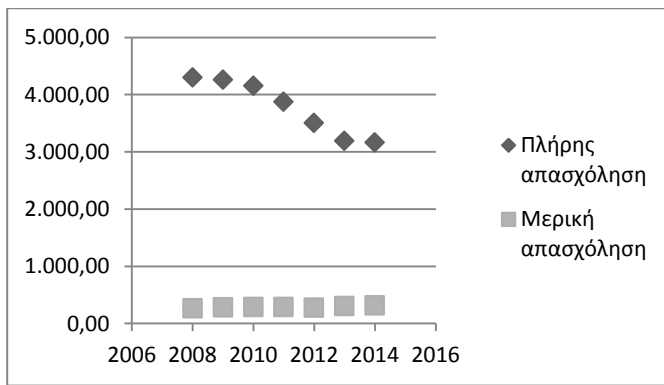
Διάγραμμα 17: Νέοι άνεργοι κατά ηλικία

Ένα άλλο στοιχείο της συγκυρίας, αποτελεί η άνοδος των μερικά απασχολουμένων. Και παρόλο που σε άλλες χώρες η μερική απασχόληση μπορεί να θεωρείται επιλογή των ίδιων των εργαζομένων ή συνηθισμένο φαινόμενο (βλέπε Zeytinoglu, Cooke & Mann 2009), δεν ισχύει το ίδιο για την Ελλάδα, όπου η μερική απασχόληση δεν έχαιρε ποτέ του ίδιου γοήτρου και ήταν πάντα ταυτισμένη με την εργασία που μπορεί να έκαναν κοινωνικές ομάδες όπως οι φοιτητές ή η γυναίκες, των οποίων η κύρια ασχολία δεν ήταν η εργασία (αλλά σπούδαζαν ή έκαναν οικοκυρικές εργασίες και ανέτρεφαν τα παιδιά τους αντίστοιχα) και απλά ήθελαν να συμπληρώνουν το οικογενειακό εισόδημα (Βαρδαρός 2008).

Κατά τη διάρκεια της κρίσης αυτό άλλαξε, όπως μπορούμε να διακρίνουμε και στον παρακάτω Πίνακα 70, ο οποίος καταγράφει ακριβώς αυτό το ζήτημα.

	2008/Α	2009/Α	2010/Α	2011/Α	2012/Α	2013/Α	2014/Α
Πλήρης απασχόληση	4.299,70	4.263,10	4.156,8	3.877,7	3.508,20	3.196,3	3.163,5
Μερική απασχόληση	267,5	282,4	289,2	287,8	276,8	307,9	320,2

Πίνακας 70: Πλήρης και μερική απασχόληση για το α' τρίμηνο κάθε έτους, 2008- 2014 (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Διάγραμμα 18: Πλήρης και μερική απασχόληση στην Ελλάδα (Α' τρίμηνο κάθε έτους)

Ταυτόχρονα, ειδικά για την Ελλάδα, η κατάσταση έχει αλλάξει και σε αυτήν άρδην τα τελευταία χρόνια, ενώ οι μεταβολές στις εργασιακές σχέσεις (τόσο σε πρακτικό επίπεδο, όσο και νομοθετικά) είναι τεράστιες, αλλά δεν έχουν αφομειωθεί στο σύνολό τους. Η κατάσταση είναι ακόμη πολύ ρευστή` με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι η περίοδος είναι μεταβατική, οπότε δεν μπορούμε ακόμη να κάνουμε λόγο για ξεκάθαρη εμφάνιση νέων τάξεων, παρά μόνο να περιγράψουμε τάσεις. Σε αυτά τα πλαίσια, λοιπόν, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μια διαδικασία επισφαλαιοποίησης της εργασίας και πως όλος αυτός ο κόσμος είναι γύρω από το πρεκαριάτο.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΤΑ ΟΜΑΔΕΣ ΑΤΟΜΙΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ

Σε αυτήν την ενότητα θα διερευνήσουμε τις μεταβολές στην απασχόληση των ομάδων ατομικών επαγγελμάτων, εξετάζοντας παράλληλα το εκπαιδευτικό επίπεδο της εκάστοτε ομάδας. Η έρευνα αυτή γίνεται, όπως είπαμε και στην εισαγωγή, για να διαπιστώσουμε τις νέες τάσεις στην εργασία και μιας και αναφερθήκαμε σε μια «κοινωνία της γνώσης», θεωρούμε ότι πρέπει να εξετάσουμε κατά πόσο αυτό επαληθεύεται εμπειρικά, αλλά και κατά πόσο το εκπαιδευτικό επίπεδο παίζει ρόλο τη συγκεκριμένη περίοδο έρευνας, στην οποία αυξάνεται τόσο πολύ η ανεργία. Θα κάνουμε χρήση του Πίνακα 72, που μας δείχνει αυτές τις μεταβολές.

Ομάδα ατομ. Επαγγ/των	Επίπεδο εκπαίδευσης	2008Α		2009Α		2010Α		2011Α		2012Α		2013 Α	
Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά στελέχη (1)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	12.123	3 %	14.998	3 %	14.302	3 %	11.932	6 %	13.661	9 %	15.201	9 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	62.606	13 %	60.736	13 %	60.887	14 %	33.253	18 %	34.986	23 %	37.041	21 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	66.129	14 %	75.575	16 %	64.467	14 %	29.076	16 %	23.037	15 %	24.850	14 %

	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	190.101	41%	195.059	41%	181.434	41%	71.859	39%	50.982	34%	64.812	37%
	Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	51.048	11%	52.853	11%	48.615	11%	17.020	9%	16.092	11%	16.494	9%
	Απολυτήριο Δημοτικού	84.180	18%	78.968	16%	74.582	17%	20.486	11%	12.797	8%	16.333	9%
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	2.167	0%	2.205	0%	2.461	1%	261	0%	462	0%	449	0%
	Δέν πήγε καθόλου σχολείο	213	0%	251	0%	807	0%	315	0%	164	0%	131	0%
	ΣΥΝΟΛΟ	468.566		480.645		447.555		184.202		152.180		175.311	
Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα (2)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	71.142	10%	75.204	11%	76.964	11%	79.195	11%	95.692	14%	87.888	13%
	Πτυχίο ΑΕΙ	550.518	81%	557.559	81%	555.736	81%	546.701	74%	505.170	72%	484.951	72%
	Πτυχίο ΤΕΙ	48.232	7%	47.120	7%	46.001	7%	87.243	12%	84.178	12%	82.126	12%
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	7.031	1%	6.631	1%	5.936	1%	17.121	2%	14.964	2%	19.153	3%
	Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	817	0%	952	0%	1.106	0%	3.391	0%	2.931	0%	2.335	0%
	Απολυτήριο Δημοτικού	861	0%	1.040	0%	1.356	0%	2.483	0%	1.398	0%	1.266	0%
	Μερικές τάξεις Δημοτικού		0%		0%		0%		0%		0%		0%
	Δέν πήγε καθόλου σχολείο	-	0%		0%		0%	197	0%	187	0%		0%
	ΣΥΝΟΛΟ	678.600		688.506		687.098		736.332		704.520		677.718	
Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί (3)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	6.527	2%	7.108	2%	8.280	2%	6.385	2%	9.202	3%	7.010	3%
	Πτυχίο ΑΕΙ	51.613	13%	54.385	14%	55.702	14%	43.518	14%	49.918	16%	46.762	17%
	Πτυχίο ΤΕΙ	266.638	67%	266.349	66%	269.173	67%	203.728	65%	174.545	57%	138.563	51%
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	62.580	16%	64.713	16%	61.231	15%	53.853	17%	61.360	20%	71.783	26%
	Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	5.988	2%	5.809	1%	4.448	1%	4.984	2%	6.228	2%	4.027	1%
	Απολυτήριο Δημοτικού	3.540	1%	3.902	1%	1.562	0%	1.789	1%	2.345	1%	4.035	1%
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	328	0%	374	0%	284	0%		0%		0%		0%
	Δέν πήγε καθόλου σχολείο	58	0%		0%		0%		0%		0%		0%

	ΣΥΝΟΛΟ	397.27 2		402.64 0		400.68 0		314.25 6		303.59 9		272.1 80	
Υπάλληλοι γραφείου (4)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	2.738	1 %	2.735	1 %	3.383	1 %	3.416	1 %	7.497	2 %	6.709	2 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	49.062	9 %	52.547	10 %	44.642	10 %	43.298	10 %	45.500	12 %	48.98 4	14 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	122.47 4	23 %	126.30 0	25 %	123.89 3	26 %	116.06 5	26 %	106.15 7	27 %	91.35 6	26 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	311.30 4	59 %	289.01 1	56 %	260.72 5	56 %	246.71 7	56 %	202.52 6	52 %	179.1 65	52 %
	Απολυτήριο 3- ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	23.224	4 %	25.398	5 %	21.837	5 %	17.294	4 %	16.651	4 %	14.59 9	4 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	15.502	3 %	17.373	3 %	14.256	3 %	12.178	3 %	9.209	2 %	6.947	2 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	274	0 %	88	0 %	-	0 %	407	0 %	167	0 %		0 %
Δέν πήγε καθόλου σχολείο	148	0 %		0 %		0 %	103	0 %		0 %		0 %	
	ΣΥΝΟΛΟ	524.72 5		513.45 1		468.73 5		439.47 9		387.70 8		347.7 58	
Απασχολούμε νοι στην παροχή υπηρεσιών και πωλητές (5)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	1.527	0 %	874	0 %	374	0 %	6.163	1 %	4.551	1 %	3.692	1 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	27.364	4 %	31.183	5 %	28.624	4 %	58.451	7 %	48.732	6 %	47.78 0	7 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	122.23 5	19 %	128.85 7	20 %	131.85 4	21 %	172.24 3	20 %	173.39 3	21 %	151.5 53	21 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	321.96 9	50 %	321.66 5	49 %	314.69 3	49 %	408.19 1	47 %	385.37 7	48 %	353.6 88	49 %
	Απολυτήριο 3- ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	86.132	13 %	82.597	13 %	74.409	12 %	94.368	11 %	99.501	12 %	78.15 1	11 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	88.712	14 %	86.093	13 %	81.962	13 %	111.97 7	13 %	92.365	11 %	82.66 5	11 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	1.245	0 %	1.734	0 %	1.535	0 %	2.865	0 %	2.027	0 %	2.220	0 %
Δέν πήγε καθόλου σχολείο	882	0 %	1.289	0 %	3.276	1 %	5.411	1 %	3.591	0 %	2.574	0 %	
	ΣΥΝΟΛΟ	650.06 5		654.29 1		636.72 7		859.67 1		809.53 7		722.3 22	
Ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (6)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	206	0 %	209	0 %		0 %	1.364	0 %	813	0 %	218	0 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	3.381	1 %	4.346	1 %	6.103	1 %	8.567	2 %	6.905	2 %	6.150	1 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	12.572	3 %	12.174	2 %	12.218	2 %	12.350	3 %	14.636	3 %	15.03 3	3 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	94.928	19 %	97.722	20 %	101.72 5	20 %	104.25 8	21 %	111.85 2	25 %	115.8 73	26 %

	Απολυτήριο 3- ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	73.053	15 %	68.981	14 %	85.739	16 %	74.296	15 %	78.699	17 %	80.07 4	18 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	284.38 5	58 %	287.67 4	58 %	297.14 1	57 %	273.66 9	56 %	232.22 8	51 %	223.2 52	50 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	16.554	3 %	14.283	3 %	12.440	2 %	7.515	2 %	4.402	1 %	4.668	1 %
	Δέν πύγε καθόλου σχολείο	7.594	2 %	6.525	1 %	5.484	1 %	6.738	1 %	5.246	1 %	3.771	1 %
	ΣΥΝΟΛΟ	492.67 3		491.91 4		520.85 1		488.75 7		454.78 1		449.0 39	
Ειδικευμένοι τεχνίτες (7)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	132	0 %	-	0 %	241	0 %	923	0 %	627	0 %	1.086	0 %
	Πτυχίο AEI	11.335	2 %	9.950	2 %	7.967	1 %	7.120	1 %	6.856	2 %	6.917	2 %
	Πτυχίο TEI	65.689	10 %	57.636	9 %	57.367	10 %	53.892	11 %	47.936	12 %	49.36 7	14 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	255.60 6	38 %	243.63 3	39 %	231.93 5	41 %	219.94 6	43 %	181.98 8	44 %	169.6 08	47 %
	Απολυτήριο 3- ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	142.50 0	21 %	127.94 7	20 %	113.29 1	20 %	100.54 1	20 %	77.556	19 %	57.53 3	16 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	191.15 4	28 %	187.28 5	30 %	158.91 3	28 %	127.22 2	25 %	99.447	24 %	74.21 4	21 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	2.915	0 %	2.492	0 %	1.646	0 %	1.438	0 %	1.210	0 %	588	0 %
	Δέν πύγε καθόλου σχολείο	1.849	0 %	325	0 %	623	0 %	266	0 %	663	0 %	1.602	0 %
	ΣΥΝΟΛΟ	671.18 1		629.26 7		571.98 3		511.34 9		416.28 2		360.9 14	
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσε ων, μηχανημάτων (8)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό		0 %		0 %		0 %		0 %	-	0 %	286	0 %
	Πτυχίο AEI	4.098	1 %	5.345	2 %	4.131	1 %	5.784	2 %	4.204	2 %	2.892	1 %
	Πτυχίο TEI	24.794	8 %	26.479	8 %	30.602	9 %	26.465	10 %	25.174	11 %	23.36 0	11 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	142.19 6	44 %	145.69 3	45 %	145.15 1	45 %	117.42 6	44 %	112.86 6	47 %	110.7 28	51 %
	Απολυτήριο 3- ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	60.689	19 %	60.490	19 %	63.364	20 %	54.957	21 %	50.696	21 %	44.30 5	20 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	91.657	28 %	81.860	25 %	78.041	24 %	58.746	22 %	44.878	19 %	35.17 6	16 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	1.397	0 %	1.885	1 %	1.233	0 %	897	0 %	312	0 %	-	0 %
	Δέν πύγε καθόλου σχολείο	628	0 %	389	0 %	97	0 %	203	0 %	397	0 %	204	0 %

	ΣΥΝΟΛΟ	325.458		322.141		322.619		264.477		238.526		216.952	
Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες και μικροεπαγγελματίες (9)	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό		0 %		0 %		0 %	-	0 %	320	0 %	300	0 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	11.184	4 %	12.144	4 %	13.571	4 %	12.039	4 %	11.138	4 %	8.471	4 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	12.941	4 %	14.727	5 %	13.492	4 %	13.877	5 %	13.734	5 %	14.110	6 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	93.285	31 %	92.058	30 %	105.898	32 %	93.438	31 %	85.253	33 %	79.529	36 %
	Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	64.001	21 %	74.108	24 %	78.539	24 %	70.827	24 %	54.413	21 %	48.559	22 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	111.629	37 %	108.973	35 %	104.693	32 %	101.065	34 %	87.936	34 %	68.413	31 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού	3.805	1 %	3.273	1 %	3.522	1 %	3.203	1 %	1.626	1 %	1.250	1 %
Δέν πήγε καθόλου σχολείο	4.798	2 %	4.255	1 %	7.318	2 %	4.953	2 %	3.123	1 %	2.056	1 %	
	ΣΥΝΟΛΟ	301.643		309.538		327.033		299.402		257.542		222.687	
Μη δυν.	Διδακτορικό ή Μεταπτυχιακό	483	1 %	-	0 %	691	1 %	1.184	2 %	852	1 %	477	1 %
	Πτυχίο ΑΕΙ	12.546	22 %	9.592	18 %	12.617	20 %	14.076	21 %	9.948	16 %	12.274	21 %
	Πτυχίο ΤΕΙ	17.765	31 %	20.005	38 %	23.855	38 %	22.118	33 %	15.067	25 %	20.994	35 %
	Απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	24.193	42 %	21.786	41 %	23.935	38 %	28.320	42 %	31.136	52 %	24.225	41 %
	Απολυτήριο 3-ταξ Μέσης Εκπαίδευσης	1.804	3 %	1.488	3 %	1.410	2 %	1.730	3 %	2.999	5 %	1.134	2 %
	Απολυτήριο Δημοτικού	179	0 %	294	1 %	-	0 %	108	0 %	289	0 %	217	0 %
	Μερικές τάξεις Δημοτικού		0 %		0 %	209	0 %		0 %		0 %		0 %
Δέν πήγε καθόλου σχολείο		0 %		0 %		0 %		0 %		0 %		0 %	
	ΣΥΝΟΛΟ	56.970		53.165		62.716		67.536		60.291		59.321	

Πίνακας 71: Εκπαιδευτικό επίπεδο ανά ομάδα ατομικών επαγγελματιών (Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργ. Δυναμικού)

Από τον Πίνακα 71, λοιπόν, επιρρωνόνται τα παρακάτω συμπεράσματα:

- Γενικά υπάρχει αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου, έστω και ποσοστιαία. Στα επαγγέλματα που αυτό ήταν χαμηλό (όπως για παράδειγμα τα αγροτικά ή τα τεχνικά επαγγέλματα), παρατηρούμε μετακίνησή του, από χαμηλότερες θέσεις (μερικές τάξεις δημοτικού, απολυτήριο δημοτικού) προς υψηλότερες

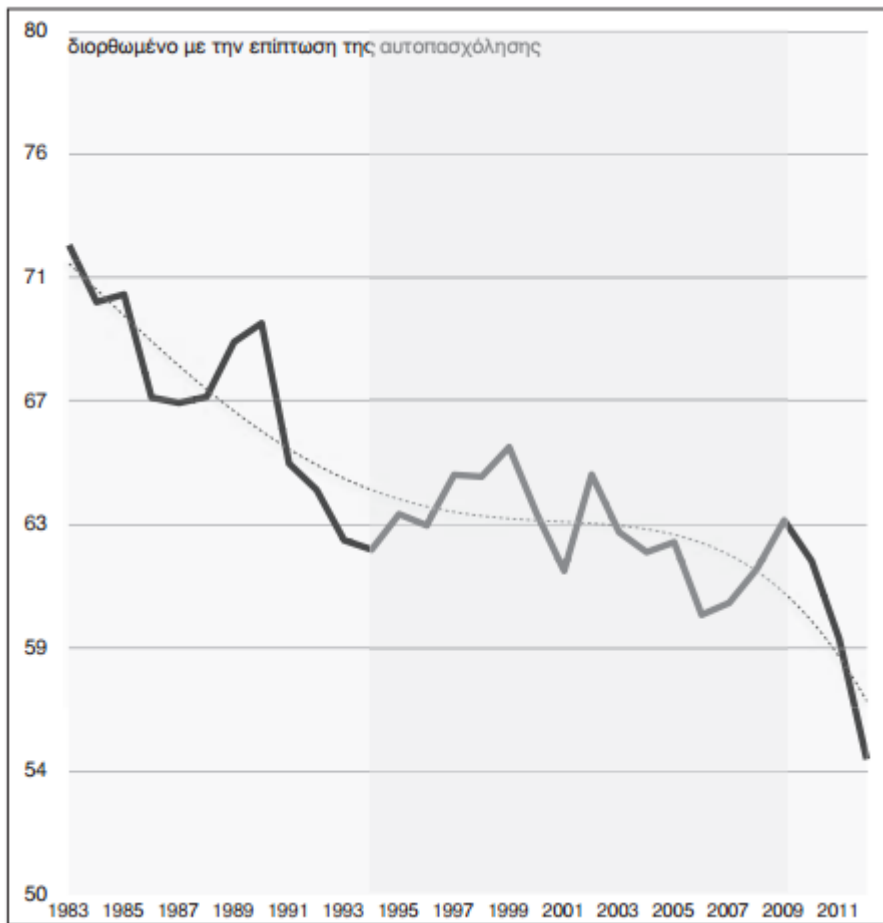
(απολυτήριο μέσης εκπαίδευσης, απολυτήριο ΤΕΙ). Στα επαγγέλματα που αυτό ήταν ήδη υψηλό (επιστημονικά, υπαλληλικά) υπάρχουν μετακινήσεις προς ακόμη υψηλότερο.

- Όπου υπάρχει αύξηση της απασχόλησης κατά τη διάρκεια της περιόδου μελέτης, αυξάνεται και οι εργαζόμενοι όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων (επιστημονικά, καλλιτεχνικά επαγγέλματα και επαγγέλματα παροχής υπηρεσιών και πωλήσεων). Όπου η απασχόληση μειώνεται, μειώνονται και οι απασχολούμενοι όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, εκτός από τους κατόχους μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου, οι οποίοι είναι οι μόνοι που αυξάνονται καθ'όλη την περίοδο μελέτης, σε όλα τα επαγγέλματα, τόσο ποσοστιαία, όσο και σε απόλυτο νούμερο.
- Ουσιαστικά, δηλαδή, εκτός από τους κατόχους πολύ υψηλού πολιτισμικού κεφαλαίου, όλοι οι υπόλοιποι έχουν πληγεί από την κρίση και την ύφεση. Κομμάτια της νέας μικροαστικής τάξης, με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο έχουν, δηλαδή, επηρεαστεί από την κρίση. Ωστόσο, οι κάτοχοι υψηλότερου πολιτισμικού κεφαλαίου, έχουν τη δυνατότητα να διεισδύσουν σε άλλα επαγγέλματα, όταν σε αυτά αυξάνεται η απασχόληση, ενώ οι υπόλοιποι όχι. Τέλος, συμπεραίνουμε ότι θα πρέπει να ασκείται πολύ υψηλότερη πίεση, στα άτομα πολύ χαμηλού πολιτισμικού κεφαλαίου και ιδίως στα άνεργα, από τη στιγμή που υπάρχουν τόσα άλλα στην ίδια κατάσταση, αλλά με υψηλότερο πολιτισμικό κεφάλαιο. Άρα, έχει γίνει πιο δύσκολο για τα μέλη της εργατικής τάξης, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο να βρουν εργασία, ενώ για τους νέους εργαζόμενους αυτό το κομμάτι προεκαριοποιείται με τους όρους του Standing (2011).

ΤΑΞΙΚΗ ΙΣΧΥΣ

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα, είναι αυτό της ταξικής ισχύος, όπως αυτό εμφανίζεται στην προστιθέμενη αξία και στα μερίδια των αποζημιώσεων της εργασίας και του κεφαλαίου. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 19, το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ (συμπεριλαμβανομένης της διόρθωσης για την αυτοαπασχόληση), δηλαδή «ένα μέγεθος που αντανακλά την πρωτογενή διανομή του προϊόντος μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου» κατά το ΙΝΕ- ΓΣΕΕ (2014), μειώθηκε πάρα πολύ στη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης, δηλαδή από το 2010 και μετά.

Διάγραμμα 19: Μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ σε τιμές συντελεστών παραγωγής (%), 1983- 2012 (Πηγή: ΙΝΕ- ΓΣΕΕ 2014)

III. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οικονομική κρίση την οποία διανύουμε, καθώς και ο τρόπος διαχείρισής της από τις ελληνικές κυβερνήσεις και από την Τρόικα, άλλαξαν σημαντικά το κοινωνικό τοπίο της χώρας. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού φτωχοποιήθηκε, ενώ ένα άλλο έγινε ακόμη πλουσιότερο. Ο Τσουλφίδης (2014) αναφέρει ενδεικτικά, ότι «το διαθέσιμο εισόδημα του πλουσιότερου 20% αυξήθηκε μία φορά περισσότερο από ότι του φτωχότερου 20%». Πέρα όμως από την αύξηση των ανισοτήτων, μεταβλήθηκε σημαντικά και η αγορά εργασίας.

Όσον αφορά τις γενικότερες τάσεις της αγοράς εργασίας, λοιπόν, η απασχόληση μειώθηκε σε πρωτοφανή βαθμό, χρίζοντας την Ελλάδα τη χώρα με το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας πανευρωπαϊκά. Επιπλέον, καταγράψαμε την περαιτέρω μείωση της απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα, που συμβαδίζει με το κλείσιμο ορισμένων εργοστασιακών μονάδων, τη φυγή άλλων από αυτές για το εξωτερικό, αλλά και τη μείωση της παραγωγής, εξαιτίας της ύφεσης. Ως μη αναμενόμενη μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την αύξηση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ωστόσο αυτή είναι μία βασική αλλαγή που προέκυψε λόγω της κρίσης. Ο τριτογενής τομέας σημείωσε και αυτός μείωση της απασχόλησής του σε απόλυτο νούμερο, ωστόσο αυξήθηκε περισσότερο η συμμετοχή του, γεγονός που αναδεικνύει την περαιτέρω τριτογενοποίηση της χώρας. Πρόσθετα, παρατηρήσαμε μια άμβλυνση των διαφοροποιήσεων μεταξύ των αστικών και των αγροτικών περιοχών, με τις τοπικές διαφοροποιήσεις να συνεχίζουν, όμως, να υπάρχουν.

Συν τοις άλλοις, παρατηρήσαμε πτώση στα τεχνικά και τα επιστημονικά επαγγέλματα και άνοδο στα υπαλληλικά και τα αγροτικά. Η μείωση στα τεχνικά επαγγέλματα (που συνδέεται εν μέρει με τα όσα περιγράψαμε για το δευτερογενή τομέα) έχει πλήξει ξεκάθαρα την εργατική τάξη, ενώ η μείωση στα επιστημονικά τη νέα μικροαστική. Η αύξηση στα υπαλληλικά επαγγέλματα καταδεικνύει μια στροφή της εργοδοσίας στην παροχή υπηρεσιών, γεγονός που αναδεικνύει ότι η παραδοσιακή μικροαστική τάξη είναι ακόμη ισχυρή στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Η στροφή στα αγροτικά επαγγέλματα μάλλον σχετίζεται με κομμάτια της εργατικής τάξης που έχασαν την εργασία τους με την πτώση στα τεχνικά επαγγέλματα και στράφηκαν προς τα εκεί.

Σχετικά με τα δύο φύλα, συμπεραίνουμε ότι οι άντρες επηρεάστηκαν τόσο από την κρίση των ετών 2008- 2009, όσο και από την ύφεση που την ακολούθησε, ενώ οι γυναίκες επηρεάστηκαν κατά βάση από την ύφεση. Η τελική εικόνα, πάντως, δείχνει εξαιρετικά μειωμένη την

απασχόληση και των δύο φύλων, ωστόσο το θετικό στοιχείο σε αυτήν είναι η άμβλυνση των διαφορών μεταξύ των δύο φύλων, ως προς τη συμμετοχή τους στα διάφορα επαγγέλματα.

Θα αποτελούσε παράλειψη από μέρους μας, αν δεν συμπεριλαμβάναμε στην έρευνά μας τους εργαζόμενους μετανάστες. Πρόκειται για το τμήμα της εργατικής τάξης που βιώνει σε πολύ μεγάλο βαθμό τις συνέπειες της ανεργίας, αφού γι' αυτούς έχει αυξηθεί πάρα πολύ. Παρόλα αυτά, η αύξηση της ανεργίας τους σε πολλές περιπτώσεις αποκρύπτει την αύξηση της αδήλωτης εργασίας. Η κρίση, επιπλέον, έχει δυσχεράνει ακόμη περισσότερο την εργασιακή τους ζωή και την καθημερινότητά τους, λόγω του ότι ο αριθμός των ενσήμων από την εργασία τους, συνδέεται άμεσα με την ανανέωση της άδειας παραμονής τους στη χώρα.

Αναφορικά με τη θέση στο επάγγελμα, καταγράψαμε μια άνοδο της αυτοαπασχόλησης, η οποία όταν δεν αποκρύπτει έμμισθη σχέση εργασίας, επιβεβαιώνει το ότι είναι ακόμα ισχυρές αμφότερες οι μικροαστικές τάξεις. Επιπλέον, καταγράψαμε μια περαιτέρω μισθωτοποίηση της εργασίας, η οποία αναδεικνύει, μεν, τη μισθωτοποίηση τμημάτων αυτών των τάξεων και ίσως την προλεταριοποίησή τους (και άρα αύξηση της εργατικής τάξης), αλλά ταυτόχρονα μας παρέχει μια εικόνα, βάσει της οποίας μισθωτοποιείται το σύνολο της κοινωνίας, ανεξαρτήτως επαγγέλματος, συνεπώς, προσδιορισμός της εργατικής τάξης αποκλειστικά με το κριτήριο της έμμισθης σχέσης εργασίας δεν μπορεί να υπάρξει. Ταυτόχρονα, οι εργοδότες μειώνονται, είτε μέσω των διαδικασιών εκκαθάρισης του ίδιου του κεφαλαίου, είτε λόγω της συγκεντροποίησης που έλαβε χώρα κατά την περίοδο της κρίσης. Η μείωση των βοηθών στην οικογενειακή επιχείρηση ταυτίζεται είτε με την είσοδό τους στην αγορά εργασίας (και άρα μισθωτοποίησής τους), είτε με το κλείσιμο των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων.

Όσον αφορά την ανεργία και τον εφεδρικό στρατό των ανέργων, μπορούμε να πούμε ότι αυτός αυξάνεται, όμως, ακριβώς γιατί έχει μειωθεί η απασχόληση σε όλα τα επαγγέλματα, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε όλους τους ανέργους μέλη της εργατικής τάξης. Επίσης, η αυξανόμενη ανεργία των νέων και η αύξηση της μερικής απασχόλησης, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στη νομοθεσία που επισφαλαιοποιούν κι άλλο την εργασία, δείχνουν τη χειροτέρευση των όρων εργασίας με τους οποίους θα εργάζεται η νεολαία, κομμάτια της οποίας πρεκαριοποιούνται. Ωστόσο, επειδή όλα είναι ακόμη ρευστά, διότι διανύουμε μια μεταβατική περίοδο κατά τη γνώμη μας, δεν μπορούμε ακόμη να εκφράσουμε την άποψη της γένεσης μιας νέας τάξης.

Προσθέτως, μελετήσαμε το πολιτισμικό κεφάλαιο και τη σύνδεσή του με τις κοινωνικές τάξεις και αυτό που αντιληφθήκαμε είναι πως η κρίση επηρέασε όλους τους εργαζόμενους, είτε είχαν υψηλό, είτε χαμηλό πολιτισμικό κεφάλαιο (οπότε επηρεάστηκαν τόσο η νέα μικροαστική τάξη, όσο και η εργατική), με εξαίρεση τους κατόχους μεταπτυχιακού ή διδακτορικού τίτλου. Παρατηρήσαμε, ακόμη, αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου των εργαζομένων γενικότερα,

οπότε και συμπεραίνουμε μια περαιτέρω πίεση στα τμήματα της εργατικής τάξης με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο.

Επιπρόσθετα, το μερίδιο της εργασίας στο ΑΕΠ συνεχώς μειώνεται, σημάδι του ότι υποχωρεί η ταξική ισχύς των εργαζομένων και αυξάνεται αυτή του κεφαλαίου. Ωστόσο, θεωρούμε ότι το ζήτημα αυτό χτίζει περαιτέρω έρευνας.

Τέλος, θεωρούμε ότι η εργασία αυτή, προκειμένου να είναι ολοκληρωμένη, θα πρέπει να συμπληρωθεί από την πολιτική έκφραση των κοινωνικών τάξεων τη συγκεκριμένη περίοδο μελέτης, καθώς και από τους ταξικούς αγώνες μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

Βιβλιογραφία

- Allen K., 2013, "Racism, Exploitation, Violence: The Reality of Migrants' Lives in Greece", *Huffington Post webpage*, διαθέσιμο στο http://www.huffingtonpost.co.uk/kate-allen/greece-migrants-racism_b_3145221.html
- Castells M., 2006, *Ο μετασχηματισμός της εργασίας και της απασχόλησης: δικτυακοί εργάτες, άνεργοι και ελαστικοί*, Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα
- Dörre K., 2014, *The german job miracle, a model for Europe?*, Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung
- Enzensberger H.M., 1989, «Το ακαταμάχητο του μικροαστισμού», *Λεβιάθαν*, 5
- Federici S., 2008, "Precarious labor: A feminist viewpoint", *the Middle of a Whirlwind*
- Federici S., 2011, *Ο Κάλιμπαν και η μάγισσα*, Αθήνα: Εκδόσεις των ξένων
- Foucault M., 2012, *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, Αθήνα: Πλέθρον
- Fukuyama F., 1992, *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, Αθήνα: Λιβάνης
- Gaitanou E., 2012, "Feminism in times of crisis: Woman struggle in Greece", 9th Annual Historical Materialism Conference
- Gaitanou E., 2014, "An examination of class structure in Greece, its tendencies of transformation amid the crisis, and its impacts on the organisational forms and structures of the social movement", 11th Annual Historical Materialism Conference
- Harnecker M., 1990, *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Healy B., 2014, "Marxism and feminism: Was Marx a 'class determinist'?", *International Journal of Socialist Renewal*, διαθέσιμο στο <http://links.org.au/node/4028>
- Hyman R. και R. Gumbrell- McCormick, 2010, "Trade unions and the crisis: a lost opportunity?", *Socio- Economic Review*, 8
- ICAP, 2012, *Μελέτη Απασχόλησης της ICAP Group στα πλαίσια της Έκδοσης LEADING EMPLOYERS IN GREECE*, διαθέσιμη στο http://www.dee.gr/mediaupload/pdf_files/ICAP_MeletiAnergias_jun12.pdf
- Johnston J. και D. P. Dolowitz, 1999, "Marxism and social class" στο Gamble A., Marsh D. και T.Tant, επιμ., *Marxism and social science*, Chicago: University of Illinois Press, σελ. 129- 151
- Kalamvokidis K., 2012, *The indignation movement of Greece, Thesis for the MSc Program in Conflict Resolution and Governance*, Amsterdam: University of Amsterdam
- Kambouri N., 2013, "Gender equality in the Greek labour market", *International Policy Analysis*, Friedrich Ebert Stiftung
- Karamessini M. και F. Koutentakis, 2014, "Labour market flows and unemployment dynamics by sex in Greece during the crisis", *Revue de l'OFCE*, 133 (2), σελ. 215-239
- Karamessini M. και J.Rubery, 2014, επιμ., *Women and austerity : the economic crisis and the future for gender equality*, New York : Routledge
- Karamessini M., 2012a, "Female activity and employment trends and patterns in Greece: Women's difficult road to economic independence", στο Bugğra A. και Y.

- Özkan, επιμ., *Trajectories of female employment in the Mediterranean*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan
- Karamessini M., 2012b, "Structural crisis, shock therapy and gender in Greece" στο Kurz-Scherf I. και Scheele A., επιμ. *Zum Zusammenhang von Krise und Geschlecht*, Münster: Westfälisches Dampfboot, σελ. 187- 205
  - Kasimis C. και A.G. Papadopoulos, 2013, "Rural transformations and family farming in contemporary Greece", *Agriculture in Mediterranean Europe: Between Old and New Paradigms*, 19, σελ. 263-293
  - Kasimis C. και A.G. Papadopoulos, 2005, "The Multifunctional Role of Migrants in the Greek Countryside: Implications for the Rural Economy and Society", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1, (31), σελ. 99- 127
  - Kasimis C., 2008, "Survival and Expansion: Migrants in Greek Rural Regions"; *Popul. Space Place*, 14, σελ. 511–524
  - Kasimis C., 2013, "Greece, migration 1830s to present", *The Encyclopedia of Global Human Migration*
  - Kretsos L., 2014, "Youth policy in austerity Europe: the case of Greece", *International Journal of Adolescence and Youth*, 19 (1), σελ. 35- 47
  - Lazzarato, M., 1996, "Immaterial labour", στο Virno P. και M. Hardt, επιμ. *Radical thought in Italy: A potential politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, σελ. 133-147
  - Mann M., 2010, «Οι διαφορετικές επιπτώσεις του νεοφιλελευθερισμού σε όλο τον κόσμο» στο Κονιόρδος Σ. και Ν. Φωτόπουλος, επιμ., *Φτώχεια, ανισότητες και εκπαίδευση στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: ΚΑΝΕΠ/ ΓΣΕΕ
  - Marx K. και F. Engels, 1983, "Marx to Joseph Weydemeyer in New York", *Collected Works, vol. 39*, London: International Publishers, σελ. 60- 62
  - Mason P., 2013, *Why is still kicking off everywhere*, London: Verso
  - Matos P., 2012, "Call center labor and the injured precariat: shame, stigma, and downward social mobility in contemporary Portugal", *Dialectical anthropology*, 3- 4, (36) σελ. 217- 243
  - McLellan D., 2014, *Ο μαρξισμός μετά τον Μαρξ*, Αθήνα: Σαββάλας
  - Mills C.W., 1968, *Οι χαρτογιακάδες*, Αθήνα: Κάλβος
  - Munck R., 2013, "The precariat: a view from the South", *The World Quarterly*, 34 (5), σελ. 747- 762
  - OECD, 2013, *Crisis squeezes income and puts pressure on inequality and poverty*, διαθέσιμο στο <http://www.oecd.org/els/soc/OECD2013-Inequality-and-Poverty-8p.pdf>
  - Ollman B., 1968, "Marx's use of "class"", *American Journal of Sociology*, 73, (5), σελ. 573-580
  - Ossowski S., 1984, *Η ταξική δομή στην κοινωνική συνείδηση*, Αθήνα: Κάλβος
  - Quesnay F., 1972, *Tableau économique*, επιμ., Kuczynski M. και R. Meek., London: Macmillan
  - Raunig, G., 2007, "Das Monster Prekariat", *Grundrisse. Zeitschrift für linke Theorie und Debatte*, (21), 42-48
  - Resnick S. και R. Wolff, 2009, «Οι τάξεις στη Μαρξιστική θεωρία» στο Βλάχου Α., επιμ., *Η πολιτική οικονομία του καπιταλισμού*, Αθήνα: Κριτική

- Roll E., χ.χ.έ., *Ιστορία της οικονομικής σκέψεως*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Rubin I.I., 1993, *Ιστορία οικονομικών θεωριών*, Αθήνα: Κριτική
- Saint Croix G. de, 2005, *Ο ταξικός αγώνας στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, Αθήνα: Κέδρος
- Savage M. et al., 2013, "A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey experiment", *Sociology*, 47, (2), σελ. 219- 250
- Smith A., 1982, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, τ.Α' και Β', Indianapolis: Liberty Fund
- Standing G., 2011, *The precariat, the new dangerous class*, London: Bloomsbury Academic
- *The Guardian*, 20/8/2014, "Self-employment in UK at highest level since records began", διαθέσιμο στο <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/aug/20/self-employment-uk-highest-level>
- Thompson E.P., 2012, *Πρόλογος στο «Φτιάξιμο της αγγλικής εργατικής τάξης»*, Αθήνα: antifa scripta
- UBS Investment Research, 2013, "Inequality in a time of crisis", *Global Economic Perspectives*, διαθέσιμο στο <http://daskapital.nl/images/fotos/ubsinequality.pdf>
- United States Department of State : Bureau of Democracy, Human Rights and Labor , 2013, *Country Reports on Human Rights Practices for 2013: Greece*, διαθέσιμο στο <http://www.state.gov/documents/organization/220496.pdf>
- Voicu S., 2013, "Contemporary art workers: Precarity and alternatives in Romania.", *Radical Anthropology*, 7
- Wright E.O., 1985, *Classes*, New York: Verso
- Zeytinoglu I.U., Cooke G.B., και S.L. Mann, 2009, "Flexibility: Whose choice is it anyway?", *Industrial Relations*, 64 (4), σελ. 555- 574
- Αβδελά Έ., 2011, «Το φύλο στην (σε) κρίση` ή τι συμβαίνει στις 'γυναίκες' σε χαλεπούς καιρούς», *Σύγχρονα Θέματα*, 115
- Αβδελά Έ., 2009, «Η όψιμη ανακάλυψη της επισφαλούς εργασίας», στο *Ιστορεΐν / Historein*, επιμ., *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία». Παρέμβαση με αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*, Αθήνα: Νεφέλη, σελ. 13-17.
- Αλτουσέρ Λ., 1977, *Απάντηση στον Τζων Λιούις*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Αλτουσέρ Λ., 1999, *Θέσεις*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Αντωνοπούλου Μ.Ν., Λαμπίρη- Δημάκη Ι., Καββαδίας Λ. και Ά. Ρήγος, 1986, *Η δομή της ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα: Κένταυρος
- Αρανίτου Β., 2014, «Ο διωγμός της «μεσαίας τάξης» στην Ελλάδα», *Η Αυγή*, 5/10, διαθέσιμο στο <http://www.avgi.gr/article/4283602/o-diogmos-tis-%C2%ABmesaias-taxis%C2%BB-stin-ellada>
- Βαρδαρός Σ.Ι., 2008, *Περιπτώσιολογική μελέτη (case study) για τα προγράμματα προώθησης των ευέλικτων μορφών απασχόλησης (μερική απασχόληση και stage)*, Αθήνα: ΙΜΕ – ΓΣΕΒΕΕ
- Βαρουφάκης Γ., 2012, *Παγκόσμιος Μινώταυρος*, Αθήνα: Λιβάνης
- Γαϊτάνου Ει., 2014, «Εργαζόμενες στην πρέσα, ωάρια στην κατάψυξη», *Πριν*, 2/11
- Γαλάνης Δ., 2013, «Φράουλες, αίμα και κέρδη στη Μανωλάδα», *Το Βήμα*, διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=508506>

- Γκυρβίτς Ζ., 2000, *Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις*, Αθήνα: Gutenberg
- ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΕΕ, ΚΕΕΕ κ.ά., 2014, *Ανάπτυξη για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα
- Δημούλης Δ. και Χ. Γιαννούλη, 1995, *Η διαλεκτική του πολέμου*, Αθήνα: Κριτική
- Ελευθεροτυπία, 2014, «Απεργία μεταναστών στη Σκάλα Λακωνίας», διαθέσιμο στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=438671>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2014, *Δελτίο Τύπου: Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης της ΕΛΣΤΑΤ: Γ' Τρίμηνο*, διαθέσιμο στο http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A2099/PressReleases/A2099_DKT51_DT_QQ_03_2014_01_F_GR.pdf
- Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών, 2014, *Τριμηνιαίο επαγγελματικό δελτίο επαγγελματικής δραστηριότητας*, Αθήνα: Επαγγελματικό Επιμελητήριο
- ΕΣΕΕ, 2011, *Ετήσια έκθεση ελληνικού εμπορίου*, Αθήνα: ΕΣΕΕ
- ΕΣΕΕ, 2014, *Ετήσια έκθεση ελληνικού εμπορίου*, Αθήνα: ΕΣΕΕ
- Ζωγραφάκης Σ. και Κασίμης Χ., 2014, «Ελληνική οικονομία και μετανάστες: Χτες... σήμερα... αύριο» στο Συλλογικός τόμος, *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη: Προτάσεις πολιτικής*, Αθήνα: Ελληνική Ένωση Τραπεζών
- ΙΝΕ- ΓΣΕΕ, 2014, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση: Ετήσια Έκθεση*, Αθήνα: ΙΝΕ- ΓΣΕΕ
- ΙΟΒΕ, 2012, *Η έννοια της αδήλωτης εργασίας και τα χαρακτηριστικά της*
- Ιωακείμογλου Η., 2013α, «Είναι ακόμη ηγεμονική δύναμη η αστική τάξη», *Θέσεις*, 124
- Καβουνίδη Τ., Λιανός Θ., Κόντης Α., και Ρ. Φακιολάς, 2008, *Μετανάστευση στην Ελλάδα*, τ.Α., Αθήνα: ΙΜΕΠΟ
- Καζάκος Α., 2012, «Από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας στη βία των ατομικών συμβάσεων εργασίας» στο Συλλογικό Τόμο *Κρίση και εργασία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ
- Καμινιώτη Ό., 2012, *Τα δεδομένα της αγοράς εργασίας εν μέσω οικονομικής κρίσης*, Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού
- Κανελλόπουλος Κ., 2010, «Οι μετανάστες και η θέση των γηγενών στην αγορά εργασίας», Ημερίδα της Τράπεζας της Ελλάδος με θέμα: *Η ελληνική αγορά εργασίας: χαρακτηριστικά, εξελίξεις και προκλήσεις*
- Κασιμάτη Κ., 2004, *Δομές και ροές*, Αθήνα: Gutenberg
- Κασίμης Χ. και Σ. Ζωγραφάκης, 2014, «Κρίση και επιστροφή στη γεωργία» στο Ζαμπαρλούκου Σ. και Μ. Κούση, επιμ. *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σελ. 135- 170
- Κασσωτάκης Μ., 2006, *Παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά ρεύματα από το 18ο αιώνα μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση
- Κατσίκας Δ., Καρακίτσιος Α., Φιλίνης Κ. και Α. Πετραλιάς, 2014, *Έκθεση για το κοινωνικό προφίλ της Ελλάδας σε σχέση με τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ανισότητα πριν και μετά από την εκδήλωση της κρίσης*, Αθήνα: Παρατηρητήριο για την Κρίση
- Κατσορίδας Δ. και Σ. Λαμπουσάκη, 2012, *Οι απεργίες το 2011*, Αθήνα: ΙΝΕ- ΓΣΕΕ

- Καψάλης Α., 2012, *Τα ελληνικά συνδικάτα στο περιβάλλον της οικονομικής ύφεσης και κρίσης*, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ
- Κοριά Μπ., 1985, *Ο εργάτης και το χρονόμετρο*, Αθήνα: Κομμούνα
- Κορρές Γ., Κόκκινου Αι. και Γ. Τσομπάνογλου, 2011, «Ελληνική Οικονομία: Δομή-Διάρθρωση, Δημόσιο Χρέος και Προοπτικές Ανάπτυξης», 9ο Εθνικό Συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης
- Κουζής Γ., 2012, «Το εργασιακό τοπίο στην Ελλάδα μετά το Μνημόνιο», στο Συλλογικό Τόμο *Κρίση και εργασία*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα ΕΣΗΕΑ
- Κουζής Γ., 2014, «Η εργασία στη δίνη της οικονομικής κρίσης» στο Ζαμπαρλούκου Σ. και Μ. Κούση, επιμ. *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σελ. 231- 246
- Κώτσης Β., 2012, «Coca- Cola 3Ε: Κλείνει τις γραμμές παραγωγής σε Θεσσαλονίκη και Πάτρα», *Το Βήμα Οικονομία*, 28/2, διαθέσιμο στο <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=445929>
- Λένιν Β.Ι., 2012, «Η μεγάλη πρωτοβουλία», *Άπαντα*, τ. 39, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Λεφέβρ Α., 1985, *Κοινωνιολογία του Μαρξ*, Αθήνα: Gutenberg
- Μαδεμλής Η., 2011, «Το φύλο ως προσδιοριστικός παράγοντας επιλογής επαγγέλματος: Η περίπτωση της Ελλάδας τα τελευταία 20 χρόνια» στο Αντωνοπούλου Μ. και Σ. Κονιόρδος, επιμ., *Τρίτο συνέδριο Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας-πρακτικά: Ελληνική κοινωνία 1975-2010: Μετασχηματισμοί, ανακατατάξεις, προκλήσεις*, Αθήνα: ΕΚΕ
- Μανιάτης Θ., 1999, *Σημειώσεις Μαρξιστικής Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: ΕΚΠΑ, ΤΟΕ
- Μανιάτης Θ., Π. Τσαλίκη, και Λ. Τσουλφίδης, 1999, *Ζητήματα πολιτικής οικονομίας: η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα
- Μαρξ Κ. και Ένγκελς Φ., 1975, *Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία*, Αθήνα: Ειρήνη
- Μαρξ Κ. και Φ. Ένγκελς, 2004, *Το μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Μαρξ Κ., 1976, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, Αθήνα: Στοχαστής
- Μαρξ Κ., 1978, *Το Κεφάλαιο, Τ.Γ'*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ., 1989, *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, Τ.Α'., Αθήνα: Στοχαστής
- Μαρξ Κ., 1990, *Για την παραγωγική και τη μη παραγωγική εργασία*, Αθήνα: Εξάντας
- Μαρξ Κ., 2000, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ., 2005, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ., 2010, *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρξ Κ., 2012, *Το Κεφάλαιο, τ.Α'*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρούκης Θ., 2009, «Άτυπη οικιακή εργασία και μετανάστευση: ευκαιρία προς μια διαφορετική θεώρηση της αγοράς εργασίας», *Κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη*, 4 (1), σελ. 95- 108
- Μαρούκης Θ., 2012, «Μετανάστευση και κρίση στην ελληνική κοινωνία: οι παράμετροι ενός απεγκλωβισμού», *ELIAMEP Briefing Notes*, 8

- Μαυρουδέας Σ., 2006, *Η πολιτική οικονομία και η κριτική της*, Αθήνα: Τυπωθήτω
- Μαυρουδέας Σ. και Θ. Μανιάτης, 2013, «Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση, το ελληνικό πρόβλημα και ο μαρξισμός: ένα περίγραμμα ανάλυσης και συζήτησης», στο Όμιλος Μαρξιστικών Ερευνών, *Ο μαρξισμός και η ελληνική οικονομική κρίση*, Αθήνα: Gutenberg
- Μηλιός Γ., 1995, «Σχετικά με τη θεωρία των κοινωνικών τάξεων», *Θέσεις*, 51
- Μητράκος Θ., 2013, «Η συμβολή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία: Μετά-ανάλυση των εμπειρικών ευρημάτων», *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 8 (2), σελ. 87-106
- Μιχοπούλου Σ., 2012, *Αναπτυξιακές και κοινωνικές επιπτώσεις των πολιτικών σταθερότητας του ΔΝΤ*, Αθήνα: Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, ΙΝΕ- ΓΣΕΕ
- Μοσχονάς Α., 2005, *Τάξεις και στρώματα στις σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα: Οδυσσεάς
- Μπενσαϊντ Ν., 2009, *Μαρξ: τρόπος χρήσης*, Αθήνα: ΚΨΜ
- Μπενσαϊντ Ν., 2013, *Ο Μαρξ της εποχής μας*, Αθήνα: Τόπος
- Μπετελέμ Σ., 1977, *Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, τ.Α'* , Αθήνα: Ράππα
- Μπουρντιέ Π., 1994, *Κείμενα κοινωνιολογίας*, Αθήνα: Δελφίνι
- Ντομπ Μ., 1976, *Θεωρίες της αξίας και της διανομής*, Αθήνα: Gutenberg
- Ντουντουνάκης Μ., 2012, ΒΑΠΕ στην Κρήτη, *Χανιώτικα Νέα*, διαθέσιμο στο <http://www.haniotika-nea.gr/105512-bape-stin-kriti/>
- Οικονομάκης, Γ., 2000, *Ιστορικοί τρόποι παραγωγής*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος (ΟΚΕ), 2009, «Η κατασκευαστική και οικοδομική δραστηριότητα ως συνιστώσες της οικονομικής ανάπτυξης και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε αυτές», *Γνώμη Πρωτοβουλίας*, διαθέσιμο στο http://www.oke.gr/opinion/op_225.pdf
- Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος (ΟΚΕ), 2013, *Σχέδιο Δράσης (ACTION PLAN) για τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης και τη Στήριξη των ανέργων*, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας
- Παπαδόπουλος Α., 2013, «Ποιο είναι το 'αγροτικό προλεταριάτο'; Ανάμεσα στις θεωρητικές προσεγγίσεις και την εμπειρική πραγματικότητα», στο Μουσίδης Α., Παπαδοπούλου Δ. και Γ. Πετράκη, επιμ., *Κοινωνιολογία και κοινωνικός μετασχηματισμός στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg
- Παπαδόπουλος Α., 2014, «Διερεύνηση των στάσεων των Αφρικανών μεταναστών σχετικά με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα» στο Ζαμπαρλούκου Σ. και Μ. Κούση, επιμ. *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σελ. 445- 475
- Παπαδόπουλος Π., 1987, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Πετμεζίδου Μ., 2005, *Σημειώσεις: Θεωρίες κοινωνικής μεταβολής*, Κομοτηνή: Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης Δ.Π.Θ.
- Πετράκη Γ., 2008, «Οι κοινωνικές τάξεις ως θεωρητικό και πολιτικό διακύβευμα», *Κριτική, Επιστήμη και Εκπαίδευση*, 3, σελ. 33-45
- Πετράκη Γ., 2006, «Μια στατιστική εικόνα της εξέλιξης της εργατικής τάξης στην Ελλάδα» στο Μαράτου-Αλιπράντη Λ., Θανοπούλου Μ., Τεπέρογλου Α., Φρονίμου Ε.,

- επιμ. *Όψεις της Κοινωνιολογίας στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός Τόμος για την Λαμπίρη-Δημάκη Ι.*, Αθήνα: Σάκκουλας
- Πετράκη Γ., 2009, «Υποθέσεις εργασίας για τις ταξικές αναδιαρθρώσεις στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία» στο Αλιμπράντη, κ.ά., επιμ. *Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα: εργασία, οικογένεια, παρέκκλιση*, Αθήνα: ΕΚΚΕ
  - Πουλαντζάς Ν., 2008, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο
  - Ρανσιέρ Ζ., 2014, «Η μόνη καλά οργανωμένη τάξη είναι οι καπιταλιστές» (συνέντευξη στην Αναστασία Γιάμαλη), *Η Αυγή της Κυριακής*, 2/2
  - Ρικάρντο Ν., 1989, «Αρχές της πολιτικής οικονομίας και της φορολογίας» στο Ρικάρντο Ν. και Κ. Μαρξ, *Αζία και υπεραζία*, Αθήνα: Κριτική
  - Σακελλαρόπουλος Σ., 2006, «Μετασχηματισμοί στη δομή της ελληνικής κοινωνίας 1981- 2001» στο Αφουξενίδης Α. και Μ. Αλεξάκης, επιμ., *Η πολιτική κοινωνιολογία σήμερα προς τιμήν της καθ. Ι. Δημάκη*, Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 27 -53
  - Σακελλαρόπουλος Σ., 2014, *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Τόπος
  - ΣΕΠΕ, 2012, *Έκθεση Πεπραγμένων*, Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας
  - Συμβουλευτική Επιτροπή Ορθής Πρακτικής (ΣΕΠΕ), 2014, *Ελληνικό Στατιστικό Σύστημα: Δεύτερη Ετήσια Έκθεση*
  - Σωτηρόπουλος Δ.Α., 2014, *Η διπλή ανακολουθία: Οι πολιτικές κατά της φτώχειας και ο πολιτικός λόγος για τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης*, Αθήνα: Παρατηρητήριο για την Κρίση
  - Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΤΕΕ)- Περιφερειακό Τμήμα Πελοποννήσου, 2010, *Δελτίο Τύπου: Οικοδομική δραστηριότητα στα όρια της κατάρρευσης (Προτάσεις για την τόνωση των κατασκευών)*
  - Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος (ΤΕΕ)- Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας, 2011, *Απόψεις του ΤΕΕ/ΤΚΜ επί της ΜΠΕ του έργου «Μεταλλευτικές – Μεταλλουργικές εγκαταστάσεις Μεταλλείων Κασσάνδρας της εταιρείας «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣ» Α.Ε.*
  - Τόλιος Γ., 2013, «Γιατί φεύγουν ελληνικές επιχειρήσεις στο εξωτερικό! », *Η Αυγή*, 28/9
  - Τραβέρσο Έ., 2014, «Οι πολιτικές χρήσεις του παρελθόντος», Ομιλία στη μνήμη του Ν. Πουλαντζά, Αθήνα: Ινστιτούτο Γκαίτε
  - Τράπεζα της Ελλάδος, 2010, *Οικονομικό Δελτίο*, 34
  - Τριανταφυλλίδου Α., 2014, «Η διαβίωση των μεταναστών κατά τη διάρκεια της ελληνικής κρίσης: δεξιότητες, δίκτυα και η απόφαση της επιστροφής» στο Ζαμπάρλουκου Σ. και Μ. Κούση., επιμ. *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σελ. 417- 444
  - Τσουλφίδης Λ., 2014, «Κρίση, σύγχρονος καπιταλισμός και ταξικές ανακατατάξεις», στο Συνέδριο του MAXΩME, *Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας- ταξική συνείδηση και πολιτική διαπάλη*, Αθήνα: MAXΩME
  - Χάρβεϊ Ν., 2005, *Ο νεοφιλελευθερισμός και η παλινόρθωση της ταξικής κυριαρχίας*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς